

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

**КЊИЖЕВНОСТ, КУЛТУРА И ИДЕОЛОГИЈА У
КАЛЕНДАРИМА „ПРОСВЈЕТА“ (1905–1914)**

МАГИСТАРСКИ РАД

Ментор:
Проф. др Младенко Саџак

Кандидат:
Славојка Продановић

Бања Лука, јул 2018. године

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF PHILOLOGY

**LITERATURE, CULTURE AND IDEOLOGY IN
CALENDARS „PROSVJETA“ (1905-1914)**

MASTER'S THESIS

Mentor:
Prof. dr Mladenko Sadžak

Candidate:
Slavojka Prodanović

Banja Luka, July 2018

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

Ментор: Проф. др Младенко Саџак

Редовни професор на Филолошком факултету

Универзитет у Бањој Луци

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

**Изјављујем да је
магистарски рад**

Наслов рада: Књижевност, култура и идеологија у календарима „Просвјета“ (1905–1914)

Наслов рада на енглеском језику: Literature, culture and ideology in calendars „Prosvjeta“ (1905-1914)

- ☐ резултат сопственог истраживачког рада,
- ☐ да мастер/магистарски рад, у цјелини или у дијеловима, није био предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- ☐ да су резултати коректно наведени и
- ☐ да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци _____

Потпис кандидата

_____

**Изјава којом се овлашћује Филолошки факултет
Универзитета у Бањој Луци да магистарски рад учини јавно доступним**

Овлашћујем Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци да мој мастер/магистарски рад, под насловом

Књижевност, култура и идеологија у календарима „Просвјета“ (1905–1914)

који је моје ауторско дјело, учини јавно доступним.

Магистарски рад са свим прилозима предала сам у електронском формату, погодном за трајно архивирање.

Мој мастер/магистарски рад, похрањен у д и г и т а л н и р е п о з и т о р и ј у м Универзитета у Бањој Луци, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (*Creative Commons*), за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство - некомерцијално - без прераде
4. Ауторство - некомерцијално - дијелити под истим условима
5. Ауторство - без прераде
6. Ауторство - дијелити под истим условима

У Бањој Луци _____

Потпис кандидата

_____

**Изјава о идентичности штампане и електронске верзије
мастер/магистарског рада**

Име и презиме аутора: Славојка Продановић

Наслов рада: Књижевност, култура и идеологија у календарима „Просвјета“ (1905–1914)

Ментор: проф. др Младенко Саџак

Изјављујем да је штампана верзија мог мастер/магистарског рада идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци _____

Потпис кандидата

_____

САДРЖАЈ

УВОД	10
РЕЛЕВАНТНА ЛИТЕРАТУРА	11
МЕТОДЕ, ПЛАН И ПРИСТУП ТЕМИ.....	13
1 ИСТОРИЈСКЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ПЕРИОДУ АУСТРОУГАРСКЕ ВЛАДАВИНЕ (1878–1914)	15
2 ПРОСВЈЕТИНИ КАЛЕНДАРИ (1905-1914).....	27
3 КЊИЖЕВНОСТ У КАЛЕНДАРИМА „ПРОСВЈЕТЕ“ ОД 1905. ГОДИНЕ ДО 1914. ГОДИНЕ.....	33
3.1 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ.....	33
3.1.1 Епске и епско-лирске пјесме.....	33
3.1.2 Лирске народне пјесме	45
3.1.3 Народна проза.....	47
3.1.4 Кратке прозне врсте	48
3.1.5 О народној књижевности у календарима „Просвјете“ од 1905. до 1914. године.....	49
3.2 УМЈЕТНИЧКА КЊИЖЕВНОСТ	50
3.2.1 Лирско пјесништво.....	50
3.2.2 Закључак	58
3.3 ПРОЗНО СТВАРАЛАШТВО	59
3.3.1 Закључак	73
4 КУЛТУРА И ИДЕОЛОГИЈА У КАЛЕНДАРИМА „ПРОСВЈЕТА“ (1905–1914) 75	
4.1 ЗАКЉУЧАК.....	89
5 БИБЛИОГРАФИЈА КАЛЕНДАРА ПРОСВЈЕТА (1905–1914)	92
5.1 ТЕКСТОВИ ВЕЗАНИ ЗА ДРУШТВО „ПРОСВЈЕТА“	92
5.2 КЊИЖЕВНИ ТЕКСТОВИ	95
5.2.1 Народна књижевност	95

5.2.1.1	Поезија – епске и епско-лирске пјесме	95
5.2.1.2	Лирске народне пјесме	98
5.2.1.3	Народна проза	99
5.2.1.4	Народне умотворине.....	100
5.2.2	Умјетничка књижевност	101
5.2.2.1	Лирско пјесништво	101
5.2.3	Проза.....	107
5.2.4	Текстови историјске природе	112
5.3	О ПРОСВЈЕТИ И ШКОЛСКИМ ПРИЛИКАМА	118
5.4	КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ	120
5.5	ПОЉОПРИВРЕДА	122
5.6	ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ И ЕТНОГРАФИЈА	125
5.7	ПОЛИТИЧКИ И ИДЕОЛОШКИ ТЕКСТОВИ.....	127
5.8	ФИЛОЗОФИЈА, МОРАЛ И ВЈЕРА.....	130
5.9	ФОТОГРАФИЈЕ И СЛИКЕ	136
5.9.1	Портрети	136
5.9.1.1	Писци	136
5.9.1.2	Породичне.....	137
5.9.1.3	Историјске	138
5.9.1.4	Добротвори	138
5.9.1.5	Сарадници.....	139
5.9.1.6	Ратне.....	140
5.9.2	Слике са манифестације.....	141
5.9.3	Слике са ратишта	142
5.9.4	Грађевине.....	143
5.9.5	Умјетничка дјела.....	144
5.9.6	Документа.....	145

5.9.7	Слике о аграру	145
5.9.8	Скице	146
5.9.9	Слике.....	147
5.10	СТАТИСТИКА, УСТАНОВЕ, РЕКЛАМЕ, КОМУНИКАЦИЈЕ, ВАШАРИ, ШЕМАТИЗАМ.....	147
5.11	КАЛЕНДАР И НАРОДНО ВЈЕРОВАЊЕ.....	149
6	ЗНАЧАЈ ФОТОГРАФИЈА, СЛИКА И СКИЦА У КАЛЕНДАРИМА „ПРОСВЈЕТА“ (1905 – 1914).....	151
6.1	Закључак	153
7	УРЕДНИЦИ КАЛЕНДАРА ПРОСВЈЕТЕ (1905–1914).....	155
8	БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ О АУТОРИМА.....	165
9	ЛИТЕРАТУРА.....	182
9.1	ИЗВОРИ	182
9.2	ОПШТА ЛИТЕРАТУРА	183

УВОД

Календар према лат. *calendae* (први дан у мјесецу) значи конвенционални систем подјеле године на мјесеце и дане; распоред обавеза током године, програм спортских такмичења.

Како је Миодраг Матицки изнио у „Летопису српског народа“, по Васи Стајићу календар као публикација или часопис је „национална читанка“, односно „узорни зборник за подучавање народа и приближавање народа књижевности и другим уметностима“. Јеремије Живановић је издао на Крфу „Домовину“ илустровани календар (1918) и у предговору истакао да календар „не треба да буде изложба радова наших писаца, већ одабрана читанка за све радове, поглавито за омладину и за осредње писмене борце...“ (Матицки 1997: 15–156)

„Појам народне читанке, јасно дефинисан и примењен, можемо везати за Календар Просвјету“ (Матицки 1997: 158)

Намјена „Просвјетиних“ календара била је окупљање Срба и осталих националности у Босни и Херцеговини око идеје о ослобођењу. Осим тога, намјена им је била и да се људима приближи књига, да се школованије особе упознају са неким научним и друштвеним питањима и да спознају колико могу утицати на властито самообразовање.

Схватање да је календар народна читанка, односно књига за широку читалачку публику,...“ напредни интелектуалци су видјели начин како да у што краћем року едукују сеоско становништво, које није придавало велики значај образовању. У почетку календари су више поучно-практични него забавно-књижевни, а посебно су се издвајали поучни чланци. Временом се садржај календара постепено мијењао. Уноси се више поезије и прозе, али и извјештаји о савременим збивањима. Календари од 1905. до 1914. године проширили су свој садржај прилозима из области пољопривреде, здравства, те су доносили садржаје о наталитету, кретању становништва, школству, задругарству, удружењима, филозофским мислима о браку, моралу, васпитању. У „Просвјетиним“ календарима било је прилога и за мање образоване, и за високообразоване, али и за домаћице и дјецу. Својим садржајем поједини прилози привлаче читалачку пажњу. Текстови који се односе на самоуко описмењавање привлаче оне који још нису савладали у потпуности писменост, текстови о аграру привлаче пажњу оних који се баве неком граном пољопривреде, текстови о политичким збивањима привлаче интелектуалце, а пјесме о лијепом понашању и васпитању привлаче дјечији узраст. „Просвјетини“ календари задовољавали су интересовања цјелокупног становништва на простору Босне и Херцеговине. (Матицки 1997: 159)

Статистичким подацима обавјештавана је шира јавност о раду задруга, друштава, о добротворима, одборима и подборима, о саобраћају, шематизму и др. Списи и документа доказали су вјеродостојност историјских дешавања, посебно у периоду Првог и Другог балканског рата.

Што се тиче „Просвјетиних“ календара 1905–1914. године, прилози из народне књижевности и умјетничке књижевности разврстани су према сродности. Уредници су у садржај уносили књижевне прилоге с циљем да укажу на све људске врлине и мане, живот сваког човјека, како те недаће предуприједити и важност породице као темеља доброг друштва.

Од 5. маја 1949. године до 28. јуна 1990. године друштво „Просвјета“ било је неактивно због одлуке о забрани дјеловања свих националних друштава.

Године 1990. одржана је обнављајућа скупштина „Просвјете“ на Видовдан у свечаној сали Народне и универзитетске библиотеке (зграда некадашње Вијећнице) у Сарајеву. Обала Војводе Степе број 7. На скупштини је било више говорника, а поднесена су и два основна реферата: проф. др Војислав Максимовић „Друштво 'Просвјета' – у нашем времену“ и Михаило Б. Јеремић „Друштво 'Просвјета' од 1902. до 1949.“. Скупштина је донијела Одлуку о обновљењу СПКД „Просвјета“, усвојила Статут и Програм рада, изабрала Главни одбор од 18 чланова. За предсједника друштва изабран је проф. др Војислав Максимовић, за потпредсједнике Владимир Настић и проф. др Алекса Буха, а за секретара Михаило Б. Јеремић.

У току рата 1992–1995. године, а поготово након његовог завршетка, „Просвјетин“ рад најбоље је представљао организовање већ традиционалних културних манифестација – Вишеградска стаза у Вишеграду, Сабор српског изворног народног стваралаштва у Теслићу, Дучићеве вечери поезије у Требињу, Сусрети писаца српска проза данас у Билећи и Гацку, Шамачка културна јесен у Шамцу, Алекса Шантић у Невесињу на путу Богочовјека у Невесињу и Србињске духовне свечаности у Србињу.

Поред ових манифестација „задатак свих 'Просвјетиних' општинских одбора, а и Главног одбора било је редовно прослављање српских православних празника Светог Саве и Видовдана.“ (Максимовић 2002: 31-33)

Значајна је и издавачка дјелатност „Просвјете“. Осим Главног одбора, у издаваштву су учествовали и многи општински одбори у Фочи, Теслићу, Билећи, Гацку, Зворнику, Рудом, Вишеграду, Бијељини, Берковићима, Лакташима и др.

Друштво је покренуло издавање календара од 1992. године. До сада су под њиховим покровитељством објављиване књиге владике Николаја Велимировића, Војислава Максимовића, Момира Војводића, Саве Ђеклића, Риста Јеремића и Ружице Комар.

РЕЛЕВАНТНА ЛИТЕРАТУРА

О раду друштва „Просвјета“ од 1902. до 1949. године писао је др Божидар Маџар у монографији „Просвјета српско просвјетно и културно друштво 1902-1949“. У Зборнику изабраних радова поводом стогодишњице постојања друштва „Просвјета“ огласили су се проф. др Сава Ђеклић и мр Милена Максимовић 2002.

године. Др Симо Нешковић написао је „Васпитно-образовни рад и културни значај 'Просвјете' (1902-1941)“. 2004. године.

„Просвјетини“ календари (1905–1914) поменути су у монографији Божицара Мадара, али није истакнута улога тих календара и шта су они значили читаоцима у вријеме настанка. Рад „Књижевност, култура и идеологија у календарима 'Просвјете' у периоду од 1905. године до 1914. године“ требало би да одговори на ова питања. Овај рад резултат је преданог истраживања о раду и дјеловању друштва „Просвјете“ на простору Босне и Херцеговине у периоду 1905–1914. На основу изворне литературе могла се начинити подјела прилога који су се односили на књижевност, културу и идеологију у „Просвјетиним“ календарима (1905–1914). Општа литература послужила је у сагледавању историјских, економских, социјалних, културних и националних прилика становништва на простору Босне и Херцеговине за вријеме аустроугарске владавине. За те сегменте послужили су научни радови Владимира Ћоровића (1923, 1924, 1925, 1936, 1940, 1997, 2009).

О уредницима „Просвјетиних“ календара (1905–1914) и ауторима подаци су прикупљани из „Малих енциклопедија Просвјете“ (1978), научног рада Славице Илић Васиљевић (2007), групе аутора (1984). Дио који се односио на рад „Просвјетиних“ библиотека у календарима, потпомогнут је подацима из рада Милене Максимовић „Ђорђе Пејановић“ (2007). Дјело Младенка Саџака „Преглед српске књижевности у Босни и Херцеговини у 19. вијеку“ (2010) помогао је да уочимо значај просвјетитељског фолклорног и књижевног дјеловања на простору Босне и Херцеговине.

Осим наведених радова, који су нам дали смјернице у проучавању улоге и значаја „Просвјетиних“ календара, не треба занемарити и осталу литературу која је својим подацима допринијела потпунијем значају „Просвјетиних“ календара у књижевном, културном и идеолошком погледу.

МЕТОДЕ, ПЛАН И ПРИСТУП ТЕМИ

Приликом израде овог рада коришћене су: историјска метода, која је коришћена у проучавању значаја историјских списа и докумената, аналитичко-компаративна метода примјењивана је у истраживању и повезивању текстова који су везани за исту животну сферу у календарима и текстуална метода за уочавање истицања карактера самог прилога.

У изради рада креће се од хипотезе да је друштво „Просвјета“ својим оснивањем и издавањем календара „Просвјета“ утицало на просвједивање, буђење националне свијести, уједињење и ослобађање од аустроугарске власти.

Детаљном анализом овај рад би требало да одговори на ову претпоставку кроз разноврсне текстове који се односе на све животне сфере. Улога друштва „Просвјете“ била је уједињење Срба ради успјешније борбе за економски и просвјетни просперитет. Поред просвједивања, њихов рад се односио и на побољшање живота људи на селу кроз разне видове активности. Календарима су будили националну свијест о јединству на простору Босне и Херцеговине, социјалном, економском и духовном напретку.

Друштво је успјело да уједини Србе на простору Босне и Херцеговине, што се може закључити по великом броју добротвора и помагача самог друштва. На пољу просвједиљености постигли су велики успјех отварањем књижица и покретних библиотека са адекватним избором књига, примјереним популацији којој је предочен. (Културни рад „Просвјете“ био је „подстицајан за развој материјалних и духовних вриједности, у функцији еманципације и просвједивања српског народа очувању слободе и културног стваралаштва, развоја и повезивања културног наслеђа са другим културама. Такав културни рад имао је подстицајну улогу за 'друштво' у рјешавању сложених односа васпитања, образовања и културе“. (Нешковић 2004: 7)

Магистарски рад на тему „Књижевност, култура и идеологија у календарима 'Просвјете' у периоду од 1905. године до 1914. године“, састоји се из девет дијелова.

Први дио је под насловом „Историјске и културне прилике у Босни и Херцеговини у периоду аустроугарске владавине (1878–1914)“. У првом поглављу указано је на положај Срба под аустроугарском владавином и њихово организовање кроз разне видове, а све у циљу културног напретка и просвједиљености.

У другом дијелу изнесена је уређивачка политика сваког „Просвјетиног“ календара од 1905. године до 1914. године.

У трећем поглављу „Књижевност у календарима 'Просвјете' од 1905. године до 1914. године“ извршена је подјела на народну и умјетничку књижевност. Умјетничка књижевност обухвата поезију и прозу. Народна књижевност обухвата епске и лирске пјесме, те кратке прозне врсте. У њима се прича о једном времену кроз који је пролазио српски народ. Народни стваралац је на умјетнички начин причао о српским јунацима, о њиховим врлинама и манама; о обичајима, гостољубљу и поштењу. Умјетничка

књижевност богата је разноврсним садржајем. Књижевни прилози у календарима (1905–1914) налазе се у поднаслову „Забава и поука“. Прилози се односе на приповијетку, путопис, аутобиографију, драму; књижевно-публицистичке текстове, есеје, извјештаје, дописе, репортаже; претежно су заступљене родољубиве пјесме, када је у питању лирика, али има и социјалних и љубавних.

У умјетничку књижевност, која је заступљена у календарима „Просвјета“ од 1905. до 1914. године, уврштени су углавном домаћи писци, али има и прилога страних аутора. Читаоци су много више упознати са својом културном баштином, историјским догађајима и својим писцима који су кроз разне књижевне жанрове говорили о језику, вјери, обичајима, историји, географском поднебљу и животним тешкоћама народа свога краја.

Четврти дио, који је насловљен „Култура и идеологија у календарима 'Просвјете' 1905–1914“, разматра буђење националне свијести и уопште друштвени живот. Кроз разне видове удруживања српски народ настоји да економски ојача и да се на тај начин одупре старој сили. Економско јачање огледа се кроз разне видове колективне штедње у задругама и српским банкама. У многим прилозима истиче се брига за просвјећивање женске популације. Отварањем књижница, покретних библиотека и јавних савјетовања побољшавале су се прилике на просвјетном пољу. Просвјећивањем је српски народ стицао сигурност да се сопственим снагама може одупријети аустроугарској власти и тако стећи своју самосталност.

Пети дио обухвата библиографију календара „Просвјета“ (1905–1914). Наслови прилога су подијељени на: текстове везане за рад друштва „Просвјета“; књижевне текстове; текстове историјске природе; о просвјети и школским приликама; културним приликама; пољопривреди; здравственим приликама и етнографији; политичким и идеолошким приликама; филозофији, моралу и вјери; фотографијама и сликама; статистици, установама, рекламама, комуникацијама, вашарима и шематизму; календару и народном вјеровању. Фотографије и слике имају посебну подјелу на: портрете писаца, породичне, историјске, фотографије добротвора, ратне фотографије са манифестација, фотографије са ратишта, грађевине, умјетничка дјела, документа, слике о аграру, скице и слике.

Значај фотографија, слика и скица у календарима „Просвјета“ (1905–1914) објашњен је у шестом дијелу. Седми дио односи се на живот и дјело уредника календара „Просвјета“ (1905–1914).

У осмом поглављу наведне су биографске биљешке о ауторима поезије, прозе, писама, извјештаја и других текстова који су везани за различите области друштвеног живота. Литература се налази у деветом дијелу.

1 ИСТОРИЈСКЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ПЕРИОДУ АУСТРОУГАРСКЕ ВЛАДАВИНЕ (1878–1914)

Владавина Аустроугарске монархије била је тешко вријеме за организовање српског становништва на простору Босне и Херцеговине. То показују и подаци да је до 1905. године основано 20 српско-православних црквено-пјевачких друштава.

Мада је власт ометала и са подозрењем пратила свако организовање народа, Срби на подручју Босне и Херцеговине су по сваку цијену настојали да се национално развију. Тај развој су видјели у културном, просвјетном и хуманом дјеловању.

Удруживањем у културна, просвјетна и хумана друштва Срби су стварали инструменат борбе против културне заосталости и окупаторске политике која је ограничавала испољавање националне свијести и његовање културних традиција. (Маџар 2001: 47)

Иницијатори оснивања првих друштава и носиоци културних активности били су малобројни напредни појединци: учитељи, свештеници, трговци и занатлије. Јача организованост била је у градовима у односу на села.

Срби на подручју Босне и Херцеговине у то вријеме имали су најразвијенију националну свијест у односу на становништво друге вјероисповијести јер су они први покренули стварање националних и културних друштава. Велику улогу у свему томе имале су српске основне школе, Православна црква и црквено-школске општине. Зато, у почетку, Земаљска влада не дозвољава да се у називу друштава налази национална ријеч „српски“ или „Србадија“. Због великог негодовања Срба на простору Босне и Херцеговине, а такође и српске штампе у Аустроугарској, „Земаљска влада је већ 1887. године донијела наредбу по којој се дозвољава употреба назива „српско-православни“ за друштва, конфесионалне установе, црквене и црквено-школске општине“. (Маџар 2001: 52)

Послије смрти Бењамина Калаја и доласка Иштвана Буријана на чело Заједничког министарства финансија дошло је до даљег попуштања,... Попустљивост власти може се, донекле, објаснити њеном жељом да се допринесе окончању преговора са вођама аутономног покрета, који су тада били у завршној фази. (Маџар 2001: 55)

Срби у Босни и Херцеговини настојали су да се одупру асимилацији употребљавајући национално име у називима српских културних друштава.

Друштва су његовала црквену и свјетовну музику, српску историју, српску поезију. Поред његовања културне и историјске традиције српска пјевачка друштва су били носиоци акције за ширење писмености и књиге, а често су спроводила хумане акције за помоћ сиромашним и његовала принцип солидарности и узајамног помагања. (Маџар 2001: 55)

Све више се радило на развоју самосталне националне културе по којој се Срби препознају као народ, а настојало се избјећи оно што је водило однарођавању.

Свако друштво је у свом статуту имало одредбу да се не смије бавити политиком, а шта је политика у овој области одређивао је изасланик власти који је присуствовао свакој одборској сједници и скупштини друштва као и свакој приредби чији би програм цензура претходно прегледала. (Маџар 2001: 56)

Прва фаза борбе за национални идентитет српског народа односи се на покољење које је повело борбу за црквено-просвјетну аутономију. Прије оснивања друштва „Просвјете“ домаће становништво удруживало се искључиво на вјерској и националној основи, а досељеници и чиновници стварали су своја друштва. Учитељи, свештеници, трговци и занатлије били су иницијатори и носиоци културне активности. Кључну улогу имале су: српске основне школе, православна црква и црквено-школске општине. Та прва фаза борбе за национални идентитет српског народа завршена је 1905. године доношењем Уредбе о управи црквених и школских послова српско-православних епархија у Босни и Херцеговини. У то вријеме јавља се група младих, школованих људи, који ће преузети водећу улогу у националном покрету. Појавом групе интелектуалаца почиње друга фаза српског националног покрета чији ће задатак бити стварање што бројније домаће интелигенције. Пришло се стварању удружења чији је задатак био организовано прикупљање новчаних прилога за школовање ђака и студената.

Тако су српски студенти у Бечу основали 1901. године Друштво за потпомагање сиромашних Срба великошколаца. Ово удружење претеча је „Просвјете“, а све заслуге за његово оснивање припадају школованој омладини, а не вођству српског покрета.

Ове акције студената у Бечу знатно су утицале на опредјељење великог броја имућнијих Срба да материјално помогну студенте преко тада основаног Друштва за потпомагање сиромашних Срба великошколаца из БиХ на великим школама у Бечу, а одмах послје тога и преко „Просвјете“. (Маџар 2001: 38)

Тешка материјална ситуација студената у Бечу и учешће у студентским акцијама, довели су поједине студенте на улицу. Стога, имућни Срби одлучују да створе потпорно друштво чији би циљ био пружање материјалне помоћи сиромашним Србима на великим школама у Бечу.

Група предлагача са Јосифом Костићем на челу припремила је нацрт статута друштва и упутила га на одобрење намјесништву за Доњу Аустрију 28. јуна 1901. год.

Намјесништво није одобрило статут јер није одговарао аустријском закону о друштвима из 1867. године, те је нацрт враћен на усклађивање.

Предлагачи су убрзо поправили свој статут и већ 14. августа 1901. године добили од намјесништва одобрење да могу основати Друштво за потпомагање Срба високошколаца из Босне и Херцеговине. Касније се назив друштва промјенио и оно се до краја називало Друштво за потпомагање сиромашних Срба великошколаца на великим школама.

Улога и значај друштва је био: Помагање српских студената из Босне и Херцеговине, уписаних на некој од високих школа, уколико су редовни чланови Друштва.

Како је поменуто, Друштво за потпомагање сиромашних Срба великошколаца су основали студенти који су се школовали у Бечу, али помоћ се могла давати студентима Босне и Херцеговине који су се школовали у Загребу, Прагу, и Грацу. Друштвена имовина састојала се од тзв. ручне касе и резервног фонда. У ручну касу улазили су прилози чланова, легата, камата, добротворних приредби, а у резервни фонд издвајало се 2% средстава из ручне касе и камата на средства тог фонда. Статутом је предвиђено да члан Друштва може бити свака физичка и правна особа. Касније је објашњено да члан Друштва може бити само лице српске националности. Срби који су подржали Друштво захтијевали су да се у статут дода „...друштво се служи српским језиком и ћирилским писмом...“ У статуту је наведено: „Ако би се пак основало у Босни и Херцеговини српско друштво за потпомагање сиромашних Срба, ђака на средњим и вишим школама, то ће ово друштво да се споји стијем друштвом и да му преда своје имање...“ (Маџар 2001: 39-42)

Српске вође имале су у плану оснивање српског ученог друштва по угледу на Србију и већ су биле обављене припреме за оснивање „Просвјете“, али се пожурило са оснивањем друштва у Бечу због невоље у којој су се нашли српски студенти у Бечу. Да не би напустили студије било је неопходно да буде основано друштво у Бечу и да се дође до финансијске помоћи која је била услов за опстанак српских студената у Бечу. Бечки студенти су контактирали са српским вођама у Босни и Херцеговини српским језиком и ћирилицом уз употребу печата на српском језику и ћирилици, а са властима и Универзитетом у Бечу контактирали су на њемачком као на службеном језику и уз употребу печата на њемачком. Једино овакав потез студената у Бечу био је одржив и они су то знали јер је на овакав начин основано прво српско друштво у Бечу, 1863. године. Друштво за помоћ сиромашним српским студентима своју активност усклађивало је са радом „Просвјете“ све до 9. новембра 1903. године, када је одлучено да имовина Друштва буде пренесена на „Просвјету“. Српски студенти из Босне и Херцеговине су кроз Друштво у Бечу успјели да се самоорганизују, супротставе се власти у Бечу и наставе студије. Управо студенти који су били чланови Друштва, по свршетку студија у Бечу, вратиће се у Босну и Херцеговину и представљаће интелектуално језгро српског народа.

Прва културна друштва на подручју Босне и Херцеговине покретали су учитељи и трговци, а друштво „Просвјету“ покренула је академски образована српска омладина по завршетку студија и повратка у домовину. Српска интелигенција настојала је да усклади културни и просвјетни живот са стварним народним потребама. Финансијска помоћ школовању домаће интелигенције била је на првом мјесту.

Група српских интелектуалаца из Сарајева написала је 20. децембра 1901. године молбу за оснивање потпорног друштва под називом „Просвјета“ и упутила је Земаљској влади преко њеног комесара за Сарајево.

Влада је по упутству Бењамина Калаја одобрила оснивање друштва „Просвјете“, друштва за потпомагање сиромашних Срба ђака, који уче у средњим и великим школама Босне и Херцеговине. Од најважнијих докумената о оснивању „Просвјете“ сачувани су: оригинална молба групе од 29 потписника, нацрт статута, преписка са органима власти, али нема писаних извора о току припрема за оснивање. „Разговор и преписка вођени су углавном између Срба службеника у Сарајеву, Мостару, Бањој Луци и Тузли.“

У вријеме стварања темеља друштва „Просвјете“ на политичкој сцени у српском националном покрету формирале су се двије фракције. Конзервативна страна залагала се само за аутономну борбу, а група српских интелектуалаца жељела је борбу на свим пољима и није жељела да се заустави на рјешењу само једног питања. Међутим, када је у питању оснивање „Просвјете“, ...,она је настала као резултат сложеног напора различитих фракција у српском националном покрету.“ Потписници молбе за оснивање „Просвјете“ нагласили су да ће то бити чисто хумано друштво које ће потпомагати школовање ђака у средњим и високим школама и на тај начин допуњавати рад Земаљске владе. Влада је позитивно одговорила на молбу уз измјене статута у корист Владе, тј. да може у сваком тренутку, ако „Просвјета“ дође у сукоб са законом, распустити друштво. Оснивање је одобрено 5. јула 1902. године, а конституисање је успједило на оснивачкој Скупштини „Просвјете“, која је била заказана 18. (31.) августа 1902. године у просторијама Српског пјевачког друштва „Слога“. Скупштини је претходио проглас српском народу да прихвати оснивање друштва 27. јула 1902. године.

Према изјавама оснивача „Просвјете“ и савременика, као и написа у штампи, проглас је имао врло позитиван одјек у српском народу, што се најбоље показало на оснивачкој скупштини друштва, приликом уписа у чланство и давања прилога добротвора и утемељача.

Оно по чему се друштво „Просвјета“ издвајало у односу на сва остала друштва јесте национални карактер, јер је то било прво друштво које је обухватало све Србе у Босни и Херцеговини. Сва дотадашња друштва била су мјесне природе. Друштво „Просвјета“ је у статуту чланом 10 омогућило да члан друштва може бити ...,сваки пријатељ српског подмлатка“...(Маџар 2001: 64–72)

Циљ друштва „Просвјете“ био је уједињење свих Срба како би се радило у интересу истих идеала. Тако је на Другој главној скупштини, која је одржана 7. септембра 1903. године, упућен захтјев Земаљској влади да се „Просвјети“ дозволи да даје финансијску помоћ занатлијама који уче у Босни и Херцеговини, а такође, и у Аустроугарској монархији. Ова врста рада допринијела би економском напретку српског народа, а и заштити националних интереса, јер је Босна и Херцеговина у то вријеме била изложена великој најезди станаца, који су конкурисали домаћем становништву у свим областима привредног живота. Доласком странаца на простор Босне и Херцеговине мијењала се етничка и социјална структура становништва. Због проширења активности, друштво „Просвјета“ увидјело је да мора мијењати назив друштва.

На основу одлуке друге скупштине „Просвјете“, Главни одбор је затражио од Земаљске владе да се у њеном статуту промјени име друштва, тако да се убудуће зове

„Просвјета“ друштво за потпомагање Срба ђака из Босне и Херцеговине који уче у средњијем, занатлијскијем и великијем школама Босне и Херцеговине и Аустро-Угарске монархије и за потпомагање младића Срба из Босне и Херцеговине, који се одају ваљаним занатима. (Маџар 2001: 73)

Влада је измјену статута „Просвјете“ одобрила 5. марта 1904. године. Тек на Четвртој годишњој скупштини, која је одржана 21. августа 1905. године, оживотворена је идеја да „Просвјета“, умјесто потпорног, постане културно-просвјетно друштво. Велика промјена у раду „Просвјете“ било је окретање српском сеоском становништву које је било најмногобројније, али и најнеразвијеније. Помоћ сеоском становништву огледала се у оснивању земљорадничких задруга са неограниченим јемством и организовањем аналфабетских течајева, као и разних облика образовања.

У децембру 1905. године „Просвјета“ је упутила Земаљској влади на одобрење нову формулацију члана 3 статута, који је обухватао нове задатке: „Задатак је друштва, да помаже напредак српског народа у Босни и Херцеговини на просвјетном и културном пољу“. (Маџар 2001: 75)

На просвјетном пољу помоћ се огледала у материјалној помоћи Србима из Босне и Херцеговине, помагању српских школа у Босни и Херцеговини и оснивању вечерњих школа. На социјалном пољу помоћ „Просвјете“ се испољавала у материјалној помоћи ученицима који се обучавају за занатске послове и у оснивању српских земљорадничких задруга.

С обзиром на нове задатке, „Просвјета“ је предложила измјену свога имена, па ће се у будуће звати „Просвјета“ – просвјетно и културно друштво Срба у Босни и Херцеговини, и тај назив ће имати до краја свога постојања 1949. године. (Маџар 2001: 75)

Пета годишња скупштина „Просвјете“ одржана је 1906. године и тада је одлучено да друштво издаје свој лист „Просвјету“. Временом, друштво „Просвјета“ постаје носилац послова на описмењавању.

На Осмој годишњој скупштини „Просвјете“ дошло је до расцјеп мишљења чланова друштва. Једна група пожељела је да „Просвјета“ постане просвјетно и културно друштво чији је циљ просвјећивање народа, а друга група се задржавала на првом циљу, потпомагању ђака, с тим да се постепено прелази на просвјећивање. Главни одбор се одлучио за стипендирање и потпомагање српског народа на просвјетном и културном пољу у Босни и Херцеговини. Тај вид организовања огледао се у: пружању материјалне помоћи, оснивању течајева, оснивању и помагању српских школа у Босни и Херцеговини, оснивању вечерњих школа, оснивању књижница, популарних предавања, ширењу хигијене и оснивању земљорадничких задруга.

Усвајањем статута или правила „Просвјете“ 1910. године обезбијеђен је правни основ да се друштво може бавити скоро свим аспектима културног и просвјетног рада

ради бржег културно-просвјетног и привредног развитка српског народа у Босни и Херцеговини. (Маџар 2001: 78)

Све до 1913. године у руководство друштва „Просвјете“ бирани су само мушкарци.

Тек је на двадесетој главној скупштини 1913. године, на приједлог Васиља Грђића, усвојена измјена статута по којој би и жене имале право да буду биране у Главни одбор, управне одборе пододбора и за повјеренике. Међутим, наредне године друштво је распуштено, тако да измјене нису унесене у статут. (Маџар 2001: 87)

Друштво „Просвјета“ покушавало је помоћу покретних библиотека да обухвати цјелокупну Босну и Херцеговину и на тај начин помогне у описмењавању становништва и у најнеприступачнијим мјестима. Водило се рачуна око избора књига. Настојало се у лектиру уврстити што више народних умотворина, народних пјесама, приповједака, чланака о здрављу и пољопривреди, те књига са историјском тематиком, а све у циљу националног освјешћивања. Друштво „Просвјета“ од самог почетка знало је колику моћ има оглашавање у јавности. Било је неопходно поради на пропагирању идеје Друштва и обавјештавању чланства о раду самог Друштва. У почетку друштво „Просвјета“ оглашавало се у часописима „Босанска вила“ и „Босанско-херцеговачки источник“, а потом у „Српској Ријечи“. Оглашавање на овај начин било је прескупо за друштво „Просвјету“, стога, Главни одбор на сједници од 20. децембра 1903. године, одлучио је да покрене издавање календара „Провјете“. Главни одбор је упутио молбу Земаљској влади у којој је обавјештава да би календар излазио сваке године и да би се поред календарског и забавног дијела налазио и годишњи извјештај друштва „Просвјете“, те шематизам српских општина, школа и осталих српских удружења. Земаљска влада је од 8. фебруара 1904. године преко свог комесара за Сарајево одобрила друштву „Просвјета“ да може издавати календар, под условом да подлијеже претходној цензури. Друштво „Просвјета“ је потом добило и коначно одобрење министра Иштвана Буријана да може издавати годишњак.

У периоду од 1878. до 1914. године направљен је помак у културном животу у БиХ, поготово када се стање пореди са временом под турском владавином. На српским језичким просторима појављује се већи број листова и часописа, од којих су у Београду штампани: „Стража“ (1878–1879), „Отаџбина“ (1875, 1881–1883, 1887–1892), „Коло“ (1889–1892, 1901–1903), „Звезда“ (1894, 1898–1901), „Дело“ (1894–1899, 1902–1914), „Српски преглед“ (1895).

Остали важнији часописи су: „Јавор“ (1874–1893) и „Стражилово“ (1885–1888, 1892–1894) у Новом Саду, „Српска зора“ у Бечу (1876–1881), „Босанска вила“ у Сарајеву (1885–1914), „Бранково коло“ у Сремским Карловцима (1895–1914), и други. У том периоду поред листова и часописа излазе и календари, и то у Панчеву, Вршцу, Великој Кикинди, Бечу, Загребу и другдје. Неки од њих су: „Панчевац“ (1872–1885), „Банаћанин“ (1882), „Вршчанин“ (1883, 1890), „Српче“ (1897), „Домаћи календар“ (1907), „Српски великокикиндски календар“ (1881–1911), „Вардар“ (1879–1887), „Мали Србобран, народни српски календар“ (1905–1914) итд. Календар је

покренут да би се обиљежила стогодишњица Првог српског устанка. Признавањем Србије 1882. године као краљевине, битно се измијенила ситуација Срба у Босни и Херцеговини. Срби се организованије почињу бавити својом културном традицијом на простору под аустроуграском влашћу.

На подручју Босне и Херцеговине, поред поменуте „Босанске виле“, излази „Бошњак“ у Сарајеву (1883–1918), „Нови Требевић“ велики српски илустровани календар у Босни и Херцеговини (за 1892. годину уредио га је Никола Т. Кашиковић, а за 1893. Стево Калуђерић, покретачи и уредници и Босанске виле), „Неретљанин“ у Мостару, велики српски илустровани календар за 1894. и 1895. годину уредио је Светозар Ћоровић.

Поменути часописи и календари изражавали су исте тежње – просвјетни и културни препород српског народа на простору Босне и Херцеговине. Излажењем ових гласила подстицани су културни радници на систематско сакупљање народних умотворина, али и на писање текстова који се односе на обичаје, ношњу, историјске споменике и историјска збивања на простору одакле потичу.

Тек са појавом ВИЛЕ, ИСТОЧНИКА и ГЛАСНИКА читаоци у БиХ спознавају своје писце, читају о својим обичајима и предањима, налазе приповијести из својих крајева, али могу и само да се јављају као писци, као сарадници и извјештачи. (Саџак 2010: 58)

Први календар „Просвјета“ за 1905. годину уредио је књижевник Светозар Ћоровић и изашао је у обиму од 86 страна, а продаван је по 1 круну, што је оцијењено као прескупо за већину чланства. Поред календарског дијела, Календар за 1905. годину објавио је записнике са треће и четврте годишње скупштине друштва и врло богат избор народне књижевности. На четвртој годишњој скупштини закључено је да нови број Календара „Просвјета“ не смије коштати више од 50 хелера, те да осим чланака из привреде и народних пјесама објави и статистичке податке о српским школама и осталим културним установама у Босни и Херцеговини. Пододбор из Гацка је предложио да се издаје цепни календар по цијени од 25 хелера, али је тај приједлог одбијен. Календар „Просвјете“ за 1906. годину уредио је, према утврђеној концепцији, Шћепан Грђић, секретар друштва. Послије овог броја „Календар“ није штампан све до 1910. године. Разлози за овај прекид били су, највјероватније, то што је 1907. године почео да излази лист „Просвјета“, који је био орган друштва, па стога није било средстава за објектне публикације.

„Календар“ за 1910. годину уредио је некадашњи уредник „Српске ријечи“ Ђорђе Чокорило, а број за 1911. годину др Владимир Ћоровић. Уредник посљедња три броја од 1912. до 1914. године био је Ристо Радуловић. Свих седам бројева „Календара“ изашлих у овом периоду дали су значајан допринос не само ширењу идеја „Просвјете“ него и просвјешћивању народа, нарочито на селу. То је потврђено позитивним оцјенама датим на годишњим скупштинама и похвалним приказима у штампи, а посебно високим тиражом за то вријеме. „Календар“ за 1911. годину, који је уредио др Владимир Ћоровић, штампан је у 7. 000 примјерака, од чега је 1. 000 бесплатно подијељено сиромашним члановима на

селу. На годишњој скупштини 1911. речено је да је ово „веома добро уређен календар“. „Календари“ које је уређивао Ристо Радуловић имали су још већи тираж и боље оцјене. „Календар“ за 1912. изашао је у 10. 000 примјерака, од чега је 3. 000 продато ван Босне и Херцеговине. Први пут су у овом броју објављени статистички подаци културних и привредних установа код Срба у свим српским земљама. О „Календару“ за 1913. годину у Летопису Матице српске се наводи: „Од свих календара уопће што смо их на приказ добили најбољи је Просвјета, и ми слободно додајемо, не само од овогодишњих, него и од свих наших календара, што су до сада изашли. То је алманах сталне вриједности, и за његову садржину била би велика штета да с овом годином оде у заборав“. У овом броју Календара објављени су прилози књижевника Светозара Ћоровића, Алексе Шантића, Вељка Петровића, научника Стојана Новаковића, Љубе Стојановића и других значајних личности културног и научног живота. Високо је оцијењен и прилог уредника Ристе Радуловића под насловом „Наш национализам“.

Календар „Просвјета“ за 1914. изашао је у 9.000 примјерака, и то 5.000 примјерака великог „Календара“, „за интелигенцију и друге образованије класе друштва“ и 4.000 примјерака „за тежаке“. У извјештају „Просвјете“ за 1913/14. годину дата је оцјена и о овоме броју у којем се, уз остало, наводи: „...и ове је године Календар Просвјета био један од најбоље уређених у Српству“. Судбина овог броја „Календара“ као да је најавила почетак репресије према „Просвјети“ и свему што је српско. Пет недјеља пошто је „Календар“ за 1914. годину одобрен од цензуре, штампан и, углавном, раздијељен, издат је налог да се овај број заплијени. Непродатих 1.247 примјерака одузето је од повјереника и пододбора, па чак и од појединих читалаца, чиме је „Просвјети“ нанесена штета у износу од 1000 круна. Речено је да се овај број забрањује због похвала српској војци за побједе у балканским ратовима, истицања потребе за даљом борбом за ослобођење и уједињење свих Срба, тј. и оних који су живјели у Аустроугарској монархији. Објављено је и више фотографија из балканских ратова, али и слике краља Петра, престолонаследника Александра, војводе Путника, Николе Пашића и других истакнутих Срба. Због тога, као и читавог низа чланака о балканским ратовима, а посебно чланака уредника Ристе Радуловића под насловом „Што сад?“, покренут је судски поступак пред окружним судом у Сарајеву. Пошто је Радуловић добио потпуна овлашћења да сам уреди овај број, суд није могао позвати на одговорност Главни одбор. У чланку без наслова, који га је највише теретио пред судом, Ристо Радуловић пише о значају српских побједа и о томе да је завршен „...само један дио наше велике будућности“. Он даље образлаже идеју уједињења Срба, па наводи: „...Србин данас може лакше дисати, јер има ведрији поглед у будућност, која ће се завршити великим тријумфом.“...Већину других прилога у календару „Просвјета“ за 1914. годину окружни суд је оцијенио као великосрпску пропаганду и уредника Ристу Радуловића осудио на 4 мјесеца затвора „због сметања јавног мира“. (Маџар 2001: 130- -132)

Из овог цитата може се извести закључак да је календар „Просвјета“ изузетно добро прихваћен међу Србима у Босни и Херцеговини и да је због изношења реалних чињеница, које су владале у то вријеме на простору Босне и Херцеговине под владавином Аустроугарске монархије, осуђен и забрањен од тадашњих власти.

Поред календара, друштво „Просвјета“ издавало је и лист „Просвјету“. Разлог покретања листа била је потреба информисања чланства о раду друштва и извјештавању о уплати добротворних прилога, а поред тога указивало се и на шта друштво троши средства.

На годишњој скупштини друштва 1913. године закључено је да лист „Просвјета“ измијени концепцију и постане орган и осталих српских друштава, и то: „Побратимства“, „Великосрпског Сокола“, „Савеза земљорадничких задруга“ и „Привреде“, док она не покрену своје листове. Лист „Просвјета“ би постао забавни и поучни часопис, намијењен ширим слојевима народа, а вијести о раду друштва давале би се као прилог. Образлажући нову концепцију листа, Владимир Ћоровић је на сједници Главног одбора, одржаној 10. децембра 1913, рекао: „У листу „Просвјета“ биће углавном чланци за народ (приче, народне пјесме и занимљиве епизоде из ратова), уопште што више поуке; у листу неће долазити статистички, политички и уопште тежи чланци“. (Маџар 2001: 135)

Лист „Просвјета“ је настојао да објављује прилоге који се не дотичу политике, мада, у изузетним ситуацијама, као што су анексија 1908. године или завођење ванредних мјера 1913. године, реаговао је на неправду која је нанесена српском народу на простору Босне и Херцеговине. Лист „Просвјета“ је 1914. године, као и „Просвјетини“ календари, оптужен за изношење великосрпских идеја.

Друштво „Просвјета“ је активно радило и на оснивању српских земљорадничких задруга. Прва српска земљорадничка задруга основана је 8. априла 1907. године у селу Штрпци код Вишеграда. „Оснивање српских земљорадничких задруга ојачало је углед „Просвјете“ на селу, јер је она тиме освајала нови терен и дубље залазила у шире народне слојеве“. Рад задруга је био вишеструк и испољавао се кроз многе активности.

Требало је да задруге постану центри културног живота на селу, па зато нису биле ријетке оне које су имале своје књижнице и читаонице, помагале у описмењавању одраслих, водиле организовану борбу против алкохолизма и других рђавих појава на селу. (Маџар 2001: 141-142)

Морал је био подлога у раду задруга. Друштво „Просвјета“ преко задруга настојало је да, ако не може да искоријени, бар ублажи културну заосталост на селу. Српско културно и просвјетно друштво „Просвјета“ бавило се и питањима привреде све до 1911. године када је основано српско друштво „Привреда“. Друштво „Просвјета“ било је покровитељ организационе изградње „Сокола“ и „Побратимства“, што значи да се бринуло о организовању заштите народног здравља, физичкој активности својих суграђана, као и пошаста, алкохолизму у народу. Просвјета је кроз све активности провлачила идеју о ослобођењу и уједињењу српског народа, као и идеју југословенстава. Добротвори, утемељачи и помагачи „Просвјете“ показали су кроз своје дјеловање смисао за солидарност и разумијевање за народне потребе, као и високу одговорност да се у условима окупације очува српски национални идентитет. Али „Просвјета“ је помагала Србе различите вјероисповијести. „Просвјета“ је користила сваку прилику да истакне да је друштво свих Срба у Босни и Херцеговини и да поред

културне и просвјетне, остварује и хуманитарну улогу. „Просвјета“ је често имала проблема са аустроугарском управом. Огромна штета нанесена је „Просвјети“ за вријеме трајања изнимних мјера у мају 1913. године, суспензијом рада.

Скадарска криза, као и све супротности између Аустроугарске, с једне, и Србије и Црне Горе с друге стране, преламале су се преко Босне и Херцеговине као граничне аустроугарске провинције, а прије свега због националноослободилачких стремљења Срба. (Маџар 2001: 167)

Српски народ у Босни и Херцеговини са одушевљењем је дочекао побједу српске војске и помагао је и духовно и материјално колико је био у моћи. Највеће дјело „Просвјете“ у моралном и материјалном било је прикупљање помоћи за Црвени крст Србије и Црне Горе. За три мјесеца акције „Просвјета“ је прикупила више него за претходних десет година дјеловања. Зато је 3. маја 1913. године објављена наредба о распуштању и суспендовању свих српских друштава. Изнимне мјере у Босни и Херцеговини трајале су до 15. маја 1913. године. Након тог периода „Просвјета“ је опет наставила са радом, али власти су захтијевале поновну процедуру око поновног конституисања. Овакав однос власти повећао је јаз између српског народа и Монархије. Послије атентата на Фрању Фердинанда, 28. јуна 1914. године, осумњичен је српски народ и стављен ван закона. Тада су страдала сва српска друштва, као и имовина многих Срба. Мада је у то вријеме Леон фон Билински тражио од Оскара Поћорека да се друштва не распуштају, него да се мијења руководство, јер је он многе Србе сматрао лојалним грађанима, Министарство рата није се сложило са овим гледиштем и захтјевом.

Министарство рата доставило је 2. јула Билинском, као надлежном за Босну и Херцеговину, приједлог мјера које треба хитно предузети у Босни и Херцеговини, а то су: завођење ванредног стања, распуштање Сабора, милитаризација полиције; протјеривање свих Срба који нису завичајни у Босни и Херцеговини; избацивање из школа сумњивих ђака и студената и стављање наставника Срба под строги надзор, забрана српских листова и проглашавање неважећим свједоцбе стечене у Србији. У вези са српским друштвима министар рата Александар фон Корбатин тражи: „Исто тако, било би потребно распустити сва српска друштва, која након увођења ванредног стања не би никако смјела бити дозвољена“. Упркос тражењу министра Леона Билинског да се мјере према српским друштвима ублаже, побједило је становиште војних кругова у Бечу, који су све више гурали према рату, а ватрени присталица такве политике у Босни и Херцеговини био је Оскар Поћорек. Према наредби Земаљске владе, најприје су распуштена сва соколска друштва, а неколико дана касније и све организације „Побратимства“. По статуту ових друштава, њихова имовина, у случају престанка рада, припадала би „Просвјети“, али, с обзиром да је она већ била оптужена за велеиздају, њихова имовина је предата ерарном фискусу, тј. конфискована.

Послије судског процеса тузланским ђацима познатог као процес против Тодора Илића и других, Оскар Поћорек је 23. августа 1914. године телеграмом обавијестио Леона Билинског да су српска друштва ...., требала служити за прикривање агитације за

припрему устанка у Босни и за помоћ у предстојећем рату Србије против Аустро-Угарске“. (Маџар 2001: 174–175)

Након тога „Просвјета“ је распуштена, а имовина конфискована. Да би се ублажиле репресалије према „Просвјети“ и српском народу, дат је приједлог да се од „Просвјетине“ имовине оснује Фонд за стипендирање лојалних ученика и студената.

Поћорек је формирао владину комисију којој је требало два мјесеца да прегледа заплијењену архиву „Просвјете“ и анализира њена гласила. Елаборат о „Просвјети“ предат је Заједничком министарству финансија 10. новембра 1914. године. Влада је послала приједлог за оснивање „Фонда за унапређење и потпомагање патриотских опредјељених грађана и њихове дјеце у српско-православним епархијама у Босни и Херцеговини“. Фонд би управљао „Просвјетином“ имовином, а приходи од имовине би се проширили на стипендије за занатске, војне, средње и високе школе уз обавезну препоруку политичких власти. Из фонда би се давале награде за „књижевне радове патриотског садржаја“, као и помоћ дневној штампи којој би, прије свега, био задатак „Ширење и јачање осјећаја вјероности династији и заједништва овдашњих земаља са осталим дијеловима Аустро-Угарске монархије“. Управљање фондом вршио би одбор са сарајевским митрополитом на челу. На тај начин би „Просвјетина“ имовина служила стварању поданичке касте, која би се ставила у службу интереса туђинске власти. (Маџар 2001: 175–176)

Мада је власт све „Просвјетине“ активности раније одобрила, после Сарајевског атентата, „Просвјета“ је окарактерисана као политичка, а не културна потреба српског народа. Све што је „Просвјета“ чинила да би ојачала самосвијест српског народа, приписано је велеиздаји. Између многих примједби и неоснованих сумњи нашао се и „Просвјетин“ календар.

Посебно поглавље у извјештају о тзв. протустатутарној дјелатности „Просвјете“ представља тзв. политичка агитација путем Календара „Просвјета“ и листа „Просвјета“. „Календар“ је анализиран за период 1910-1914. године. За „Календар“ 1910. године који је уредио Ђорђе Чокорило, наводи се да „...показује непријатељско држање према монархији“. Оптужба је изведена из чињенице што се у овом броју не помиње царска кућа и што није речено да је Босна и Херцеговина од анексије саставни дио монархије. Слично је оцијењен и „Календар“ за 1911, који је уредио Владимир Ћоровић, пошто је објављена фотографија гатачких Срба, који су у вријеме анексионе кризе побјегли у Црну Гору, а по повратку су ухапшени и осуђени. Бројеви „Календара“ за 1912, 1913. и 1914. годину, које је уредио Ристо Радуловић, отишли су, према извјештају, још даље у супротстављању владајућој политици. Из броја за 1912. годину издвојен је чланак Стојана Новаковића под насловом „Quid nunc? (Куда сад?)“ у коме се говори о ситуацији у Српству после анексије Босне и Херцеговине и завршава апелом „...за интензивну дјелатност на културном пољу да би посао уједињења сазрео еволуцијом...“ У календару „Просвјета“ за 1913. годину објављене су фотографије Стојана Новаковића, Османа Ђикића, за кога се каже да је „србофилски писац“, затим групна слика са погребом Мис Ирбијеве и фотографије краља Петра и краља Николе. Међу

осталим, објављена је и фотографија српских жена у Сарајеву које шију одјећу за Црвени крст Србије и Црне Горе. Због тих прилога речено је да овај број „...са својим илустрацијама отворено износи великосрпске тежње“. Од текстова је издвојен чланак уредника Ристе Радуловића под насловом „Наш национализам“. „Календар“ за 1914. годину комисија није требало ни да оцјењује, јер је оцјену раније дао окружни суд у Сарајеву, када је добар дио тиража заплијењен, а уредник Ристо Радуловић осуђен на четири мјесеца затвора. (Маџар 2001: 178-179)

„Просвјета“ је распуштена на основу члана 17 Закона о друштвима, тј. против рада усмјереног против јавног реда и угрожавања државе. Имовина „Просвјете“ је конфискована, иако је по статуту било одређено да се преда Фонду Константина Хаџи Ристића. Монархија се осјећала угроженом и што се у „Просвјетином“ календару писало „...да су балкански ратови само дјелимично ослободили Србе и да предстоји ослобођење „најнеослобођенијег дијела Срба“, што се „несумњиво односи на Србе који живе у Аустро-Угарској“.“ (Маџар 2001: 180)

Иако су распуштање и ликвидација „Просвјетине“ имовине почела одмах после наредбе о суспензији, званично је наредба ступила на снагу 31. јануара 1915. године. Душан Летица управљао је конфискованом „Просвјетином“ имовином све до 4. фебруара 1916. године, када је све предао владином секретару др Бертолду Ајзнеру. Надзор над библиотеком повјерен је др Карлу Пачу, кустосу Земаљског музеја. Из свега се да закључити да је „Просвјета“ прво била кажњена распуштањем, а касније су прикупљани докази које хронолошки није било могуће утврдити.

Осим бројних судских процеса против српске интелигенције, затим вјешања и погубљења у пограничним крајевима, одвођења у таоце, логоре и интернацију, затим забране рада свих српских школа, листова и политичких организација, аустроугарска управа ишла је даље у сатирање српског националног бића. Обзнањено је да је ћирилица један од главних елемената јачања националне свијести и да је употребљавана за пропаганду сепаратистичких циљева. У извјештају Заједничком министарству финансија Поћорек је 15. децембра 1914. године изнио свој суд о „погубним“ посљедицама употребе ћирилице. Он пише да су Срби искористили право употребе ћирилице и прогласили је за национални симбол и националну својину, умјесто да је третирају као искључиво црквено-литургијско писмо Православне цркве. По његовом мишљењу, ћирилица стоји на путу јачања државне идеје, ојачала је везе са Србима ван Монархије, омета приближавање западној култури и сл. Из тих разлога, Поћорек је одмах забранио употребу ћирилице, а наредбу о ограниченој употреби ћирилице донио је Саркотић тек у новембру 1915. године. (Маџар 2001: 188-189)

Поред забране ћирилице, укинута је и 120 српских основних школа, распуштене су црквено-школске општине, епархијски савјети, укинут је Велики управни и просвјетни савјет као, и Статут о самоуправи донесен 1905. године. Аустроугарска управа је након свих спроведених мјера била сигурна да су Срби у Босни и Херцеговини имали превише политичких и самоуправних права, те су стога, стремили одвајању од Аустроугарске монархије и припајању Србији. Зато су досљедно настојали да сузбију

слободу мишљења и јавног супротстављања Срба у Босни и Херцеговини. На крају се испоставило да се један народ не може уништити насилним мјерама. Срби су последице дуготрајне борбе за национална права у Босни и Херцеговини допринијели националном ослобођењу и уједињењу у заједничку државу.

2 ПРОСВЈЕТИНИ КАЛЕНДАРИ (1905–1914)

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Уредио Светозар Ћоровић. Штампан у Сремским Карловцима.

Први дио овог „Календара“ односи се на вјерски календар, вјерске празнике, народно вјеровање о планетама, али и научно достигнуће у тој области.

Други дио „Календара“, обимнији, носи наслов Забава и поука. Обухвата умјетничке књижевне текстове са мотивима морала, вјере и историје. Умјетничке лирске пјесме су родољубивог карактера. *Србину*, Драгутин, *Ноћ под Острогом*, Алекса Шантић и *Посвета праху оца Србије*, П. П. Његош. Уредник је у садржај уврстио текст који говори о типовима села и станишта, као и о улози и задатку земљорадничке задруге. У „Календару“ је посвећена пажња образовању дјеце. Акценат је на образовању женске младе популације. У „Календар“ су уврштени и текстови који се дотичу аграра и етнографије. Читаоци су били упознати како се неке болести лијече из природних извора, а не хемијским путем. Истакнути су велики добротвори друштва „Просвјете“ као и статистички подаци о чланству друштва „Просвјете“ и раду. Наведени су биографски подаци аутора појединих текстова у „Календару“, добротвора, објашњења фотографија, културних споменика, установа, градова и војсковођа. На крају „Календара“ за 1905. годину налази се извјештај Главног одбора друштва „Просвјета“.

Просвјета, српски народни календар за годину 1906.

Уредио Шћепан Грђић, секретар Просвјете. Штампан у Сарајеву.

Овај „Календар“ обимом је скоро подударан са претходним „Календаром“, али садржаји су доста различити. У „Календару“ за 1906. год. много више је текстова који су везани за земљорадничке задруге, циљ задругарстава, начине штедне задругара, неријешеног аграрног питања, те недостатака закона о земљорадничким задругама. Ове текстове и записник четврте редовне скупштине друштва „Просвјете“ дијеле двије епске народне пјесме.

У Записнику су дати статистички подаци о раду Друштва, подјели стипендија, приходима и расходима, приједлозима Главног одбора и пододбора, чланству. У овом „Календару“ наведене су српске народне школе у Босни и Херцеговини као и пјевачка друштва, зантлијска друштва, српске читаонице, добротворне задруге, српске штедионице, земљорадничке задруге и српске трговачке банке. На крају је уредник

уврстио у садржај биографске податке добротвора друштва Просвјете“ и репортажни текст о Српској основној школи у Травнику. У овом „Календару“ нема прозних књижевноумјетничких текстова.

Календар Просвјета за год. 1910. као прва српска народна читанка. Саставио и уредио Ђорђе А. Чокорило. Штампан у Сарајеву.

Овај „Календар“ за разлику од претходна два „Календара“ има преглед садржине. Садржај је подијељен на поднасловне и дијелове: Прилог кал. Просвјети, Предговор, Наше слике, Предсадржина, затим I дио: Календариум, II дио: Годишњак и звјездар, III дио: Привреда, IV дио: Народни љекар, V дио: Домаће огњиште, VI дио: Морал и васпитање, VII дио: Друштвено образовање, VIII дио: Народ и отаџбина, IX дио: Лијепа књижевност, X дио: Српска историја, XI дио: Географија и статистика, XII дио: Економија и трговина, XIII дио: Комуникације, вашари, духанска режија у Босни и Херцеговини, XIV дио: Политика и културна кроника за год. 1910., XV дио: Шала и сатира, XVI дио: Културно-политички и економски апарат Срба православних у Босни и Херцеговини, Изван текста.

У овом „Календару“ дата су објашњења неких скраћених знакова који се налазе иза појединих текстова што у претходна два „Календара“ није уврштено. „Календар“ за 1910. годину је много обимнији од претходна два „Календара“. Уредник овог „Календара“ поклањао је пажњу многим областима, али највише текстова има у V дијелу под називом Домаће огњиште, VI дијелу – Морал и васпитање, VII дијелу -Друштвено образовање, VIII дијелу – Народ и отаџбина и XVI дијелу – Културно-политички и економски апарат Срба православних у Босни и Херцеговини.

У први план долази породица, образовање, морал, васпитање, буђење националне свијести, економија и политика Срба на простору Босне и Херцеговине. Темелј друштва је образована породица са високим моралним начелом и економски и политички освијешћена.

Календар Просвјета за годину 1911. Уредио др Владимир Ђоровић. Штампан у Сарајеву.

Овај „Календар“ нема преглед садржаја, али се могу запазити дијелови који се налазе у поднасловима: Календариум, Изабране народне пјесме и Статистика.

Календариум обухвата садржину која се већ помињала у „Календару“ за 1910. годину под истим насловом.

Остали текстови односе се на умјетничку прозу и поезију у којој су заступљени како домаћи, тако и страни писци; политичке текстове; историјске текстове; текстове из области културе који се односе на просвјету; текстови о привреди; текстови о идеологији

организација и друштава; текстови о заштити здравља становништва с посебним освртом на дјецу.

У дијелу Изабране народне пјесме уврштене су народне епске пјесме из различитих циклуса.

Под насловом Статистика наведени су подаци о друштву „Просвјета“, његовом одбору и пододборима, као и о члановима и великим добротворима. У том дијелу налази се и Шематизам са детаљним подацима из тог времена, затим школе, задруге, читаонице, удружења, друштва, српски листови на подручју Босне и Херцеговине. Наведене су таблице за претварање ока у килограме, стање новчаних завода, потом поштански и путни саобраћај. Посебан дио односи се на огласе.

У овом „Календару“ води се рачуна о описмењавању, националном питању, организованости кроз различита друштва и организације, али и о здрављу, посебно дјеце. Статистички дио обилује подацима о самом друштву „Просвјета“. Под Шематизмом су наведени епархијски црквени судови те чланови, затим српске школе и остала друштва и удружења.

Мање је лирских умјетничких пјесама него у „Календару“ за 1910. годину. У умјетничким прозним текстовима истакнут је психолошки карактер ликова у разним животним ситуацијама. У жижи су међуљудски односи а акценат је на описмењавању и буђењу националне свијести.

Календар Просвјета за преступну годину 1912. Уредио Ристо Радуловић. Штампан у Сарајеву.

Овај „Календар“ нема преглед садржаја, али се дијели на: Календариум, Забава и поука, Српске народне пјесме, Подаци о српским установама, Статистика и Шематизам. Много је обимнији од претходног „Календара“ за 1911. годину. Календариум обухвата садржај какав је дат у Календариуму претходног „Календара“.

У дијелу Забава и поука разноврсни су текстови; лирских пјесама има као и у претходном „Календару“ за 1911. год. Оно што овај „Календар“ чини другачијим од свих „Календара“ у периоду од 1905. до 1914. год. јесте једна сцена драмског текста. Уврштени су књижевноумјетнички текстови, есеји. Има и страних писаца. Углавном је превод са француског језика. Заступљени су текстови о књижевним приликама на простору БиХ, идеолошки текстови, политички, историјски и текстови којима се здравствено просвједује становништво у БиХ. Само у овом „Календару“ велика пажња је посвећена текстовима у којима је ријеч о борби италијанског народа за уједињење и њиховим вођама. И даље се истиче значај земљорадничких задруга, значај друштва „Просвјете“ као и економски развитак српског народа. Српске народне пјесме су из различитих циклуса. Посебан дио су Подаци о српским установама. Наведени су подаци као и у претходном „Календару“ за 1911. год., али су додати краћи текстови о Српској Краљевској академији, Матици српској у Новом Саду, Српској књижевној задрузи;

Културној лиги; посебан осврт је био на десетогодишњицу рада друштва „Просвјете“, управи друштва, члановима и добротворима; Народној одбрани; Удружењима, земљорадничким задругама, културним и хуманим установама, друштвима, листовима. У „Календару“ за 1912. год. има разноврсних фотографија и више него у претходним „Календарима“. Уз наше слике – уврштени су значајни савременици тога времена, али и из прошлости. На крају „Календара“ за 1912. годину уврштени су огласи.

Све више текстова истиче национално питање и све више друштава, удружења и организација ради на томе. И у књижевним текстовима провлачи се питање националног идентитета и притиска стране силе да наметне своју културу.

Календар Просвјета за просту 1913. Уредио је Ристо Радуловић. Штампан у Сарајеву.

„Календар“ за 1913. годину има преглед садржаја. Први дио односи се на умјетничку поезију, прозу, идеолошке текстове, политичке, историјске, културне; други дио су Српске народне пјесме; трећи дио су Подаци о српским установама и четврти дио су Статистика и шематизам.

Умјетнички прозни текстови истичу слабост државног апарата Аустроугарске монархије, појави малограђанштине у градовима те храбрости људи који се боре за слободу. У дијелу Српске народне пјесме налази се шест епских народних пјесама. Пјесме припадају различитим циклусима.

Трећи дио односи се на податке о српским установама. Посебни краћи чланци односе се на Културне установе, а чланци који се баве питањима задругарства налазе се у поднаслову Привредне установе. Тако сазнајемо да удружење Побратимство има сједишта у четрдесет седам мјеста на простору Босне и Херцеговине те једно у Америци. Културна и хумана друштва у Босни и Херцеговини приказана су табеларно.

Четврти дио односи се на Шематизам и статистику. Шематизам обухвата епархијске Управне и Просвјетне савјете у мјестима на простору Босне и Херцеговине као и имена свештеника и парохија на истом простору. Статистичким подацима обухваћен је путни, поштански и телеграфски саобраћај на простору Босне и Херцеговине.

Овај „Календар“ због садржаја има бољу прегледност него „Календари“ за 1911. и 1912. годину. У „Календару“ су објављени текстови који се односе на све животне сфере: привреду, удружења, здравство, установе. Тежи се истицању националног те ослобађању од аустроугарске власти.

Календар Просвјета за просту годину 1914. Уредио Ристо Радуловић. Штампан у Сарајеву.

Овај „Календар“ има преглед садржаја као и „Календари“ за 1910. годину и 1913. годину, али због избора текстова, овај „Календар“ је другачији. „Календар“ је посебан због текстова који се односе на Први и Други балкански рат, као и великог броја фотографија које се односе на тај период.

У садржају се налази дио под називом Календаријум, а у претходним је то био Календариум; Забава и поука, Рат за слободу балканских народа и Рат савезника с Бугарима; Посебно су издвојени текстови под самосталним насловом Рат савезника с Бугарима. На крају садржаја посебно поглавље односи се на наслов Слике. Нису изостали ни статистички подаци, али су у много мањем обиму него у претходним „Календарима“. На крају самог „Календара“ налазе се рекламе које су многобројније него у „Календарима“ за 1911. годину и 1912. годину.

Календаријум обухвата садржај који је био и у претходним „Календарима“, али у мањем обиму. Забава и поука обухвата књижевноумјетничке текстове, поезију; политичке текстове; текстове везане за културу и писмо; текстове са етнографским садржајем; текстове који се односе на читаонице, друштвено просвјетљивање; земљорадничке задруге; пољопривреду и здравствено питање. Посебан дио заузимају текстови под насловом Рат за слободу балканских народа: Осим двије епске пјесме, двије умјетничке пјесме и пјесме у прози, сви остали текстови односе се на ратна збивања у Првом балканском рату у облику извјештаја, репортажа и писама. Изнесена су до детаља ратна збивања пред почетак боја, распоред ратних формација, јуриш, ратни губици, проблеми на које је српска војска наилазила – жеђ, глад, болест, хладноћа, невријеме, тежак географски положај за војно маневрисање. Многе чињенице поткријељене су аутентичним фотографијама.

Поглавље Рат савезника с Бугарима обухвата текстове који се односе на Други балкански рат. У овом дијелу налазе се три умјетничке пјесме које су тематиком везане за овај историјски период, а остали текстови односе се на ратна дешавања и сукобе између српске и бугарске војске. У овом дијелу је мање текстова него у дијелу Рат за слободу балканских народа. У наслову Рат савезника с Бугарима до изражаја долази поднаслов Слике са ратишта које аутентично дочаравају ратна дешавања у околини Пирота, Велбужда, Скопља, као и славне дочеке побједничке војске и престолонаследника Александра у Београду. На крају „Календара“ налази се мноштво огласа и реклама који говоре о развијеном банкарском, фармацеутском, привредном, грађевинском, занатском сектору и саобраћају.

Закључак: „Календар“ за 1914. годину може се подијелити на два дијела у ужем смислу: Текстови који се налазе под насловом Забава и поука и текстови који се односе на Први и Други балкански рат. У дијелу Забава и поука текстови су разноврсни и занимљиви, важни за просвјетљивање на културном, политичком, економском, привредном и здравственом пољу, али већу пажњу и заинтересованост привлаче текстови под насловом „Рат за слободу балканских народа“ и „Рат савезника с Бугарима“. Детаљна извјештавања са ратишта била су горућа питања за српски народ који је тежио осамостаљењу и уједињењу у једну државу.

3 КЊИЖЕВНОСТ У КАЛЕНДАРИМА „ПРОСВЈЕТЕ“ ОД 1905. ГОДИНЕ ДО 1914. ГОДИНЕ

3.1 НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ

3.1.1 Епске и епско-лирске пјесме

Народна књижевност у вријеме излагања „Просвјетиних“ календара од 1905. до 1914. године била је надахнуће и темељ на којима се градио живот патријархалног човјека на простору Босне и Херцеговине. Народним пјесмама, причама, изрекама и пословицама приказани су живот и његова свеукупност.

Народне пјесме више су заступљене у „Просвјетиним“ календарима 1905–1914 у односу на остале народне умотворине јер се у пјесмама посебно истицао породични живот, друштвени однос, емоционални живот, национална историја, животна мудрост и колективно искуство.

Народне приче у „Просвјетиним“ календарима од 1905. до 1914. године су кратке и често шаљивог или поучног карактера, док се изрекама и пословицама читаоцу указује на значај поштења, слоге, пријатељства, поштовања, скромности, достојанства и доброчинства.

Управо народном пјесмом, причом, изреком и пословицом осликан је стварни живот људи на простору Босне и Херцеговине који су се вијековима борили за опстанак и боље сутра. Поука се може извући из сваке народне пјесме, приче, изреке и пословице, како у вријеме настанка, тако и у вријеме излагања „Просвјетиних“ календара од 1905. до 1914. године, и слободно се може рећи да ништа није изгубила на својој актуелности и у данашње вријеме.

У „Просвјетиним“ календарима од 1905. до 1914. године највише су заступљене епске народне пјесме.

Табела 1.

Године Просвјетиних календара	Пјесме		
	Лирске	Епско- лирске	Епске
1905.	Нема	Нема	Нема
1906.	Нема	Сестринска љубав	Почетак буне против дахија 1804.
1910.	Српски Божић, Сестринска љубав,	Нема	Одломци: Почетак буне против дахија, Краљевић Марко и бег Костадин

	Чобаница и вила, Доброчинство		
1911.	Нема	Нема	Марко Краљевић и Љутица Богдан, Стари Вујадин, Милица дјевојка хајдукује, Смрт Војводе Кајице, Мали Радојица, Новак и Радивоје продају Грујицу, Бајо Пивљанин и бег Љубовић, Бој на Мишару
1912.	Нема	Нема	Како се крсно име служи, Болани Дојчин, Женидба Максима Црнојевића, Бој на Делиграду
1913.	Нема	Нема	Женидба Душанова, Орање Краљевића Марка, Зидање Раванице, Цар Лазар и царица Милица, Обретење главе кнеза Лазара, Почетак буне против дахија
1914.	Нема	Нема	Цар Петар и вила Равијојла, Сан старца Радована

Табела 2.

Године Просвјетиних календара	Проза		
	Приче	Анегдоте	Кратке прозне врсте
1905.	Нема	Нема	Нема
1906.	Нема	Нема	Нема
1910.	Како на небу тако и на земљи, Није тако, Кажњена гордост, Порани, одоцни, Једна арапска прича о пијанству	Учествује духом	Има 40 народних пословица у VI дијелу под називом „Морал и васпитање“
1911.	Нема	Нема	Нема
1912.	Нема	Нема	Нема
1913.	Нема	Нема	Нема
1914	Нема	Нема	Нема

У „Календару“ за 1905. годину нема народних пјесама, али већ у „Календару“ за 1906. годину имамо двије народне пјесме: „Почетак буне против дахија 1804.“, епску народну пјесму која припада устаничким пјесмама за ослобођење Србије и Црне Горе, и епско-лирску пјесму „Сестринска љубав“.

У епској народној пјесми „Почетак буне против дахија“ приказана је борба добра и зла, правде и неправде, која покреће и свеце на небу. Пјесма почиње митолошким елементима:

...Небом свеци сташе војевати
И прилике различне метати
Виш' Србије по небу ведроме;...
а догађај постепено спушта ка Србији.

Други митолошки елеменат је:

...Начинише од стакла тепсију, ...
У тепсију звјезде поваташе,
Да гледају небеске прилике,
Што ће њима бити до пошљетка....

Овим епским десетерцима народни пјевач наговјештава догађаје који ће довести до побуне. С једне стране страх надвладава разум, а са друге стране нечовјештво тјера на борбу за голи опстанак. Ретроспекцијом народни пјевач даје до знања слушаоцима да збивања која слиједе, вуку коријене из прошлости која се непрестано уплиће у садашњост.

...Ев' од онда пет стотин' година,
Тад је српско погинуло царство,...

Анафором народни пјевач истиче значај односа освајача и поробљеног народа. Ако се освајач опходи човјечно и поробљени народ ће лакше прихватити нову власт.

...Не износ'те глоба на пореза.
Не износите на рају биједа;
Не дирајте у њихове цркве,...
...Ви немојте рају разгонити
По шумама, да од вас зазире,
Него паз'те рају ко синове,...

Народни пјевач наглашава храброст потлачених и кукавичлук освајача. Контрастно је приказан однос човјека према човјеку и нехришћанског народа према хришћанском.

...Кудгођ иде, све кр'ата јаше,
А другога у поводу води;
Он буздован о ункашу носи,
А бркове под калпаком држи
Он Турчину не да у кнежину,...

...Сиротиња те је поздравила,
Више теби давати не може.
...А ја више бројити не смијем,
Већ порезу у крај себе бацим,
Једва чекам, да се скине б'једа,
Јер не могу да гледам у њега;
Он је паша, а ја сам субаша....

Кроз српске јунаке у овој епској пјесми, истакнут је колективни лик као представник српског народа, а са друге стране дахије и старац Фочо. Колико год старац Фочо мудро зборио, богатство, сила и освета покрећу дахије на зло. Бирчанин Илија за народног пјевача је као Краљевић Марко. У њему народни пјевач види ослободиоца, човјека – јунака који има храбрости да се одупре јачем. Ова пјесма настала је на историјској основи, сјечи кнезова 1804. године и она указује на тешку ситуацију у којој се налазио поробљени српски народ, али и на отпор и борбу коју организује Карађорђе Петровић.

...Кад је Ђорђе Србље узбунио
И с Турцима веће завадио,
Онда Ђорђе прође кроз нахије,...

Ово је пјесма која обухвата просторну перспективу прошлости и будућности. Борба за слободу и уједињење српског народа с једне, и друге стране Дрине, вуче коријене од самих зачетака националног идентитета пробуђеног народа на тим просторима. Крај пјесме „Почетак буде против дахија“ у знаку је визије о продужетку ослободилачке борбе у другим крајевима.

...Дрино водо! Племенита међо
Измеђ Босне и измеђ Србије!
Наскоро ће и то време доћи,
Када ћу ја и тебека прећи
И честиту Босну полазити!

Борба за ослобођење не зауставља се посљедњим стиховима ове епске народне пјесме. Напротив, стихови наговјештавају нову борбу. Стога, Шћепан Грђић, као уредник „Календара“ за 1906. годину, уноси у садржај ову народну епску пјесму као симбол подстрека да се одлучно крене против угњетача и обесправљености српског народа на простору Босне и Херцеговине.

У „Календару“ за 1906. годину налази се и епско-лирска пјесма „Сестринска љубав“, која обрађује мотив сестринске љубави и жртве. Управо тај лирски елемент љубави дат је скоро на самом почетку пјесме.

...Сестра брата врло миловала:

У свилена недра завијала,

У бијело крило повијала,

Чувала га к'о златну јабуку;

Хранила га и одхранила га....

Та љубав је племенита и чиста. Метафором и поређењем, народни пјевач истиче снагу крвно везаних сродника, као и неизмјерну љубав и брижност. Да би се истакла снага те љубави, народни пјевач уноси у стихове митолошке елементе: виле и љуте гује.

...На вилино коло нагазио;

Беле виле коло ухватиле,

Коло с' вија чарна гора сија....

Братова непромишљеност и необузданост доводе га у велику опасност и народни пјевач дијалогом виле Равијојле и сестре, те сестре и гује, ствара заплет радње који нагиње на бајку.

...Има стена студена камена,

И под стеном извор воде хладне,

А на стени присојкина гуја...

Та бајковитост постигнута је градацијским редањем пјесничких слика, као и устаљеним епитетима и деминутивима, те рјешавањем препрека и срећним исходом.

...Умиј мени моје очи чарне,...

По образу и по бијелу лицу,

Неизвјесност исхода спасавања брата постигнута је понављањем стихова, а самим тим појачан је утицај на слушаоца пјесме. Сестрина храброст, да и по цијену сопственог живота спаси брата, указује на патријархалност и жртву која је темељ и снага породичног опстанка. Ова епско-лирска пјесма има срећан завршетак и обични смртници неизмјерном љубављу успијевају да надмудре митолошко биће које нико снагом није могао савладати.

У „Календару“ за 1910. годину имамо двије епске народне пјесме и то одломке из пјесме „Почетак буде против дахија“ и „Краљевић Марко и бег Костадин“ која припада циклусу пјесама старијих времена. (Чокорило 1909)

Пјесма није дуга, али је народни пјевач успио да навођењем три нечовјештва бега Костадина, нагласи честитост и људство Краљевића Марка. Истовремено, народни пјевач даје до знања какво је морално и патријархално стање у друштву.

...А ти велиш двјема сиротама:

Ид' т' одатле, један људски гаде!

[...]

Што су били стари господари,...

Оне мећеш у доњу трпезу,“...

„Ти имадеш и оца и мајку,

Ни једнога у асталу нема,

Да ти пије прву чашу вина.

На површину избијају похлепа, гордост, среброљубље, лакомост и мане које доприносе брзом пропадању како човјека, тако и цјелокупног друштва.

У „Календару“ за 1911. годину имамо под насловом „Изабране народне пјесме“ осам народних епских пјесама: „Марко Краљевић и Љутица Богдан“ припада циклусу пјесама о Марку Краљевићу, „Стари Вујадин“ припада хајдучком циклусу, „Милица дјевојка хајдукује“ припада хајдучком циклусу, „Смрт војводе Кајице“ припада покосовском, „Мали Радојица“ припада хајдучком циклусу, као и пјесма „Новак и Радивоје продају Груицу“, „Бајо Пивљанин и бег Љубовић“ припада хајдучком циклусу и „Бој на Мишару“ пјесма припада новијем добу, тј. циклусу за ослобођење Србије. (Ђоровић 1910)

Владимир Ђоровић као уредник „Календара“ за 1911. годину потрудио се да епским народним пјесмама различитих циклуса прикаже живот, историју, менталитет, етику и естетику српског народа.

Интересантна је епска народна пјесма „Милица дјевојка хајдукује“ јер смо навикли да су мушкарци хајдуци, а овдје имамо дјевојку. Народни пјевач уноси елеменат скривања идентитета који траје тридесет година.

...Па облачи зелену доламу

А на главу калпак и челенку....

Мада су се јунаштво и снага увијек приписивали мушком полу, народни пјевач у овој пјесми истиче женску храброст, одлучност истрајност.

...Хајдук била тридесет година,

И посјекла до тридесет глава...

Пјесма се завршава мученичком смрћу Милице дјевојке. Смрт каменовањем асоцира на извођење смртне пресуде која је била карактеристична у причама о страдању хришћана, почетком наше ере.

У епској народној пјесми „Смрт војводе Кајице“ народни пјевач истиче кобност неизмјерне љепоте, храбрости и вјештине, као и подмуклост слабих који не могу поднијети туђу способност у животу.

У овој пјесми до изражаја долазе богатство, господство, и љепота.

...Каква ј' красна Каица војвода!
У каквом ли господском оделу!
На плећи му зелена долама
Од кадиве, извезена златом,
На долами токе сува злата,
А покрај њи тридесет путаца,
Свако му је од по литре злата,
А под грлом литра и по злата,...
На војводи чизме и чакшире,
Чизме су му сребром потковане,
А чакшире од плаве кадиве,
По долами коласта аздија,
Сва од сребра и од чиста злата;
На војводи калпак свиле беле,
За калпаком од сребра челенка,
О њој златни триста трепетљика...
Висок јунак, танак у појасу,
Бела лица црних наусница...

Народни пјевач, као сликар, не изоставља ниједан сегмент оличења јунака. Његов изглед говори о племићу који се може појавити пред најбогатијим људима цијелог свијета. Ипак, о јунаку више говоре његова дјела. Спремност војводе Кајице да надвлада сваког војника војводе Сибињске, кобно се завршава несрећом краља Ђурђа, који губитком сина губи насљедника, а самим тим и државу.

Епска народна пјесма „Бајо Пивљанин и бег Љубовић“ мотивски говори о мегдану, а у позадини је лукаво издајство побратима и његова смрт.

...Него ћу ти на мејдан изићи,
Чекај мене под гором Трусином
На врх равна поља Невесињског,...
Превари се Његошевић Мато,
Превари се, уједе га гуја,
Не шће казат' Пивљанину Бају,
Већ превари свога побратима,...

Колико тренутак похлепе на богатство може уништити оно што се годинама стварало и његовало управо казују стихови ове пјесме.

Народна епска пјесма „Бој на Мишару“ уврштена је последице већ наведених пјесама у „Календару“ за 1911. годину и тематски се односи на борбу за ослобођење Србије од турске власти. Ова пјесма везана је за истинит историјски догађај, истините личности устаничког периода у вријеме Ђорђа Петровића.

...У Мишару пољу широкоме.
Једно српска, а друго је турска:
Пред турском је Кулин – капетане,
А пред српском Петровићу Ђорђе.
Српска војска турску надвладала....

Пјесмом „Бој на Мишару“ завршава се избор народних епских пјесама у „Календару“ за 1911. годину. Уредник је овом пјесмом истакао један историјски период српског народа и његову борбу за опстанак као и саму побједу.

У „Календару“ за 1912. годину Ристо Радуловић је под насловом „Српске народне пјесме“ уврстио четири епске народне пјесме: „Како се крсно име служи“, која припада пјесмама старијих времена, „Болани Дојчин“, припада последицеосовском циклусу као и „Женидба Максима Црнојевића“, те „Бој на Делиграду“ припада циклусу пјесама за ослобођење Србије. (Радуловић 1910)

У пјесми „Како се крсно име служи“ народни пјевач настоји истакнути како вјера и начин прослављања светитеља, као заштитника куће и укућана, вуку коријене од српских владара. Велико поштовање одавало се гостима тако што их је глава куће, тј. домаћин послуживао око трпезе. Овдје је тај домаћин био српски цар Степан. У пјесми се прожимају два свијета: духовни, светитељски и свјетовни, обичних смртника.

...Док цар Степан на ногу стајаше,
Стајаше му свети Аранђео,
Стајаше му на десном рамену,...

Чином молитве која траје три дана и три ноћи измоли се опрост светог Аранђела.

У пјесми „Болани Дојчин“ опјевана је величина Дојчинове жртве, вјерна љубав сестре и супруге, издајство побратима и кукавичлук силника. У овој пјесми злогласни Усо Арапин тражи порез од солунских грађана мислећи да немају заштитника.

...На Солун је порез ударио:

Све на двора по јаловна овна,

По фуруну љеба бијелога,

И по товар вина црвенога,

И по кондир жежене ракије,

И по двадест жутијех дуката,

И по једну лијепу ђевојку,

Ја ђевојку, ја невјесту младу...

Када Дојчин сазна да ће бити укаљана част његове куће, он се и по цијену властитог живота супротставља злу. Бијес према побратимовом нечовјештву и Араповој пожуди и раскалашености дају му снагу да савлада зло.

У народној епској пјесми „Женидба Максима Црнојевића“, народни пјевач указује колико задата ријеч, понос и стид могу донијети несреће не само једном човјеку, него и цјелокупном народу.

Жеља оца да ожени сина дјевојком из друге земље, његово хвалисање, стид да призна несрећу, лажно представљање и одбијање добронамјерних савјета, доводе до уништења Црнојевића Иве и његових потомака, као и његових земљака.

Пјесма је веома дуга због честих понављања појединих догађаја. До изражаја долази вјештина народног пјевача да сном предскаже несрећу која слиједи.

...Очи склопих грдан санак виђех,

Грдан санак, да га Бог убије!

Ђе у сану гледам на небеса,

На небу се, ујо, наоблачи...

И у овој пјесми опјевани су љепота подметнутог младожење, величина и снага црногорског народа, млетачко гостопримство, али и младин бијес и каприц, Максимов хир, кобност гажења задате ријечи, издаја и прелазак у другу вјеру.

...И турска им имена назео:

Јовану су име нађенули:

Мамут - беже Обренбеговићу;

А Максиму име нађедоше:

Скендер - беже Иванбеговићу....

Пјесмом „Бој на Делиграду“, народни пјевач истиче наглу и смиону турску најезду, а са друге стране борбу и снагу српског народа да се одупре јачима и да их натјера да се још брже повуку погнутих глава. Мада се у пјесми помињу многи српски јунаци, у првом плану је Црни Ђорђе, његова снага, храброст, одлучност и сналажљивост.

Црни Ђорђе самим именом изазива страх код непријатеља, а страх је највећа пропаст.

...Мили Боже, на свем тебе хвала!

Кад иђаху низ Мораву Турци,

Све скакаху Турци, ка' јелени;

А кад ли се натраг поврнуше

Отидоше Турци, ка' Јањци.

Народни пјевач поређењем на најбољи начин показује силу и снагу Турака на њиховом освајачком походу и пораз као исход те нељудске помаме.

У „Календару“ за 1913. годину, Ристо Радуловић под насловом „Српске народне пјесме“ уврстио је шест епских народних пјесама: „Женидба Душанова“ која припада преткосовском циклусу, „Орање Краљевића Марка“ припада циклусу пјесама о Краљевићу Марку, „Зидање Раванице“ припада преткосовском циклусу, „Цар Лазар и царица Милица“ и „Обретеније главе кнеза Лазара“ припадају косовском циклусу, те „Почетак буне против дахија“ устаничком циклусу за ослобођење Србије. (Радуловић 1912)

У пјесми „Женидба Душанова“ народни пјевач у први план ставља повјерење српског цара Стјепана према туђину, а са друге стране невјеру латинског краља Мијајила. У пјесми налазимо мотив прерушавања:

...Гледала их два Воиновића,...

Што л' се ујак на нас расрдио,

Те нас не шће звати у сватове?

Нетко нас је њему опаднуо,...

Оде Петар опремат' кулаша,

А Вукашин опрема Милоша:

На њег' меће танану кошуљу,

До појаса од чистог злата,
Од појаса од бијеле свиле;...
И на главу Бугарску шубару;...
Петрашин му изведе кулаша
Међедином свега опшивена...

Све до самог краја пјесме Милош се не открива, али кад год се ујак нашао у невољи, он је био једини који му је помагао. Милошево јунаштво је хиперболички приказано, управо да би се истакла снага крвног сродства.

...А кад виђе, да му не науди,
Онда пусти вјетра студенога...

Пјесма се завршава поентом: „Тешко свуда своме без својега!“

Ова мисао провлачила се с кољена на кољено, а самим тим утицало се на јединство народа и на сложну борбу до ослобођена од страног завојевача.

„Орање Краљевића Марка“, кратка је пјесма у односу на остале у „Календару“ за 1913. годину, али садржајно снажна. Мајчина молба и Маркова послушност и самовоља, у сталној су супротности. Анафором народни пјевач истиче Маркову упорност и његов однос према страној сили.

...Море Марко, не ори друмова.
Море Турци, не газ'те орања.
Море Марко, не ори друмова...

Основни мотиви народне пјесме „Зидање Раванице“ јесте истицање славе и моћи старих Немањића, као и добронамјерни савјети Милоша Обилића какву цркву да гради славни кнез Лазар. У пјесми се кроз Обилићеве ријечи слути пропаст српског царства и долазак турске власти.

...Обориће наше задужбине,
Обориће наше намастире.
Обориће цркву Раваницу,...
Да градимо цркву од камена,
И Турци ће царство преузети...
Од камена ником ни камена....

Народна пјесма „Цар Лазар и царица Милица“ пјева о самом одласку у бој на Косово и молби царице Милице да сачува бар једног брата у животу.

И пјесма „Обретеније главе кнеза Лазара“ поред опјеване храбре смрти кнеза Лазара, помиње се и кнежева задужбина, црква Раваница. Она је овдје симбол вјечне куће и симбол честитости и поштења.

...Што је Лаза саградио цркву
За живота јоште за својега,
Саградио себи задужбину
О свом лебу и о своме благу
А без суза сиротињскије.

Народна пјесма „Почетак буне против дахија“, већ је помињана у „Календару“ за 1906. годину и „Календару“ за 1910. годину.

У „Календару“ за 1914. годину у дијелу који је насловљен „Рат за слободу балканских народа“ и „Рат савезника с Бугарима“ уврштене су двије народне епске пјесме које припадају циклусу пјесама за ослобођење Србије: „Цар Петар и вила Равијојла“ и „Сан старца Радована“. (Радуловић 1913)

И једна и друга пјесма најављују долазак српског владара и његове војске на окупирана подручја под турском влашћу и побједу српске војске.

...Сада робље цара очекује,
Очекује силовиту војску,
Да му дође, да га муке спасе.
Амин, Боже, те ће бити брзо!

Цар Петар и вила Равијојла

...Поклаће се по земљици црној.
Гавранови то је турска војска;
Соколови то је српска војска,...
Узети му сву Маћедонију
И лијепу сву Србију Стару;...
Доживио и цара видио
У сред Скопља Петра господара!
Амин, Боже, да би тако било!

Сан старца Радована

У наведеним епским народним пјесмама и једној епско-лирској пјесми у „Просвјетиним“ календарима од 1905. године до 1914. године истакнута је борба добра и зла.

Епске пјесме обрађују поједине догађаје који су измишљени или су засновани на историјским чињеницама. Народни пјевач, на вјешт начин, истиче српско господство до доласка Османлија на Балкан, српску славу, богатство, љепоту људи, природе, задужбина, неизмјерну љубав брата, сестре, супруге, али и мане, људске слабости, хвалисање, тврдоглавост, завист, љубомору, похлепу. Ове наведене особине наглашене су у циклусу пјесама старијих времена, преткосовском, косовском, покосовском, хајдучком те циклусу о Марку Краљевићу.

У циклусу устаничких пјесама за ослобођење Србије више је стварних елемената који се заснивају на историјским чињеницама и помињу се истинита дешавања. Мада, народни пјевач ни у овом циклусу не може остати равнодушан, па да би дистанцирао своју субјективност, он у стихове уноси натприродна бића и снове.

Изабране пјесме утицале су на буђење националне свијести српског народа, жељу за слободом, једнакошћу и јединством. У пјесмама су истакнути моралност, етика, филозофија живота народа који се духовно хранио свим позитивним елементима који су преовладавали у епским и епско-лирским пјесмама различитих циклуса и различите тематике.

„Апотеоза херојизма и јунаштва која је била борбенији вид романтичарског култа жртве и одрицања, нашла је богато врело мотива и надахнућа...и симболима народне традиције“. (Палавестра 1965: 239)

Уредници „Просвјетних“ календара од 1905. до 1914. године били су свјесни какав одраз на читаоце могу имати народне епске пјесме, па их зато и има више него лирских народних пјесама и прича.

3.1.2 Лирске народне пјесме

У лирској народној пјесми опјева се лични или породични живот у свим његовим видовима: љубав између двоје младих, љубав мајке према дјетету; бол за изгубљенима; веселе згоде или незгоде, вјеровања и разни церемонијали – мобе, жетве, свадбе, што значи различити обичаји и обреди.

У „Календарима“ за 1905. и 1906. годину нема лирских народних пјесама. Већ „Календар“ за 1910. годину, пошто је промијенио и назив у односу на „Календар“ за 1905. и 1906. годину, садржи и лирске народне пјесме: „Српски Божић“, „Сестринска љубав“, „Чобаница и вила“, и „Добročинство“. (Ђоровић 1904) (Чокорило 1909)

Лирска народна пјесма „Српски Божић“ је врста религиозне пјесме и окренута је етици хришћанске цркве и побожности, која је била основ цјелокупног народног живота,

нарочито за вријеме робовања под Турцима. Опјеван је религиозни празник који се прославља 7. јануара поводом Христовог рођења. У овој пјесми приказан је обичај прослављања уз богату трпезу, радост младих и старих, дочекивања гостију, поштивање и помагање сиромашних.

У божића три ножића,
С једним реже печеницу,
А с другијем ђевеницу
А с трећијем погачицу.

[...]

...Ви ђевојке и невјесте коло ватајте,
Ви јунаци из пушака добро мећите...

У „Календару“ за 1906. годину имамо епско-лирску пјесму „Сестринска љубав“, док у „Календару“ за 1910. годину имамо лирску народну пјесму „Сестринска љубав“, која припада породичним пјесмама. О епско-лирској пјесми било је већ ријечи у поднаслову „Епске и епско-лирске пјесме“, а ова лирска народна пјесма „Сестринска љубав“ казује о снажној љубави двију сестара према брату. У овој пјесми опјевана је туга сестара што немају брата.

Двије секе брата не имале,
Већ га граде од бијеле свиле;
Руке, ноге, дрво шимширово,
Главу мећу од злата јабуку,...
Залажу га медом и шећером:
То нам једи, па нам пробесједи!

У лирској народној пјесми „Чобаница и вила“ преплићу се митолошки и религиозни елемент, мада пјесма почиње стиховима о раду.

Код оваца чобаница
ситан везак златом везла,
а уз везак говорила;
Хвала теби, мили Боже!...
Њу слушала горска вила...

Ова пјесма је у знаку питања и одговора. Дијалошки и контрастним поређењем народни пјевач говори о злоби, зависти, непријатељу и неправди. Све наведене одлике могу да наруше складност и љепоту свакодневног породичног живота.

И народна лирска пјесма „Добročинство“ припада религиозној пјесми. Ова пјесма дјелује поучно на слушаоца.

...Ако мислиш божји бити,
Чини добро за живота,
Поштуј брата старијега...
У добро се не понеси,
А у злу се не поништи;...
...Кад човјека самрт нађе,
Ништа собом не понесе...

Кроз тринаест стихова у осмерцу описан је читав човјеков живот. Народни пјевач истиче човјекове вриједности које вјечно трају: доброта, честитост и праведност.

У „Календару“ за 1910. годину, Ђорђе А. Чокорило у садржај је уврстио много текстова који су моралног и етичког карактера, тако да и ове четири лирске народне пјесме у великој мјери доприносе својим мотивима тој намјери. Уредник „Календара“ за 1910. годину тежио је увођењем ових лирских народних пјесама да поучи и забави. Ни народни пјевач, ни уредник, нису имали жељу за истицањем личних квалитета, него се настојало утицати на друштвени карактер, моралност, као и цјелокупни напредак како појединца тако и друштва за добробит свих. Ове лирске народне пјесме су кратке, али побуђују најдубље осјећаје због своје субјективности према свакодневном животу. Мада изгледају једноставно, оне су резултат сложене структуре живота људи и околности у којима се налазе. У њима човјек је окренут властитој унутрашњости. У „Календарима“ за 1911, 1912, 1913. и 1914. годину нема лирских народних пјесама.

3.1.3 Народна проза

Богатство свога духа наш народ је изражавао и прозом. Народни приповједачи су причама и маштом истицали све врлине и мане како појединаца тако и колектива. Од уредника „Просвјетиних“ календара 1905. до 1914. године, само је Ђорђе А. Чокорило у „Календар“ за 1910. годину уврстио народне приче: „Како на небу тако и на земљи“ народна прича из Херцеговине, „Није тако“ ...народна прича из Црне Горе, „Кажњена гордост“, „Порани одоцни“ и „Једна арапска прича о пијанству“, те анегдоту „Учествује духом“.

Народна прича из Херцеговине „Како на небу тако и на земљи“, објављена је у „Врачу“ бр. 9 1899. године. На духовит начин приказано је како пролази онај који не поштује вјеру и част другог човјека.

...Е валах билах, кад се они бију бићемо се и ми - отповрну Циго... (Чокорило 1909: 215)

„Није тако“... народна је прича из Црне Горе у којој је на хумористичан начин приказан старчић који на скупу побија сваког говорника, а на крају ни сам не зна шта би паметно рекао.

„Кажњена гордост“ је прича о племићу на двору неког француског краља који је омаловажавао људе који су радили тешке физичке послове на њиви.

„Порани, одоцни“ је народна прича о лијеној жени која је мислила да се молитвом може провриједнити, док јој духовник није дао до знања, на веома уљудан начин, да је потребно више да ради, а мање да спава.

„Једна арапска прича о пијанству“ као што се из наслова види одакле потиче, говори о једној пошаст, алкохолизму, који може уништити читаву породицу. Та пошаст, како уништава појединца, тако испољава зло на различите начине и ремети складност живота осталим члановима друштва.

Анегдота „Учествује духом“ преузета је из „Врача“ бр. 21. 1896. године и уврштена у „Календар“ за 1910. годину с намјером да се истакне тврдичлук богатих људи према друштвима која су радила на националном буђењу људи на простору Босне и Херцеговине.

Народне приче и анегдота, које су уврштене у „Календар“ за 1910. годину смислом обухватају објективност и праведност живота како појединца тако и читавог народа. Приче на духовит начин тумаче реални живот. Народни умјетник настоји да избјегне грубости како би приказао тежину свакодневног живота. У овим причама приказани су смисао за здрав хумор, духовитост и шалу, као и сналажљивост. Шаљивим народним причама лакше се доспијевало до препознавања људских слабости и мана.

3.1.4 Кратке прозне врсте

Пословице су израз потребе за игром човјека ранијих епоха, мада им не треба искључити поучну одлику. Пословице сажето представљају цијелу причу. У њима је садржано народно искуство и увијек су примјерене ономе о чему говоре.

Само у „Календару“ за 1910. годину налазе се „Српске народне пословице“ у VI дијелу под називом „Морал и васпитање“. Уредник „Календара“ за 1910. годину уврстио је 40 народних пословица којима истиче колективну мудрост, правду, вјеру и поштење. Мада су кратке, оне су цјелокупан живот.

Брат је први пријатељ.

Без поштења нема среће ни напретка.

Ако коме не можеш помоћи, немој ни одмоћи.

Гдје је стида ту је и поштења.

Ко не држи брата за брата, он ће туђина за господара.

Лијеноме је све тешко.

Није богат ко много има, већ ко мало треба.

Што је право и Богу је драго.

Кроз ове пословице изнесене су одређене особине људи, као и њихови међусобни односи. Пословице су углавном дате у гномском облику и та логичко-језичка наглашеност издваја их као значајну вриједност народног умјетничког блага. Њихова функција је у уопштавању појединачних случајева, који упућују на моралност, која има надвременску димензију. Пословицама се истичу величина крвне везе, пут до успјеха, поштење, љубав, вредноћа, умјереност и правда. Оно што их посебно карактерише јесу тематска разноврсност и вријеме настанка.

Кратким народним умотворинама припадају и здравице. „Народна здравица о Крсном имену“ налази се у V дијелу под називом „Домаће огњиште“ у „Календару“ за 1910. годину. Здравница почиње народном изреком „Ко Крсно име слави, онеме и помаже“.

Здравица се уз подигнуту чашу пића упућује домаћину и његовим укућанима који славе славу. У здравницама су садржане искрене жеље за напредак и благостање куће као и укућана који славе. Здравнице су музикалне, мада се често у њима не јавља рима. Љепота здравице је у веселости, набрајању свих животних радости и слободи.

...О чем гође радили од зла се бранили,...

живе помињали, а мртвијем спомен чинили;

људима се не омразили...

Душману се никад не умолили ни покорили...

3.1.5 О народној књижевности у календарима „Просвјете“ од 1905. до 1914. године

Народ, као стваралачки субјект, није тежио било каквом стваралаштву да би се сврстао међу народне ствараоце. Све је имало своју сврху и све је произишло из свакодневног живота, а било је намијењено поуци и забави. Народно стваралаштво баштини хришћански осјећај живота и свијета као и ванвременске филозофске поуке и поруке које обилују како у народним епским пјесмама тако и народним причама и умовањима. Све наведено припада епском књижевном роду. У народним епским пјесмама опјевани су поједини догађаји како даље, тако и ближе прошлости. У њима до изражаја долазе како позитивне, тако и негативне карактеристике ликова, моралност и поучност.

У народним лирским пјесмама истакнута су истанчана осјећања како појединца, тако и колектива. Снага ријечи приказана је стилским језичким изражајним средствима, тако да неколико стихова метафорички приказују читав живот.

Шаљиве приче су дио једног посебног умјетничког израза у којем се даје одушка, с намјером да се на безазлен начин укаже на мане и недостатке појединца или цјелокупног друштва. Понекад пошалице обилују и сатиром како би оставиле јачи утисак на читаоца, а имале јачи ефекат у препознатљивости мане.

У календарима „Просвјете“ од 1905. до 1914. године, народна књижевност није истим обимом и квалитетом заступљена. Умногome је зависило од самог уредника да препозна значај народних остварења, као и заинтересованост читалаца за ту врсту књижевности. Највише су заступљене епске народне пјесме јер су оне својим садржајем утицале на буђење националне свијети народа у Босни и Херцеговини, ширењу културе, вредновању морала, етике и историјских збивања у којима су значајну улогу имали историјски познате личности.

Вриједност народне књижевности је у непролазности и свевремености. Уредници календара „Просвјете“ од 1905. до 1914. године настојали су да ту врсту књижевности приближе читаоцима јер је то често била културна баштина са којом су се први пут многи сусретали и од које су многи кретали у свијет књижевности.

3.2 УМЈЕТНИЧКА КЊИЖЕВНОСТ

3.2.1 Лирско пјесништво

Кроз умјетничку лирску поезију испољавају се и преламају све општељудске и општедруштвене појаве које се тичу појединца и човјечанства. У свим „Просвјетиним“ календарима од 1905. године до 1914. године уврштено је лирско пјесништво, осим у „Просвјетином“ српском народном календару за годину 1906. Шћепан Грђић је као уредник овог „Календара“ истакао да је улога „Календара“ била више информативна, него забавна и поучна. У календарима „Просвјете“ од 1905. године до 1914. године највише су заступљене родољубиве пјесме, али има и социјалних, рефлексивних, љубавних, као и пјесама у прози. (Грђић 1906)

У „Календару“ за 1905. годину, Светозар Ћоровић, као уредник, у дио под називом „Забава и поука“, уврстио је у садржај „Посвете праху оца Србије“ Петра Петровића Његоша, лирску родољубиву пјесму испјевану у шеснаестерцу; „Србину“ коју је аутор потписао као „Драгутин“, лирску родољубиву пјесму у пет строфа која је настала у Београду, марта мјесеца 1904. године; те „Ноћ под Острогом“ Алексе Шантића, лирску рефлексивну пјесму од дванаест строфа од по четири стиха. (Ћоровић 1904)

У „Календару“ за 1910. годину, Ђорђе А. Чокорило у садржај је уврстио много више умјетничке поезије него претходни уредници „Календара“ за 1905. и 1906. годину. У V дијелу, под називом „Домаће огњиште“ налази се дио пјесме из „Поноћи“ Ђуре

Јакшића под називом „Синовска љубав“, лирска елегична пјесма која прераста у исповијест и тече у потресној градацији доживљених страдања; „Бадње вече“ из „Горског вијенца“ Петра Петровића Његоша. Мада је „Горски вијенац“ писан у облику драме и својом идејно-тематском основом је химна револуционарној борби за уништење неправедних друштвених односа, овај одломак се више односи на начин прослављања Бадње вечери и дочекивања Божића. (Чокорило 1909)

Ту је и лирска љубавна пјесма Јована Јовановића Змаја из „Ђулића увелака“, али не и потпуна. То је друга пјесма из тог циклуса у којој пјесник води дијалог са својом болесном супругом. Поред љубавне пјесме, уредник је уврстио и социјалну Змајеву пјесму „Дижимо школе“, те родољубиву „Дјед и унук“ и успаванку „Мати сину код колијевке“, у којој има елемената родољубивости.

У VI дијелу, под називом „Морал и васпитање“, налази се химна „У славу Божију“ Клајта; В. Живковића. Склоп мотива састоји се у набрајању разлога зашто треба вјеровати у Господа. Религиозног, али и дидактичког карактера је и Змајева пјесма „Доли с пороцима“, мада је у садржају назив пјесме „Доље с пороцима“. Мирза Шафијова – Змај Јовина пјесма „Претјерана критика“ је лирска поучна пјесма којом се истиче лоша и добра особина људи. Ова пјесма налази се у VII дијелу овог „Календара“ под називом „Друштвено образовање“. У Змајевој лирској пјесми „Народ“, рефреном „Шта мислите, зашто су Народи на св'јету?“ истакнут је социјално-сатирични тон пјесника, који указује на однос и положај народа и богатих силника. Ова пјесма и наредна Змајева пјесма „Свијетли гробови“ налазе се у VIII дијелу овог „Календара“ под називом „Народ и отаџбина“.

Лирска рефлексивна пјесма „Свијетли гробови“ Јована Јовановића Змаја испјевана је у форми оде. То је реторичка надгробна бесједа која дијалошки потврђује унутрашњи смисао живота, остваривање идеала.

...А ко бјеху они диви,

Који су те напр'јед звали,

Који су те ојачали,

Који су ти крила дали?

То бијеху идеали!...

У XV дијелу овог „Календара“ под називом „Шала и сатира“, уврштена је лирска сатирична пјесма Јована Јовановића Змаја „Јутутунска јухахаха“, која је била упућена монархији Обреновића и српској бирократији. Пјесма је и духовита и иронична. У пјесми је испјевано гушење слободне мисли и гажење народних права.

Поред пјесама Јована Јовановића Змаја, у „Календару“ за 1910. годину нашле су се и пјесме Алексе Шантића. Лирска пјесма „Пред распећем“ је религиозног карактера, али она дијелом одише и родољубљем.

...И крвљу својом прелићу све путе

Идући Теби и вјерујућ у Те,

Ускрсли Брате потиштених људи.

Ова пјесма је у VI дијелу овог „Календара“ под називом „Морал и васпитање“.

У VIII дијелу овог „Календара“ под називом „Народ и отаџбина“ уврштено је шест пјесама Алексе Шантића: „Моја отаџбина“, лирска социјална,

...Мене све ране мога рода боле

И моја душа с њим пати и грца.

„Ми знамо судбу“, лирска родољубива,

Ми знамо судбу и све што нас чека,...

Снага је наша планинска ријека,...

Ми пут свој знамо, пут Богочовјека,...

Све тако даље, тамо, до Голготе...

„Пред колибама“, лирска родољубива,

Тебе, што вијек свој обливаш знојем....

И сваког примаш са сољу и хљебом...

„За хљебом“, лирска социјална,

...А зар вам није родне земље жао?

Жао је, брате! Бог јој срећу дао!...

Ал хљеба нема. Збогом! Хљеба! хљеба!

„Остајте овде“, лирска родољубива,

Остајте овде! ...Сунце туђег неба

Неће вас гријат' ко што ово грије...

„Не застани“, лирска мисаона,

...С крстом ступај уз голетну страну!

Своје чело подигни високо

И радуј се васкрсноме дану!

У IX дијелу овог „Календара“, под називом „Лијепа књижевност“ нашла се Шантићева пјесма „О жетви“, лирска социјална,

...И сва блага наша отима и хара,

И Бог му помаже и њиме се стара

А наш црни сељак црна хљеба жели....

У свакој од ових социјалних пјесама Алексе Шантића може се примјетити и доза родољубивости. Пјесник проживљава све патње и страдања народа са којим живи. Он осјећа велику неправду и стиховима исказује своју побуну против таквог живота.

У IX дијелу „Календара“ за 1910. годину, под називом „Лијепа књижевност“, своје мјесто нашла је лирска мисаона пјесма Авде Карабеговића, „Љубави, спаси ме!“. Лирска љубавна пјесма „Једне вечери у сутон“ Јована Дучића, те родољубива пјесма Јове Г. Поповића „Моја кућа“ такође су у IX дијелу већ поменутог „Календара“.

У X дијелу овог „Календара“, под називом „Српска историја“, уврштена је лирска биографска пјесма религиозног карактера, „Свети Саво“ Војислава Илића.

У „Календар“ за 1911. годину, Владимир Ћоровић је унио мање лирских пјесама од свог претходника, само шест, а то су: „О боре стари“ Алексе Шантића, родољубива пјесма која се састоји од десет терцина и једног стиха. Посљедњи стих је поента пјесме. „Сунца!“ Борисава Продановића, рефлексивна пјесма сачињена од пет катрена. „Беговима“ Абдулаха, социјална пјесма коју чине два катрена и двије терцине. Двије пјесме Јове Варагића „Сељак“, социјална пјесма од девет строфа, чији стихови нису исте дужине, и „Пјесма сиромаша“, мисаона пјесма од пет строфа по осам стихова. (Ћоровић 1910)

Владимир Ћоровић уврстио је у садржај „Календара“ и пјесму у прози „Отаџбина“ Емила Сувестре. Пјесма је преведена са француског и није назначен преводилац. Пјесма почиње упитном реченицом „Ти можда никад ниси размишљао шта је отаџбина?“ Пјесник говори о дужностима и обавезама појединаца, кроз живот и универзум, а завршава реченицом „А да би човек био добар грађанин, треба за своју отаџбину да ради оно што би радио за свога оца и своју мајку.“ (Ћоровић 1910: 47)

Ристо Радуловић у „Календар“ за 1912. годину, највише је уврстио пјесама Вељке Петровића „Ћутање наше нације“, лирска мисаона пјесма од десет строфа у катрену, „Запис цара Душана“, лирска рефлексивна пјесма од седамнаест строфа у катрену, и „Ускршња пјесма“, такође, лирска рефлексивна од девет строфа у катрену. (Радуловић 1911) У овој пјесми, као и у пјесми „Запис цара Душана“ пјесник говори о непролазној вриједности која се ничим не може ни купити, а ни уништити. Бесмртност живота дата је у посљедњим строфама и једне и друге пјесме:

...мој себар ће је оплотити дивну,

с хиљаду својих бесмртних срдаца!...

Запис цара Душана

О срце само кад је живо,

цвѐтаће трнови венац ружом!

Ускршња песма

Поред пјесама Вељке Петровића, у овом „Календару“ мјесто је нашла и пјесма „Пролазе дани“ Алексе Шантића, лирска рефлексивна пјесма од четрнаест стихова. У овој пјесми пјесник говори о својој души која ће боравити послје свјетовног живота опет у завичају и чекати ново свитање. Имамо у овом „Календару“ и лирску родољубиву пјесму Милана М. Ракића „Јефимија“. Пјесма од пет строфа у катрену говори о жени деспота Угљеше, који је са својим братом први стао у одбрану српске земље. Прве двије строфе посвећене су историјском периоду, а наредне три су пјесникова садашњост која подсјећа на прошлост и он пред собом види Госпу која је симбол неуништивости.

У „Календару“ за 1913. годину Ристе Радуловића нашле су се три лирске пјесме и једна пјесма у прози. Лирска мисаона пјесма „Пријатељу“ Алексе Шантића, писана је у облику сонета и говори о универзалној мисли, слободи. Родољубива лирска пјесма Милана М. Ракића „Наслеђе“ је пјесма од шест строфа у катрену у којој пјесник повезује херојску прошлост и садашњост. Та јуначка прошлост даје му снагу да опстане. (Радуловић 1912)

...У корену старом струји снажна храна,

Неисцрпна крепост старинских јунака...

У пјесми „Наслеђе“ прожимају се прошлост и садашњост, старо и ново, преци и млади, колективно и лично. У пјеснику дјетету наслеђе се манифестовало несвјесно, кроз „бојне“ игре које је силно волио. Као зрео човјек, он је свјестан да је потомак храбрих и неустрашивих предака који му дају снагу и захтијевају достојанствено држање. У неким тренуцима, у њему се боре европски дух и космополитизам са националним. Он се бори са старим и новим. При том, старо увијек има предност. У пјесми имамо синтагму „свеже гране“. Метафорички, оне су за пјесника млади нараштај коме и сам пјесник припада. Ново има значај у томе што се храни старим и даје нове плодове. У завршној строфи пјесме „Наслеђе“ је поента Ракићевог родољубља. Старо не представља сметњу младој европској учености, него је то подстрек да се све недаће издрже.

Божидар Пурић у лирској родољубивој пјесми „Песма о нашој песми“, кроз дванаест строфа у катрену такође повезује прошлост и садашњост као и Милан М. Ракић у пјесми „Наслеђе“, али он иде и изван овог људског свијета. Божидар Пурић бољу будућност види као дјело и богова и људи.

...И по целој Земљи и по целом свету,

у блештећем сјају што ће да заруди,

све ствари и бића, застала у ходу,

поздравиће дело богова и људи.

У прозној пјесми „Мати“ Ада Негри емоционално је истакла доживљавање велике жртве. Уз ову пјесму Ристо Радуловић дао је и објашњење.

Приликом мучког нападаја Арапа и Турака у Триполису код Шара – Шата гдје је изгинуо велики број Талијана, написала је Ада Негри, славна талијанска пјесникиња, која је и код нас била превођена, ову лијепи и ванредну пјесму која је штампана у фиорентинском националистичком часопису „Juventas“. (Радуловић 1912: 106-107)

У календар „Просвјета“ за просту годину 1914, Ристо Радуловић је уврстио више поезије него у претходни календар „Просвјете“.

„Син велможа“ је лирска мисаона пјесма у којој Милутин Бојић указује на вјековну борбу која је саздана од патње и страсти. Поента је у последњем стиху ове пјесме

...О, то је око, што бесмртности зрачи!

Син велможа стр. 41

У лирској мисаоној пјесми „Противници“, Милутин Бојић истиче равноправност људи, без обзира на титулу и поријекло. Након пет строфа у катренима пјесник износи поенту једним стихом:

...Јер достојни смо противници, беже.

Противници стр. 42

Милош Видаковић је по мотивима епске народне пјесме „Смрт војводе Кајице“ испјевао истоимену лирску баладичну пјесму у три дијела: „Лов“, „Починак“ и „Погибија“. Сва три дијела писана су у облику сонета. Из наслова се може примијетити да је ријеч о погибији јунака на превару. Али, у пјесми је истакнуто и богатство цара и властеле, као и храброст, спретности и одважност српских витезова. На крају пјесме истакнути су је мржња и подлост човјека који не може да поднесе пораз.

...У том из краја, испотаје један

Побеђен Мацар, вруће крви жедан...

Погибија стр. 68

Ристо Радуловић у садржај календара „Просвјета“ за 1914. годину уврстио је и двије лирске родољубиве пјесме Пере Слијепчевића „Старци“ и „Жене“. И једна и друга пјесма су под заједничким насловом „Из Скадарске Војне“. Пјесму „Старци“ чини седам строфа од четири стиха, као и пјесму „Жене“. Сам назив пјесама говори о коме је ријеч.

У пјесми „Старци“, Перо Слијепчевић говори о старим, физички изнемоглим особама, али и људима који се боре и срцем и душом за своје потомство и за своју земљу.

...Шта хоће они, ти гронули људи,
очевы наши, полетни ко деца?...

Старци стр. 88

У пјесми „Жене“ Перо Слијепчевић даје слику свих мајки, супруга, које воле невидно, и које се жртвују бескрајно како за дјецу, тако и за своје супруге.

...Што иду увек иза мужа стидно.
Оне што њему увек просте свашто,...
Ово су оне које добро роде
и преиздашно наш пород: јогунце...

Жене стр. 89

Пјесме Божидара Пурића „Рањеници“ и „Чекање“ су лирске мисаоне пјесме кроз које је проткана доза историјске прошлости. У пјесми „Рањеници“ Божидар Пурић кроз пет строфа у катренима говори о жељној слободи, али у позадини је косовско страдање. Пјесму „Чекање“ Божидара Пурића чине четири строфе у катренима кроз које пјесник говори о страху којим су обузете жене док чекају своје најдраже да им се врате са ратишта.

...све сањају тугу и виде у праху
своја млада сунца мртва и крвава.

Чекање стр. 97

У дијелу календара „Просвјета“ за 1914. годину под називом „Рат за слободу балканских народа“, налази се лирска родољубива пјесма „Војнички растанак“ Симе Пандуровића. Пјесму чини пет строфа у секстинама. Пјесма је у облику поруке. Војнички растанак је освртање на прошлост, али и предсказање будућности у ратном вихору до саме жртве. Наглашен је индивидуализам, јака, непосредна емоција.

...Нас предводи прошлост, будућност и нада
Тамо где већ пљушти киша оштрих зрна...

Војнички растанак стр. 154

Лирска родољубива пјесма Владислава Петковића Даса, већ називом „По гробовима“, подсећа на исповијед човјека који се диви палим жртвама, а с друге стране он је свјестан да има среће што се није нашао у ратном вихору. Пјесма је интересантна јер се у појединим строфама понављају први и посљедњи стих којима се истичу бол, патња и страдање младости, а са друге стране истичу се ријечи пјесника који може да овјековјечи те младе, рано уништене животе.

...Ту добру децу отаџбине драге,
Који су знали да падну за брата,...
...Ја имам песме за наше јунаке,
За њине ране и њине гробове;...

По гробовима стр. 178

Лирска родољубива пјесма је „Призрене стари“ анонимног аутора који се потписао „А...“. Пјесма је писана у облику сонета и у њој се пјесник обраћа царском граду и његовој некадашњој слави и богатству, али и тренутку када ослободиоци долазе пред град да поврате стару славу. Матифорички пјесник говори о јединству црногорског и српског народа који под једном заставом доносе слободу.

...Заљуљај звона нека Васкрс јаве,
С Ловћена тврдог и Авале плаве,
Сјутра, уз трубе, под стјегом, у Зори...

Призрене стари стр. 190

У дијелу календара „Просвјета“ за 1914. годину је и наслов „Рат за слободу балканских народа“, у коме се налази пјесма у прози „Луда песма“ Милоша Видаковића. Пјесма је у облику оде. Она је испјевана у част свих оних који су се одметнули у „горе чарне“, који су „стријељани“ и „објешени“, који су више вољели смрт него ропство. Посљедњи пасус је у облику благослова.

...Нека је благословен тај благородно-зликовачки разбуђени дедовски део у нашој души, који, волећи неред, пркоси свим робијама и конопцима и жели ослобођење заробљених, крваво и мучно дело...

Луда песма стр. 194–195

У дијелу календара „Просвјета“ за 1914. годину под називом „Рат савезника с Бугарима“ налазе се пјесме Ивана Вазова „Па шта си ти?“, Милутина Бојића „А ко си ти?“ и „На Вардару“ Војислава Илића. Све три пјесме су родољубиве тематике.

Пјесма „Па шта си ти?“ Ивана Вазова, писана је у прози и у њој је исказана сва нетрпљивост два народа који припадају словенској скупини народа и који имају сличан језик. Пјесма почиње дијалогском, а завршава се монолошком формом и у њој се осјећа доза сарказма.

...Али се ти чувај, не дај прави одговор. Кажи да си Португалац, Курд, Сирац, Лапонац, Негар, Циганин, Индијанац, само не признај да си Бугарин....

Па шта си ти? стр. 226

Уз ову пјесму уредник је дао и накнадно објашњење.

Расправа око разграничавања између Србије и Бугарске постаје све жешћа. У тој борби судјелују политичари и публицисти, књижевници и научници. Вазов највећи и најстарији пјесник бугарски спјевао је горњу пјесму и посветио је Миљукову, који без имало објективности, стоји одлучно на страни Бугара. Даровити млади српски пјесник М. Бојић одговара му пјесмом: А ко си ти? (Радуловић 1913: 226)

Већ из наведеног цитата запажамо да ће пјесма „А ко си ти?“ Милутина Бојића бити одговор на пјесму Ивана Вазова „Па шта си ти?“. У седам строфа које су писане катренима, Милутин Бојић исказује славу српског рода, сукобе који су превазиђени и помоћ српског народа бугарском. Посљедњим стихом, који је изван строфа, пјесник саркастичним питањем даје поенту пјесми:

...Што тад ми „ко си“ не зацикта с Рила?

А ко си ти? стр. 226–227

И као посљедња лирска пјесма у овом дијелу календара „Просвјете“ нашла се родољубива пјесма Војислава Илића „На Вардару“. Ову пјесму чини једна строфа која је писана у шеснаестерцу или петнаестерцу изузев посљедњег стиха који је у седмерцу. Мада су стихови дужи, парна рима је досљедно спроведена. Пјесник пјева о суровости и љепоти самог положаја ријеке, пролазности свих збивања која су везана за ријеку и слободу народа који живи уз обале Вардара. Мада се у првом дијелу пјесник више изражава дескриптивно, у другом дијелу пјесник метафорички и поређењем говори о ослобођењу.

...Али ће, к'о рајски феникс, синути слобода мила;

И ја ћу стајати ведар где сада потружен стојим,

И наш ће ор'о бели широко развити крила

Над урвинама твојим.

На Вардару стр. 246

3.2.2 Закључак

Уредници календара „Просвјете“ од 1905. године до 1914. године настојали су кроз избор лирике да прикажу живот, размишљања, жеље, виђење свијета, атмосферу тадашњег друштва, социјални и политички статус сваког човјека на подручју Босне и Херцеговине. Они се нису задржавали само на домаћим пјесницима, него су у садржај уносили и пјеснике са стране у чијим пјесмама се могла препознати борба, слобода, патња, жеља за равноправношћу човјека према човјеку без обзира ком статусу и средини

припадали. Може се примијетити да су најчешће заступљени Алекса Шантић и Јован Јовановић Змај са родољубивим и социјалним лирским пјесмама, али ту је и рефлексивна лирска пјесма, дидактична, религиозна, успаванка, љубавна, обичајна, елегична, баладична и ода.

У почетку уредници календара „Просвјете“ више су уврштавали у садржај пјесме романтичара, али пред крај излагања овог циклуса календара „Просвјете“ више су преовладавали пјесници модерне, као што су Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, Владислав Петковић Дис, те Милутин Бојић и Вељко Петровић. Пјесме су надахнуте стварним животом и пјесници у њима буде сјећања на давна времена и претке јунаке који нису трпили робовање, али садашњост хране прошлости, и непресушном снагом корачају ка свјетлијој будућности.

3.3 ПРОЗНО СТВАРАЛАШТВО

У календарима „Просвјете“ од 1905. године до 1914. године проза је различито заступљена и веома је разноврсна. Уредници „Календара“ су настојали личним избором прозних дјела да привуку пажњу читалаца и да оставе јак утисак на све потенцијалне читаоце, односно, слушаоце. Стога, читаоци су могли у „Календарима“ од 1905. године до 1914. године прочитати епско дјело по типу социјално, психолошко, сатирично; писано са више поетских описа природе или тананијих психолошких анализа личности; цртице у којима је сажето приказан и обрађен догађај, а живот личности сликао се у једном тренутку његовог живота. Поред чистих књижевних дјела, читаоци су могли доћи у додир и са граничним или прелазним књижевним врстама, а то су путописи, мемоари, биографије и дневници. Не можемо рећи да су књижевне врсте важније од прелазних врста у већ поменутих „Календарима“ јер и у једним и другим преовладава књижевноумјетнички стил пун емоционалног набоја, али индивидуално обојен у зависности колико је аутор дјела тежио да истакне темом идеју, поенту самог дјела.

У прозним дјелима осјећа се жеља писца да што реалистичније прикаже социјално, економско, морално, психолошко и етичко стање како друштва у цјелини, тако и породице, односно, појединца у цјелокупном друштву. У Српском народном календару „Просвјета“ за 1905. годину имамо четири прозна дјела:

„Божих у Витлејему“ митрополита хаџи-Саве Косановића је путопис религиозног карактера који почиње стиховима из „Горског вијенца“ Петра Петровића Његоша.

Славио сам Божић у Витлејем,

[...]

Разгледа сам и све три пећине,

Ђе се сунце Хришћанству родило...

Аутор потом наставља причу о личном присуству јутарњој литургији на Божић у Витлејему. Он причу упућује побожним Српкињама и Србима који радо читају, како он каже, „путничке црте“. Како би његово приповиједање било побожније, он спомиње три пророка Исајиу, Михеја и Јеремију, као и њихово прорицање онога што долази. Кроз причу је указао на значај језика на коме се држи литургија.

Да би се задовољило народним осјећајима поклоника на часовима у очи Божића, као и на Божић, читају се Јеванђеља у три језика: грчки, старословенски, арапски (у Гестиманији још и румунски свакога петка – када има поклоника; а у Јерусалиму на Васкрс у вече чита се јеванђеље на више језика, - понеки пут и на дванаест.) (Ћоровић 1904: 40–42)

Кроз причу како се преврнуо у каруцама и остао жив, аутор наводи податке из Старог зајета, али он говори и о суживоту људи различите вјероисповијести и даје описе мјеста кроз која пролази. Аутор је у причању користио и наратију и дескрипцију, и дијалог, као и цитате из Јеванђеља, тако да прича привлачи пажњу како самим догађајем тако и својом сликовитошћу.

Симо Матавуљ приповијетком „Христос воскрес!“, психолошки прави паралелу између дјеце која бораве у заводу за умоболне, глувонијеме дјеце, и дјетета из богате градске породице, којој се испуњавају сви хирови, која се брижно чува да не спозна оно што носи стварни живот. Међутим, тренутак спознаје истинског живота буди емоције у „дјетету-идолу“ и долази до преображаја.

У приповиједи „Моја Драгица“ Миленко Р. Веснић кроз исповијест прича о тешком животу током школовања и једној чистој љубави малог дјетета, које је уљепшавало његов живот. Та свијетла тачка убрзо је нестала са позорнице овоземаљског живота, али је оставила траг чистоте и љубав према сваком дјетету. На крају приче је молба упућена свој дјечи православне вјероисповијести у Босни и Херцеговини да се помоле за племениту душицу Драгице, која је показала шта је искрена љубав, љубав која покреће живот.

И последњи прилог у српском народном календару „Просвјета“ за 1905. годину је „Смрт цара – Лазара“ „Из Књига Стародавних“ Стевана Сремца.

Ова историјска приповијетка почиње стиховима Љубомира П. Ненадовића. (Ћоровић 1904: 59)

И преби се сабља бритка,

И златна се круна смрви,

И сврши се страшна битка

И потону све у крви.

Кроз приче се провлаче и цитати Мијаила Константиновића, Србина из Острвице, који је аутор дјела „Историја или Љетописи турски“ које је настало око 1490. године.

Стихови метафорички говоре о боју на Косову и пропасти српске државе. Приповијетку чине четири дијела. У првом дијелу, кроз дијалошки облик приказана је Муратова погибија. У другом дијелу кнез Лазар је заробљен са својим витезовима и тек тада схвата поступке Милоша Обилића. У трећем дијелу истакнут је Лазаров благослов Милошу. У четвртм дијелу витез Крајимир, уз Бајазитово одобрење, у златну здјелу дочекује Лазареву главу, и Милошевом смрћу умире и царство.

У овој историјској приповиједи има много субјективних елемената. Преплићу се емоционални набој писан курзивом Мијаила Константиновића и субјективно виђење Стевана Сремца. У богатом дијалогу примјетна је забуна међу српским витезовима и велика љубав и поштовање према српском владару, који се супротставио моћнијима. Тренутак настанка косовског завјета, Битка на Косову, сумња, издајство, човјечност и јунаштво и свјесна жртва како појединца, тако и колектива су окосница ове приповијетке. Благослов који Лазар даје Милошу, благослов је свима онима који су се жртвовали за слободу свога народа. У четири дијела приказано је сâмо бојно поље и погибије два велика владара, али и психолошка ситуација како на једној тако и на другој страни. Цар Мурат губи живот и сина, а цар Лазар губи живот, Милоша и државу. Оно што читаоца импресионира јесте Лазарова спокојност јер он иде у царство небеско, као и његови јунаци.

У књизи „Двадесет и пет година рада Просвјете 1902-1927“, која је штампана у Просвјетиној штампарији у Сарајеву 1927. године, наведено је да је „Календар“ за 1906. годину уредио „тајник Просвјете господин Грђић“, гдје је истакнуто: „Календар готово искључиво информише о раду Просвјете у трећој друштвеној години 1904/05-тој, те има врло мало другог забавног и поучног штива“. (СПКД Просвјета 1927: 78)

Због овакве констатације не изненађује што нема књижевно-умјетничких текстова или научно-умјетничких прилога. Они који су радили на одржању „Просвјете“ као друштва, више су се интересовали за финансијске проблеме и статистичке податке, а мање су се бринули за културно уздизање чланова „Просвјете“. Таква ситуација ће се увелико промијенити излагањем календара „Просвјете“ за 1910. годину кога је саставио и уредио Ђорђе А. Чокорило. Пошто је Ђорђе А. Чокорило био новинар по струци, до изражаја је у календару „Просвјета“ за 1910. годину дошао његов осјећај за избор разноврсних умјетничких остварења. У „Календар“ је уврстио кратке шаљиве приче.

„Настрадаин-хоца и два ђака“ је ауторство Јована Јовановића Змаја и почиње пословицом „Знање без васпитања – то је тијело без душе“. Пословица већ указује да текст који слиједи говори о значају књиге која васпитава. И умјетничком басном „Жаба и јунац“ аутора Езопа; Д. Обрадовића, метафорички је истакнута несрећа онога ко не може да прихвати снагу и величину другог. Оба ова прилога налазе се у шестом дијелу „Календара“ за 1910. годину под називом „Морал и васпитање“.

„Кућа, камен и клак“ Вука Врчевића је кратка алегоријска прича која персонификацијом изражава колику важност коју свако себи придаје, а не осврће се на

друге који, такође, на себи својствен начин, доприносе опстанку оних око себе као и себе самих.

Ова басна налази се у осмом дијелу „Календара“ за 1910. годину под називом „Народ и отаџбина“.

Поред оваквих прича у календару „Просвјета“ за 1910. годину, Ђорђе А. Чокорило додао је у садржај и приповијетку „Јаблан“ Петра Кочића, гдје се снага двије државе огледа на мегдану Јаблана и Рудоње.

Петар Кочић својим приповијеткама представља живот Крајине. У Кочићевој приповиједи „Јаблан“ истакнута је снага крајишког поднебља. Бик Јаблан персонификација је крајишког народа и његове борбе против аустроугарске власти.

Социјално-психолошком приповијетком „Омерага“ Светозара Ђоровића приказана је смјена власти и однос међу људима различите вјероисповијести. Омерага свима прича како је сретан што све продаје и одлази тамо негдје гдје је све љепше, ..., у далеку Турђију, куда се одселише толики његови ахбаби и пријатељи“. (Чокорило 1909: 153)

Унутрашњи немир Омераге говори супротно. Он не спава него посматра све око себе и пита се да ли ће тако нешто бити и тамо гдје одлази. Он је озбиљан, утучен, он као да бјежи са родног огњишта, али пред другима он је други човјек. Право стање Омераге огледа се у последњем пасусу.

...Омерагу стисну нешто у прсима и он зину, да се што више надише чиста ваздуха. Кроз прозор промоли не само главу, него и прса, као да ће искочити. И погледа по брдима, по баштама, виноградима, кућама. У час му дође жао свега! Срце му залупа и као стеже му се нешто, крв му појури у главу. Он баци фес и обје руке пружи према своме мјесту. Лице му се намрчи, скупи, јекну као рањеник, па се завали у један крај купеја и гласно заплака. (Чокорило 1909: 157)

Приповијетка „Омерага“ Светозара Ђоровића истиче патњу и бол човјека који напушта своје огњиште, свој народ и своју земљу. Колико год се Омерага понашао незаинтересовано што напушта земљу, његов плач на крају приповијетке говори о бури која бјесни у њему.

У петнаестом дијелу под називом „Шала и сатира“ имамо прилог Саве Скарића - Зембиља који је „Српска Ријеч“ од 10. јануара 1909. године прослиједила календару „Просвјета“ за 1910. годину, а Ђорђе А. Чокорило је овај сатирични прилог под називом „Зембиљева лабудова пјесма“ и „Зембиљ“ уврстио у садржај како би на сатиричан начин представио положај српског живља у Босни и Херцеговини под анексијом Аустроугарске. Сава Скарић монолошки износи причу с једне стране обичног човјека, представника српског народа и са друге стране представнике аустроугарске власти. Оштрија форма комичнога осјећа се у начину приповиједања, у избору израза и метафоричких поређења. Језик писца је бридак и пун народног духа.

...У овој ери међународне бајдале и алаванте и ми ћемо се послужити овим новим правом и политиком.

Отићи ћемо у „Морића хан“, па ћемо узети под кирију најљепшу ходају, па ћемо се ефендисибенум у њој разхалватити и нећемо из ње излазити макар по године ни ћемо кирије плаћати. (Чокорило 1909: 212)

Алегоријском причом „У очи Васкрса“ Вук Захумски говори о потлаченој и пониженој својој отаџбини која је сама и трпи све недаће које злотвор може да осмисли. Буђење из сна је предсказање новог, бољег живота.

...Предамном је стајао Христос са гранчицом у руци, а крај скута његова клечала је моја мајка: на уснама јој је треперио блажени и сретни осмјехак... (Чокорило 1909: 158)

Вјера у бољу будућност је снага која подстиче да се човјек бори и опстаје. Приповијетке „Јаблан“ Петра Кочића, „Омерага“ Светозара Ћоровића и алегорија „Уочи Васкрса“ Вука Захумског налазе се у деветом дијелу под називом „Лијепа књижевност“.

У поучној причи Стојана Новаковића, „Из најстарије српске историје“ уоблику драмског дијалога води се разговор између Радослава и његовог сина. На синовљева питања (шта је народ и шта су Срби, одакле долазе и који језик говоре) отац одговара и кроз те одговоре-лекције стиче се јаснија слика о животу, друштву и менталитету српског народа.

У овом тексту, као и у тексту Станоја Станојевића „Српски устанци у Босни и Херцеговини“, те неауторском тексту „Стеван Синђелић“ више су истакнути историјски подаци, мада, има и субјективних елемената аутора који остављају јачи дојам на читаоца. На основу тих података дата је јасна слика положаја људи на простору Босне и Херцеговине, Црне Горе и Србије. Запажа се интересовање Истока и Запада те јак међународни утицај на простору Балкана. Прилог Стојана Новаковића „Из најстарије српске историје“, прича „Стеван Синђелић“ непознатог аутора, те „Српски устанци у Босни и Херцеговини“ Станоја Станојевића, налазе се у десетом дијелу „Календара“ за годину 1910. под називом „Српска историја“.

Владимир Ћоровић је уредио календар „Просвјету“ за годину 1911. „Отаџбина“ Емила Сувестра је текст који је преведен са француског језика. Он даје одговор шта је отаџбина и како се треба односити према отаџбини. Отаџбина се пореди са људима, са свим оним што човјеку помаже да живи и опстаје, а став према њој треба да буде исти као према родитељима.

„На црквеној слави“ је реалистична приповијетка коју је написао Иво Ћипико. У питању је менталитет и међуљудски сукоб који води несрећном крају. Иво Ћипико тежи да кроз причу истакне зло коме се људи олако препуштају, алкохолизму и коцки.

„Кумови“ Светозара Ћоровића је социјално-психолошка приповијетка која указује на животну ситуацију када ти је потребан пријатељ да те разумије и да ти помогне. Кумови Никола и Петар разговарају о животним недаћама Николине породице.

Петар кроз живот иде линијом мањег отпора, док је Никола због своје праведности, искрености и поштења потпуно неподобан, не само за власт, већ и за околину око себе. Због неразумијевања средине у којој живи и небриге најближих, Никола скончава свој живот у Неретви. Писац психолошки, унутрашњим монологом Николе који наглас размишља, настоји истакнути колико је човјек човјеку битан, како ријечи могу бити прејакe и довести до неспоразума, па чак и до самог краја.

Психолошку приповијетку „Два пријатеља“ Ги де Мопасана с француског је превела Јелена Ћоровић. Приповијетка приказује ратну ситуацију и ретроспективно писац се враћа у мирнодопско стање када су се господин Морисо и господин Соваж упознали на ријеци као страствени риболовци. Острво Марант било је њихово мјесто пријатељства, али ће бити и мјесто смрти. Пруси су их заробили и пошто нису хтјели да открију лозинку оба пријатеља су настрадала ту гдје су заједно проводили најљепше тренутке. Колико писац жели да истакне снагу и величину пријатељства, толико жели и да истакне безосјећајност страног војника, официра који након бурталне смрти двојице пријатеља захтијева да му се њихов улов спреми за јело.

У календару „Просвјета“ за 1911. годину имамо биографски прозни текст Мих. Гавриловића „Предаја Хусејина Градашчевића“ гдје је кроз историјске податке изложено како се побунио вођа босанске властеле против реформи у Босни. Човјек који је много вјеровао, а када се нашао у невољи, сви који су могли помоћи окренули су му леђа.

Томо А. Братић у мемораима „Из мемоара Војводе Богдана Зимоњића“ наводи сјећања на сукоб са попом Луком због неправедног пореза, те владиком Јосифом и његовим путем у Гацко по „мирију“, о храбрости попа Ћетка Недића с Бојковића, сукобу са протосинђелом Пајсијем због намета и како је постао први прота у епархији, не због заслуга, већ што се није других уплашио, него им се супротставио. У мемоарима су духовито изнесене чињенице тако да читалац поред свих догађаја који су понекад веома озбиљни, осјећа симпатију према писцу мемоара.

Лука Грђић Бјелокосић у поучној причи из Горње Херцеговине, „Како наш народ дијели године и дане“, веома интересантно повезује светковине са одређеним пословима. Он народним језиком објашњава дијелове мјесеца и дана, објашњава посне и мрсне седмице и како се народ храни у то вријеме. Уз одређене пригоде он указује и на народно вјеровање. Ријеткост је да се данас може чути да неко познаје подјелу о којој Бјелокосић прича.

У овом „Календару“ за 1911. годину имамо и писмо, документ, који је писан у облику дневника што га је Стојан Новаковић добио од савјетника француског посланства у Цариграду.

Војни комесар Давид обраћа се министру спољних послова у Паризу. Текст је под насловом „Муслимански војни заробљеници из Босне и из Србије као бјегунци у Француској Републици 1795. године“.

Комесар Давид говори о људима који су натјерани у рат и као заробљеници слани су на ратне линије. Он у њима види честите и вриједне људе који желе да се врате својим породицама и да живе пристојним животом, али Давид истиче и то како су на њих сви заборавили и како су они спремни одмах умријети, али да више не желе ратовати. Овдје је наглашена Давидова молба, не молба комесара, војника, него молба човјека.

Поред ових књижевних врста Владимир Ћоровић је у календар „Просвјета“ за годину 1911. уврстио шaljиву, дидактичну причу из „Народних новина“ бр. 9. 1910. (Ћоровић 1910: 124-128)

У причи без потписа аутора „Зар и шљиву да калемимо“ учитељ савјетује сељане како да дођу до што бољег рода и да свој рад уновче. У почетку је шљиво неповјерење у учитељеву причу, али када дјело изађе на видјело, сви се прихвате учитељевих савјета. Овдје духовитост постепено, без притиска поучава и доноси резултате. Кроз дијалог, који обилује народним изразима, приказан је менталитет сеоског становништва.

Календар „Просвјета“ за преступну годину 1912. уредио је Ристо Радуловић. Он је обогатио садржај „Календара“ разноврсном прозом. Стеван Жакула есејистичким прилогом „Доситеј Обрадовић“ обиљежава стогодишњицу смрти просвјетитеља.

...који кида све везе са устајалом прошлошћу и конвенционалношћу и уводи у књижевност народа српског нови дах европске културе и цивилизације, он је први литерат, који је имао потпуно зрео суд о просвјеђивању широких слојева народне масе и који је цио свој рад и удешавао у томе правцу; (Радуловић 1911: 71)

Стеван Жакула у есеју је истакао да Доситеј Обрадовић није имао намјеру да прославља себе, него да користи другима. Он је на сваком мјесту и у сваком погледу наставник, савјетник и просвјетитељ. Обрадовић је класични претеча Вука Стефановића Караџића и он отвара врата модерне културе те ствара читалачку публику која ће касније лакше разумјети и прихватити идеје Вука Стефановића Караџића. Интересантно је да он у XVIII вијеку сматра да се штампом може утицати на просвјећење једног народа. Дубоко је вјеровао у школство и да ће оно културно препородити српски народ. Био је један од ријетких људи тога времена који је полагао много у моћ и снагу образовања, а истовремено је био први српски модерни филозоф под утицајем филозофије народа међу којима је боравио. Перо Слијепчевић је кроз есеј дао слику Лава Толстоја, филозофа страсти. Многе, у то вријеме, интересује руски духовни живот, који се дијели се на: „тип Достојевског“ и „тип Толстоја“.

...који је немиран, нервозан, мистичан, који има симпатије за демонске и болесне жице у човјечијој души; онда тип Толстоја, који је здрав, миран, сталожен,[...],који има симпатије за благе, разумне и ањџеоске жице у човјеку. (Радуловић 1911: 129)

Вријеме ће показати да се Лав Николајевич Толстој борио сам са собом. Био је познат као реформатор хришћанства. Кроз живот и рад Лава Николајевича Толстоја паралелно су повучене и идеје о моралу Фридриха Ничеа, Серена Кјеркегора и Жан Мари Гија.

Ристо Радуловић, у односу на остале уреднике календара „Просвјета“ од 1905. године до 1914. године, једини је у садржај уврстио једну сцену драмског дјела „Оче опрости“ Јована Протића. Сцена је дидактично-религиозног карактера. Сцену чине четири дијела. Догађај се одвија у једном неименованом фрушкогорском манастиру на дан славе, која, такође, није именована. Људски гријех провлачи се с генерације на генерацију и временом се пружа прилика да свако учини добро дјело и окаје гријех.

Прилог Луке Грђића Бјелокосића „Двије цртице из живота Војводе Богдана Зимоњића“ састоји се из два поднасловa: „Како су остали Бањани 1857. те их Турци не попалише“ и „Како се војвода осветио“. Овај прилог има научно-књижевних елемената и на основу изнесених историјских података може се у потпуности сагледати каква је политичка, етичка и социјална ситуација владала на подручју Херцеговине до 1850. године. Више сукоба почиње од 1857. године. Други поднаслов „Како се војвода осветио“ односи се на 1860. годину, те битку на Муратовици 1861. године и сукобе Херцеговаца и Црногораца са Турцима 1862. године. Кроз ове историјске податке истакнута је снажљивост Херцеговаца.

У календар „Просвјета“ за преступну 1912. годину Ристо Радуловић је уврстио и приповијетке: „Као биље“ Милутина Ускоковића, „Чича Милон“ Ги де Мопасана, „Федор“ Вељка Петровића те „Сентименталну Авантуру Андрије Тадића, Професора Математике“ Вељка Милићевића.

Занимљива је приповијетка Вељка Милићевића „Сентиментална Авантура Андрије Тадића, Професора Математике“ због начина приповиједања и у првом и у трећем лицу, те тематике којом се аутор бави. Оног тренутка када Андрија Тадић, професор математике, осјети љубав, почињу да се мијењају и он и свијет око њега. Међутим, околности доприносе да се питоми и фини професор математике претвори у одбојног и усамљеног човјека, човјека који не вјерује никоме. Градска средина није прихватала човјека из сеоске средине, човјека иза кога није било богато, отмено и на гласу породично стабло. Човјек, појединац, затвара се у свој свијет коме се сви чуде, омаловажавају, исмијавају, а не виде човјека који је желио пажњу, поштовање, љубав, каријеру коју би изграђивао сопственим радом. Градска средина избацила је професора из свог окружења јер је требало очувати ниво.

...Одмах, идућег семестра, Андрија Тадић био је премјештен у Госпић. Говорили су ми да се не дружи с никим, да се пропио, и да, послјије школе, лута самотним обалама Новчице и хвата раке. Чуо сам да се бави и реформом календара. (Радуловић 1911: 53)

Вељко Милићевић овом приповјетком указује на контраст менталитета људи са села и људи из града. Ти људи живе у једној земљи, говоре истим језиком, понекад се баве и истим послом, али живот града тешко прихвата људе који носе у себи менталитет сеоске средине и који не могу лако напустити свијет природне једноставности.

Приповједна црта из Војводине, „Федор“ Вељка Петровића приказује престонички живот професора, сликара, критичара, новелиста и свих оних који су тежили лагодном, профињеном животу на туђи рачун. У таквом друштву нашао се Федор

из Раванграда. Писац истиче пропадање Федорове породице због приклањања, стапања са другим народом и губљења националног идентитета, а све с циљем да се задржи положај у „високом друштву“. Федор је био играчка у рукама родитеља.

...Јер Федор није умео, просто није знао да учи. Он никад није знао шта учи. Њему је алгебра била исто што и грчка граматика...

...Федор је назирао, да је он смешна појава међу друговима, али није могао бити без њих, јер се бојао самоће и јер је био неспособан да се ма и на шта одлучи без договора и туђег савета... (Радуловић 1911: 109–110)

Вељко Петровић указује на породични проблем незрелости дјеце која би требало да одрасту, преузму одговорност и бригу о својим насљедницима, али појединци без изграђеног става и ауторитета, како у породици, тако и у друштву не могу изградити стабилне погледе на стварни живот око себе. Вријеме пролази и друштво и појединци у том друштву живе једним малограђанским животом.

...Ми знамо и крај његовог живота....одједном ће се заљуљати, замутати одебљалим језиком и срушити мртав....његова смрт неће бити сматрана трагично. Само ће се остали Федори, који сви умиру од капље, затренутак препастаи... (Радуловић 1911: 112)

У „Календару“ за 1912. годину, у садржај имамо уврштен прилог француског писца Ги де Мопасана. То је историјско-психолошка приповијетка „Чича Милон“. Испод приповијетке је написано „С француског Јел. Ћ.“, те се претпоставља да је приповијетку превела Јелена Ћоровић. Приповијетка почиње описом нормандијског мајура и у тренутку описа винове лозе, приповједач ретроспективно износи вријеме рата од 1870. године. (Радуловић 1911: 95)

...Та лоза засађена је баш на мјесту где је отац пушкаран.

[...]

Било је то за време рата од 1870. Пруси су заузели цео крај...

Писац приказује ситуацију поробљеног народа у коме појединци пружају отпор кроз ноћне диверзије. Чича Милон је старији човјек који на свој начин пружа отпор и свјесно одлази у смрт. Писац је кроз лик „Чича Милона“ говорио о свим појединцима који се никад неће покорити туђем терору, туђинској власти. И ова приповијетка у позадини има циљ да укаже како појединац може да представља колектив и својим поступцима остварује жеље колектива.

...Ви знате да ћете умрете?

Нисам просио милост.

Јесте ли били војник?

Да. И ратовао сам, некада. А после, ви сте ми убили оца који је био војник првога Цара. А башка то што сте убили мог млађег сина Франсоа, прошлог месеца... (Радуловић 1911: 98–99)

Ристо Радуловић је уредио и календар „Просвјета“ за просту годину 1913. Као и у претходном „Календару“ и у овом имамо богат прозни садржај.

Сатиричну приповијетку Вељке Милићевића „Анархиста“ чине четири дијела. Писац на хумористичан начин са дозом подсмејеха приказује државни апарат. Кроз лик Василија Грковића, управитеља непознатог котара, који је у надлежности Загреба, приказује понизност, ревност, успјех и способност полицијских службеника, као и начин како се сиромашан младић бори за каријеру. Поред снова полицијског службеника, писац слика и средину у којој не изоставља жене и кћери сеоских трговаца и интелигенцију.

Писац је успио у једном сегменту ухватити слику друштва и појединца који вапи за положајем да буде виђен на јавном мјесту, да се ишчупа из сиромаштва и да живи лагодним животом, док сви око њега треба да га цијене, поштују, клањају се и захваљују њему што постоји.

Приповијетка „Шпијун“ Светозара Ћоровића приказује државни апарат. Док је Вељко Милићевић у приповијeci „Анархиста“, на сатиричан начин давао слику средине кроз лик управитеља Василија Грковића, Светозар Ћоровић у приповијeci „Шпијун“, кроз лик подворника Косте приказује с једне стране власт која не преза ни пред чим и са друге стране патње честитог човјека, који трпи сва понижења, али жели да остане човјек и свјесно одбија послушност. Зна и какве су последице. Врхунац ироније је када он сам себе хапси и осуђује само зато што је себи узео за право да каже истину.

Милутин М. Ускоковић сентименталном приповјетком „Кола сена“ слика малограђанско друштво у Београду. У приповијeci до изражаја долазе карактери ликова: Милана Петковића, лијепог, богатог младића, и Савете, старије и физички не тако лијепе жене. Све што други код Савете виде ружно, Милан Петковић то види сасвим другачије из своје перспективе. Њега баш привлачи то што друге одбија. Он на сваки начин настоји да привуче Саветину пажњу, па и запаљена кола сена, која је он откупио од сељака, начин је да се привуче Саветина пажња.

Исповијест Ненада Каменарског о породичној трагедији три брата са три сестре, Алис, Нели и Марицом, обухватао би сегмент сентименталног. Пропаст угледне породице Каменарски обухватао би сегмент социјалног. Слијепа љубав Стевице, Милана и Ненада Каменарског, смрт браће и лутање и пијанство Ненада Каменарског обухвата сегмент психолошког. У приповијeci писац наглашава лагодност живота високог друштва, али и похлепу, неморалност, као и незадовољство уопште животом. Због тога до изражаја долази поигравање са људским животом. Сјај и љупкост прикривају неморалну страну живота и бахатост. Писац кроз исповијест Ненада Каменарског приказује сву унутрашњу биједу која раздире човјека, који није прихваћен у грађански живот богатих.

...Ми смо Срби упали овамо међу западњачко грађанство, у тај систем живота морамо на силу по његовим правилима да живимо, али се још никако не сналазимо у њему, као ни Мађари. Само њих су потхранили досељени западњаци, ренегати. И код њих је тако ипак било више постепености.

А ми? Ми смо још увек номади, балкански брђани, пастири, ратници и хајдуци, с ратничким моралом; но донекле нагрижени и приправљени цинцарским моралом оријенталних чаршија. (Радуловић 1912: 85)

Главни јунак ове приче свјестан је судара цивилизација, мјешавине народа на простору Балкана и догађаја који су се одиграли на овим просторима. Може се примијетити да цивилизација напредује, али исконско у човјеку остаје из генерације у генерацију. Друштво Пеште много је обећавало Каменараским, али им ништа на крају није дало. Без обзира на све, Ненад остаје да живи у Пешти само по навици.

Стари Бокелј је анонимни писац једне епизоде из устанка 1869. године под називом „Отац Гедеон и бокелјски устаници“. Епизода је значајна због историјских података, али с друге стране аутор епизоде истиче карактерне црте људи у том крају, њихову националну свијест, начин борбе и настојање да се сачува живот мјештана. Значајну улогу у животу Херцеговаца одиграо је управитељ православног манастира Савине, игуман Гедеон Јуришић родом из Србије. Игуман Гедеон је манастир економски препородио, али и као вјешт говорник знао је кад и како подржати борбу за самосталност. На крају Стари Бокелј констатује:

...Догађаји, 1882. год. угнаше у лаж све погодбе и сва обећања Кнезлачког мира. Српски народ Боке Которске, разочаран, одговорио је на то – иселавањем у слободну Америку. (Радуловић 1912: 112)

Ристо Радуловић у календар „Просвјета“ за просту годину 1913. уврстио је и филозофски текст француског филозофа Фелиста Робера де Ламне „Речи једнога који верује“ и три одломка текста „Глас из тамнице“. Послије текста „Глас из тамнице“ истакнуто је да је у питању превод с француског, али нема података ко је био преводилац. У тексту „Речи једнога који верује“, истакнута је брига за другога и величина једнакости.

У првом одломку „Глас из тамнице“, императивно „Господ“ тражи од старог и немоћног слуге да људима безакоња, тиранима и угњетачима дâ до знања да је њихово дјело кратког вијека, а угњетенима слиједи радост новог живота. У другом одломку, без наслова, метафорично је приказана људска похлепа и незадовољство с једне стране и узалудан мукотрпан рад обичног човјека који све што заради мора дати угњетачу. У трећем одломку, такође, без наслова, метафорично јавља се глас који говори о ропству, тамници која може да зароби тијело, али не и душу.

...душа је ширила своја тајанствена крила новом животу, који је био близу да се развије.

У календар „Просвјета“ за просту годину 1913. Ристо Радуловић је уврстио и новелу Алфонса Додеа „Три гаврана“. Новела је прича из Француско-пруског рата. Природа је у потпуној складности са тематиком. Дијелом прича подсјећа на басну јер гаврани, симболи смрти, међусобно разговарају о малом француском војнику. Они с нестрпљењем чекају његову смрт како би задовољили своје апетите. И када му се потпуно приближе увиђају да француски војник није мртав. Унутрашња жеља за животом надвладала је смрт.

...Ослањајући се са својим двама рукама на земљу отаџбине, он покушава да се усправи. Издалека, три гаврана вребају га, готови да одлазе; и кад га угледају на ногама, како још дрхћући тражи око себе своје напуштено оружје, они се заједно подижу, и враћају се северу који је већ сасвим мрачан. (Радуловић 1912: 126–129)

Календар „Просвјета“ за просту годину 1914. уредио је Ристо Радуловић. Уредник овог календара уврстио је у садржај прозне текстове у којима до изражаја долази човјек, отаџбина и слобода с једне стране и похлепа, злоба, угњетавање, нељудскост с друге стране. Аутори текстова су стилским језичким изражајним средствима и језиком и стилем успијевали индиректно да прикажу добро и зло које влада свијетом. Уредник овог „Календара“ уврстио је у садржај приповијетку „У семинару“ Исидоре Секулић. Хелена Лорантфи, Ела Валковски, Ирена Рајс и Смиља Ђорђевић долазе из различитих друштвених средина и имају жељу да успјешно положи математику код професора Холцера који се:

...заветовао да ће „искоренити жену из математике“. И одиста већ у првим семестрима те генерације, професор Холцер је на мање или више кавалерски начин успео да од седамнаест уписаних математичарки евакуише њих осам, неке у разне друге групе филозофског факултета, а неке чак да врати у најдаљу позадину универзитетског рада и попришта. (Радуловић 1913: 48)

Код наведених јунакиња приповијетке „У семинару“ Исидоре Секулић може се, на основу њихових поступака, размишљања и дијалога, који међусобно воде, примијетити колика је њихова несигурност, страх да неће успјети и да је нека од дјевојака боља од оне која о томе размишља. На крају, дјевојке се у потпуности слажу.

...Свака ствар има и доноси своју филозофију, само учена жена је ствар без филозофије и смисла. (Радуловић 1913: 57)

У приповијечи је истакнута несигурност жене која треба подршку. Кроз календаре од 1905. до 1914. године уредници су настојали кроз многе текстове да укажу на битност женског образовања и потешкоће на које се наилази приликом женског просвјешћивања.

Приповијетка „Слануша“ Милутина М. Ускоковића је психолошка приповијетка прстенасте композиције. Приповједач већ четрнаест година није посјетио родни крај и сјећа се свога дјетињства, краја, дјечјих жеља и несташлука, а у центру његове приче је Милован Гука и његова несрећа.

...Причају тек да га је ударио окованом буџом Перкан Глишић, кад га је Милован затекао код жене.

Када власт не успијева да пронађе кривца, који је нарушио ментално здравље Милована, сатисфакција се јавља са невидљиве и много јаче стране.

...Зар не знаш Перкана, обе му се ноге уштапиле. А што је то био у своје време поносит делија!“... „А жена, Лепа Мара? ...Свршила је пред црквом. Имала је крастав нос, отпале трепавице и капке. Страшна је била. Сва се разгубала. (Радуловић 1913: 72)

Ристо Радуловић је у календар „Просвјета“ за просту годину 1914. у садржај уврстио и мемоаре под насловом „Наполеон I у мемоарима Срба примораца“ Марка Цара. У питању је историја владавине Наполеона I и како писци других земаља тако и писци из Приморја, жељели су да забиљеже шта се то дешавало на подручју Приморја. Међу њима је кнез Лујо Војновић, др Петар Карлић, Кирило Цвјетковић и архимандрит Герасим Зелић. Ове мемоаре Марко Цар је сачинио од „Автобиографије“ Кирила Цвјетковића, из књиге „Краљски Далматин“ др Петра Карлића, историјске монографије Лује Војновића „Пад Дубровника“, окружнице Герасима Зелића која је објављена у тадашњем званичном листу „Regio Dalmata“ од 20. септембра 1806. године.

Марко Цар у посљедњем пасусу „Мемоара“ даје и свој лични став.

...Наполеон је код нас први увео слободу савјести и крепко почео да се стара за наш напредак материјални. Да је потрајала дуже, као што жалибоже није, његова би се влада јамачно побринула била и за наше слободно развијање национално, које нам се данас још једнако спори. (Радуловић 1913: 81)

Есеј Васе Стајића „Српске Народне Песме“ указује на богатство, културно богатство које пружа народна пјесма у српској књижевности. Гусларску пјесму Васа Стајић ставља изнад српске умјетничке пјесме. Он сматра да:

...наш живот и огледање нашег живота у уметности имају стално полазити од Српске Народне Песме, стално се кретати на животворачком овом извору...

Народне пјесме говоре о једном времену и људима јунацима који мијењају живот око себе, историју, али они су свјесне жртве. Васа Стајић у посљедњем пасусу поменутог есеја истиче поенту.

...да заволи наша омладина лепе животе и јуначка дела у служби великој мисли слободе, и да свој живот и рад свој надовеже на животе и подвиге гусларских јунака, наших народних великомученика. И, тако окрепљена, да загази у последње ослободилачке бојеве за уједињење и стварање, сад први пут, једне и велике Српске Нације. (Радуловић 1913: 81–87)

Перо Слијепчевић је у реконструкцији из народне поезије „Три класичне Госпе“ испричао мит о супругама браће Мрњавчевића. Поред два историјска лика Вукашина и Угљеше, писац у обзир узима и измишљени лик Гојка, односно, њихове

супруге. Њихове супруге су жртве њиховог гријеха и својом чистотом га искупљују. Јевросима је идеал истине и правде, Јефимија је идеал љепоте, а Гојковица идеал поштења и доброте. Перо Слијепчевић говори о животној загонетки, како се успети на врх, а не упрљати руке; како се одржати на врху који није стечен заслугом; а шта је то што вјечно траје. Вјечност се постиже оним што симболишу три поменуте класичне госпе. У реконструкцији из народне поезије „Три класичне Госпе“ истакнут је контраст живота, добра и зла. „Три класичне Госпе“ представљају, између осталог, три карактерне црте које истичу вриједност жене. Несебична жртва жене као сестре, супруге и мајке одаје моћ жене да равноправно корача кроз живот са мушкарцем. Жена је и идеал љепоте и отмености. Она допуњава све оно што мушкарцу недостаје и на тај начин ствара складну цјелину. Жена је и живот једног новог покољења. Чистота и њежност жене указује на особину која је неминовна у стварању новог, честитијег и праведнијег човјека.

Сви до сада поменути наслови у календару „Просвјета“ за просту годину 1914. налазе се у првом дијелу календара под називом „Забава и поука“. У другом дијелу „Календара“ под називом „Рат за слободу балканских народа“ претежно су заступљени есеји, дневници, писма и шаљива прича. То су књижевно-публицистички и историјски текстови који немају аутора или као што је случај са текстом под насловом „Писмо испод Скадра“, потписан иницијалом „П“ или се изнад наслова текста налази датум када се догађај одиграо или писао. У текстовима је приказана потресна борба српског војника, патња народа који све жрвује за слободу, јунаштво како појединца тако и колектива.

У другом дијелу календара „Просвјета“ за просту годину 1914., под насловом „Рат савезника с Бугарима“, сусрећемо се, такође, са есејима, писмима, мемоарима, преузетим текстовима из „Србобрана“. Овај „Календар“ је специфичан по садржају јер су највише заступљени текстови који говоре о међусобним односима Срба и Бугара и њиховом односу према Турцима. Ипак, у овај „Календар“ Ристо Радуловић је уврстио у садржај социјалну приповијетку са психолошким елементима Исидоре Секулић, „У семинару“; психолошко-социјолошку новелу Милутина М. Ускоковића, „Слануша“; затим мемоаре Марка Цара, „Наполен I у мемоарима Срба Примораца“; потом есеј Васе Стајића, Српске Народне Пјесме“, те Пере Слијепчевића „Три класичне Госпе“, реконструкцију из народне поезије.

Поред текстова који се односе на ратна збивања, Ристо Радуловић увиђа колики је значај међусобног поштовања и љубави између мушкарца и жене, као и утицаја страних фактора на културу, историју и језик народа у Босни и Херцеговини. Наведеним прозним садржајима уредник указује на значај прошлости српског народа који је кроз народну поезију испричао своју прошлост кроз историјске личности указао на успјехе и пропусте у развоју своје државе. Кроз приповијетке уредник жели нагласити колико жена својим изграђеним ставом може утицати на мишљење мушкарца, али и на цјелокупно друштво. У садржају мјесто је нашла и кратка шаљива прича без аутора „Велика Србија“. Есеј Марка П. Цемовића „Одговор песнику Ивану Вазову“, налази се у другом дијелу „Календара“ који носи наслов „Рат савезника с Бугарима“. Текст „Како сам заробио Шукри-пашу“, је прича мајора Милована Гавриловића, који је заробио Шукри-пашу у утврђењу Хадерлак. То је дневник који је преузет из „Политике“. У

питању је историјски догађај пун емоција. И текст „Послије пада Скадра“ – писано на Цетињу, 23. априла је, такође, дневник. Информативног карактера је и „Писмо испод Скадра“.

У другом дијелу календара „Просвјета“ за просту годину 1914. налази се већина текстова који немају ауторе. Други дио је под насловом „Рат савезника с Бугарима“. У том дијелу се налазе сљедећи текстови: „Писмо с бугарске границе“, „Бој са звјеровима“; Писмо француског професора своме пријатељу“; мемоари: „Слике са ратишта“, „Велика гробља“, Војничка гробља у жити“, „Живи мртваци у баракама“, „Један скупо плаћен град“. Поред текстова оваквог жанра, у овом дијелу обиљују текстови публицистичког и административно-правног жанра.

„Слике са ратишта“ је занимљив текст јер обухвата три већ поменути наслова: „Велика гробља“, „Војничка гробља у жити“ и „Живи мртваци у баракама“, из којих не сазнајемо само историјске чињенице него се говори и о географском положају, о карактеру људи тога краја, њиховом социјалном статусу, психолошкој ситуацији људи који су из разних крајева Србије. У тексту је специфичан кратак дијалог који аутор уноси на махове како би динамичким сегментом указао на драматичност ситуације. У тексту „Писмо француског професора своме пријатељу“ дат је поред објективних политичких ситуација и субјективни став француског професора о раду штампе и пристрасним обавјештењима страних репортера са српско-грчког и бугарског ратишта. У том писму истакнуте су све страхоте ратних дејстава и нечовјештво које се путем медија оспорава или приписује страни која то није починила.

3.3.1 Закључак

Након поменутих књижевних наслова у календарима „Просвјета“ од 1905. године до 1914. године могу се запазити различите књижевне врсте. Преовладава епика, мада, један драмски текст као и текстови на граници између књижевности и науке указују на богатство жанровске врсте, а и умијеће уредника „Календара“ да прозним текстовима привуку пажњу читалаца и подстакну на размишљање о тешком мукотрпном животу људи на простору Босне и Херцеговине под аустроугарском влашћу. Њихов циљ је да босанскохерцеговачко становништво одлучно донесе свој став о уједињењу, а самим тим да пронађе рјешење и за све проблеме социјалног, националног, етичког, моралног и дугоховног карактера. Уредници кроз прозни садржај указују шта је кључно у рјешавању нагомиланих дугогодишњих проблема који спречавају напредак Босне и Херцеговине. У судбинама ликова из прозних текстова, читаоци могу препознати судбине својих ближњих или и своју властиту судбину, односно, живот који се одвија у границама Босне и Херцеговине под аустроугарском влашћу.

Уредници календара „Просвјета“ 1905–1914. године посматрају средину у којој живе, интересују се за јавно мњење и мишљење људи око себе, тако да у садржаје „Календара“ уврштавају прилоге који се односе на породицу и значај морала. Кратки прилози са ауторством или без њега приказују патријархално схватање живота, херојски

морал, истиче се историјска свијест о националној прошлости, племенска и братственичка традиција. Прилози су били примјерени различитим узрастима и различитој образованости. Уредници су тежили да прилози усмјеравају и заинтересују читаоце тако да би многе теоретске примјере могли спроводити у пракси.

4 КУЛТУРА И ИДЕОЛОГИЈА У КАЛЕНДАРИМА „ПРОСВЈЕТА“ (1905–1914)

Деветнаести вијек био је пун промјена у друштвеном и културном животу већине народа на Балкану. Турска моћ је слабила, а јачала је нада националног осамостаљења и уједињења. Док су народи Запада увелико развијали своју културу, дотле су се народи на простору Босне и Херцеговине борили за независност и били су изоловани од културних европских збивања. Срби успијевају кроз два устанка да се ослободе непосредне турске власти и изграде кнежевину. Ослобођени сељаци добијају земљиште у лично власништво. Живи се у здруженим заједницама са патријархалним друштвеним односима. У градовима се формира грађански сталеж.

Срби у јужној Угарској више од свих унапређују свој живот и културно и економски. Њихови културни центри шире утицај и на друге у окружењу.

Крупан историјски догађај на Балкану је краткотрајна Наполеонова владавина и смјена турске и аустроугарске власти. Полако почињу да продиру културни и политички утицаји Западне Европе. Међу народом на простору Босне и Херцеговине све више се истиче брига за народни језик и националну књижевност. Свештенство је до тада било готово једина снага која је подржавала националне тежње. Доласком Аустроугарске ствара се свјетовна интелигенција, коју су првенствено сачињавали синови сељака, занатлија и национално свјесних грађана. Многи од њих школују се у аустријским градским центрима, али се не однарођавају, него се враћају на своја огњишта и заступају интересе свога народа. Напоредно са школама подижу се и разне просвјетне и научне установе, а покреће се и рад многих друштава и удружења. Уредници календара „Просвјета“ (1905–1914), осим књижевних сегмената, уврштавали су у садржај и науку, и историју, и етику, и филозофију, и уопште друштвени живот. Сваки „Календар“ садржавао је хришћански, мухамедански и јеврејски календар, као и кратка обавјештења о празницима, о времену, о помрачењу Сунца и Мјесеца. У „Календару“ за 1905. годину, Андрија М. Матић написао је краћи прилог о Сунцу, износећи гледишта са научне стране и народног вјеровања.

Светозар Ћоровић је знао колико народ на простору Босне и Херцеговине интересује развој историјско-политичке ситуације на простору Србије у првој половини 19. вијека те је у „Календар“ за 1905. годину уврстио одломак Стојана Новаковића из дјела „Постање нове државе српске у првој половини XIX вијека“ под називом „Кнез Милош и туркофилска политика 1815–1816“. Вјешто маневрисање кнеза Милоша са људима око себе довело је до побољшања положаја српског народа и попуштања од стране турске власти. Поступцима кнеза Милоша истакнуто је шта се постиже устанцима и ратовањима, а шта се постиже дипломатијом и преговорима. Показало се да се боље ослањати на сопствене снаге и преговоре него очекивати помоћ великих сила и чекати да они обезбиједе мирнодопске услове за Србе.

Владимир Ћоровић је у „Календар“ за 1911. годину уврстио прилог Стојана Новаковића „Муслимански војни заробљеници из Босне и Србије као бјегунци у Француској Републици 1795. године“. Дат је историјски податак кроз извјештај француског комесара Давида министру спољних послова у Паризу. Уочава се

безнадежан положај незаштићених људи који су отјерани у рат, а не могу се без стране интервенције вратити својим кућама.

„Српски устанци у Босни и Херцеговини“ прилог Станоја Станојевића, „Из најстарије прошлости Босне и Херцеговине“ А. Дакића, као и краћи историјски податак о Стевану Синђелићу и његовој погибији налазе се у „Календару“ за 1910. годину. Ђорђе А. Чокорило овим избором прилога упознаје читаоце о храбрим појединцима, али и о вањској политици коју су диктирале велике силе. Честе побуне биле су условљене нарушавањем потписаних договора од стране завојевача. Дакићев прилог указује да је на простору Босне и Херцеговине било шест периода. Први период обухвата владавину илирских племена, други је римски, трећи германски, четврти византијски, затим долазе домаћи словенски банови и шести период је османлијски. Све указује на бурне историјске периоде и преврате који су се одиграли кроз дуги низ вијекова. Сваки период оставио је свој културни, економски, политички и духовни траг. Спој Истока и Запада на простору Босне и Херцеговине условио је богату културну баштину која привлачи пажњу многих данашњих културних радника. Овај прилог указује колико је географски простор на коме се налази Босна и Херцеговина био примамљив за многе народе на простору Истока и Запада. Археолошка налазишта говоре о насељености подручја Босне и Херцеговине још из каменог доба, као што је: Бутмир код Илиће, Нови Шехер, те Дебело брдо код Сарајева. Један народ је долазио, потом га је други запосједао, а културе су се укрштале, развијале и на свој начин опстајале.

„Српски љетопис“ у „Календару“ за 1910. годину даје историјски преглед дешавања од доласка Словена на Балкан па до ступања на пријесто краља Петра I 1903. године.

У „Календару“ за 1913. годину, Ристо Радуловић, као уредник, уврстио је у садржај прилог Старог Бокела „Отац Гедеон и бокелски устанци“. Прилог се односи на једну епизоду из устанка 1869. године. Поред историјских података, испричан је догађај у коме је главни јунак игуман Гедеон Јуришић, управитељ православног манастира Савине надомак Херцег Новог. У историјском прилогу запажа се и мјесто приповједача, који поред штурог дијалога износи портрет игумана Гедеона. Снага игумановог лика огледа се у приступу устаницима, у његовом погледу на упорност и истрајност борбе за слободу. Игуман својом појавом и држањем оставља упечатљив утисак на народ који чека куда да крене. У истом „Календару“ је и прилог „Погибија српских јунака“, али није наведен аутор. Ово је кратка биографија о војводи Петку Илићу, али и прича о погибији Омиља Глишића, сина мајора Глишића из Београда, и још четворице његових сабораца. Прича о њиховој погибији помиње се на основу излагања једног очевица који износи упечатљиво податке као да је тог тренутка међу њима. Од историјских прилога у овом „Календару“ је и „Трговање робљем“ Стојана Новаковића, а сличну тему обрађује и Шарл Сењобос у прилогу „Сеоско робље“, који се налазе у „Календару“ за 1910. годину, чији је уредник Ђорђе А. Чокорило.

Шарл Сењобос говори о ишчезавању робовања последице Француске револуције 1948. године у француској и аустријској царевини, и о покретању ропског питања у

Русији послје 1850. године. Стојан Новаковић питање робовања провлачи од Старог завјета, владавине краља Стефана Првовјенчаног око 1220. године, Душановог Законика, турског освајања Балкана и народних пјесама и јунака. Мада се трговина робљем осуђивала, историјски подаци говоре о тешком положају сиромашних људи са којима су богати манипулисали по сопственом нахођењу. И Стојан Новаковић и Шарл Сењобос указују на напредне идеје Запада, који је у већини случајева на прво мјесто стављао слободу и општи човјечански напредак.

Ђорђе А. Чокорило у „Календару“ за 1910. годину има посебан пети дио под називом „Домаће огњиште“, шести дио „Морал и васпитање“, седми дио „Друштвено опбразовање“ и осми дио „Народ и отаџбина“. У наведеним дијеловима ријеч је о грађанском моралу. Патриотски морал је наглашен у прилогу Силвија Пелика под називом „Дужности човјека“, који је уредник Ристо Радуловић, уврстио у садржај „Календара“ за 1912. годину.

Прилози о породици и моралу у „Календару“ за 1910. годину су сажети и већина почиње изрекама знаменитих људи или народним пословицама или стиховима из народних пјесама. Говори се о породици и брачној љубави српским обичајима у кругу породице, међусобној дужности чланова породице, о гостољубљу. Морал, навике или обичаји указују како људи треба да живе. Овдје су исказана кратка филозофско-дидактичка размишљања о савјести, врлинама и пороцима, врстама морала. Ови текстови немају аутора. У овом дијелу имамо и мисао о јединству човјека и Бога са становишта истакнутих личности. Ђорђе А. Чокорило унио је у садржај „Календара“ за 1910. годину „Шта је Бог?“ Светог Августина; „Поштење води к срећи“, „Усавршавање у врлинама“, „Франклинов дневни распоред“ Бенџамина Франклина; те „Честитост и саможивост“, „Мудре изреке учвршћују суђење“, „Бирај себи књиге као и пријатеље“ П. Бурда. Седми дио овог „Календара“ везан је за друштвени морал. Ови прилози су кратки и сажети, али им је значење јасно и конкретно. Наслови текстова који немају аутора су: „О друштвеном моралу“, „Право“, „Слобода“, „Дужности правде“, „Дужности добротинства“, „Правда и добротинство“, „Огледало правде“. Ови прилози почињу изрекама Шатобријана, Фујеа, Мишлеа, Русоа. Ауторски текстови о друштвеном моралу су: „Част“, „Презири лаж“, „Гордост“, „Славољубље“, „Пријатељство“, „Добро понашање“, „Треба бити љубазан“, „Предусретљивост је један дио правде“, „Расположење“, „Љубав“ П. Бурда; „Поштуј светињу слободе“ Ханри Мариона, „Умјереност и пристојност у бесједи“ М. М. Миличевића, „Друштвено васпитање“, „Како треба водити препирку?“ Бенџамина Франклина. Размишљања о слободи, правди, неправди и добротинству писана су у виду изрека. Наведене су мудре мисли Елиота, Епиктета, Галиана, Игоа, Русоа, Симона, Лакордера, Фенелона, Фејеа, Сенеке, Марка Аурелија, Монтескијеа, Питагоре, Алберта, Бартелемиа, Клеобила.

Осми дио „Календара“ за 1910. годину под називом „Народ и отаџбина“ обухвата грађански морал. Филозофска размишљања без ауторства су: „Народ и отаџбина“, „Народна воља“, „Проглас човјекских и грађанских права“, „Устав или конституција“, „Уставна држава“, „Држава и власт“, „Парламент“, „Грађанске дужности“, „Патриотизам“, „Сеоба“, „Срби у Америци“, „Народни напредак“, „Слога“. Ауторски

прилози су: „Народности“, „Демократија“, „Ширење демократских идеја“ Шарла Сењобоса, „Изборно првао“ Д. Димовића, „Потврда људског права“ Функа Брентаноа и А. Сорела; „Неправедни порези“ Жан Жака Русоа. Овај дио се завршава изрекама Босиеа, Брахме путника, Цицерона и Франклина о незнању.

Филозофске мисли о породици и моралу било анонимних, било домаћих или страних аутора, упућују на природну законитост стварања праведне државе која ће имати равноправне грађане. Ти грађани би много боље живјели ако би се руководили природним законима који дјелују на човјека као јединку и друштвено биће. Истакнути су сви квалитети позитивно оријентисаних мисли, а указано је и на потешкоће на које наилази појединац у друштву и како друштво слаби и пропада због лоших појединаца. Уредници „Календара“ 1905–1914. године у садржај су уносили и разматрања о националном питању. О томе је отворено говорио Ристо Радуловић у „Календару“ за 1913. годину прилогом „Наш национализам“. Он говори о таласу који захвата не само Босну и Херцеговину, него и шире.

По неким знацима судећи здрави национализам на помолу је у свима редовима друштва, како код нас, тако и у другим српским земљама. Он није заузео још утврђене и јасне контуре, још није стао на чврсто земљиште. Али ми осјећамо његово таласање; он нас прожима и пролази кроз нас, попут јаких електричних струја. (Радуловић 1912:41)

Основа тог национализма је демократска. Ријеч је о моралном препороду и јединству народа. Он заговара велику нацију са личним одликама. То је могуће остварити само интензивнијим радом српске омладине и образованих људи.

А за то је потребно јачи и интензивнији рад српске омладине, на првом мјесту, а на другом, свих образованих људи. А тијесто налази се у широким народним масама, и ми од њега можемо умјесити, шта хоћемо. (Радуловић 1912: 42)

Посљедњом реченицом Ристо Радуловић истиче да све оно становништво између омладине и интелигенције радиће камо ове двије снаге буду усмјеравале. Циљ је јединство народа и његово образовање.

У „Поздраву г. др Н. Велимировића Босанцима и Херцеговцима“ на прослави десетогодишњице „Просвјете“ запажају се три ствари: организација, рад и истрајност. Велимировић се обратио Босанцима и Херцеговцима као „једнокрвној браћи и браћи по идеалима“. Када говори о организацији, упућује их на један циљ коме ће сви остали циљеви бити потчињени. Када говори о раду не мисли на појединачни рад, него на организовани рад цјелокупне заједнице. Када је у питању истрајност, ту мисао прожима родољубље просвјета и вјера.

Прилог Јована Скерлића „Лична и народна иницијатива“ у „Календару“ за 1911. годину, говори о виђењу српског народа са стране. Постојање клишеа о карактерним цртама Словена, као расе, увелико искривљује гледишта, а самим тим и поступке осталих раса. За Србе је та апатичност појачана и утицајем оријенталне културе. Скерлић указује

да је неопходно да српски народ на простору Босне и Херцеговине треба више лично да се залаже за националне и политичке интересе.

Већ у „Календару“ за 1912. годину имамо прилог преведен са енглеског „Стварање Италије“. Аутор овог прилога потписао се „с енглеског Р.“ и пошто је уредник овог „Календара“ Ристо Радуловић, могло би се узети у обзир да је он и превео поменути текст те га уврстио у садржај. У овом прилогу истакнуте су три кључне личности чији се карактери међусобно преплићу и надопуњавају. То су: Кавур, Ђузепе Гарибалди и Ђузепе Мацини. Преводилац овог прилога желио је да на простору Босне и Херцеговине пробуди и подстакне политичаре да по угледу ових људи раде на организацији јединства народа. Прилог је занимљив јер истиче и врлине и мане доброг политичара, али указује и на потребу сарадње са другим људима како би се мане превазишле, а идеје оствариле. Стварање једне нације не настаје преко ноћи, него је за то неопходан дуг процес и људи који савршено одговарају одређеним ситуацијама.

Прилог Ристе Радуловића „Како да радимо?“ у „Календару“ за 1911. годину упозорава на неминовно прилагођавање ситуацији и системски организованом раду. Тај рад се одвија истовремено на политичком, културном и економском пољу. Социјалне реформе су биле нужне, па самим тим и равнотежа села и града. Он сматра да национални рад не треба бити ограничен, него се сваки појединац треба активирати и доприносити колико може. Поређење националног рада у Босни и Херцеговини врши се са радом Пољака у Њемачкој.

Владимир Гађиновић прилогом „Крик очајника“ у „Календару“ за 1912. годину говори о новој генерацији која долази са Запада пуна напредних идеја. Ти нови људи, због околности у којој се налазе, остају без идеала и вјере. Али, он вјерује у оне који ће доћи и изборити се за нови свијет. (Радуловић 1911)

Најава неопходних промјена на тлу Босне и Херцеговине истакнута је и у прилогу Стојана Новаковића „Quid nunc?“. Народи Босне и Херцеговине тежили су јединству, а европска дипломатија изјаснила се за сасвим другачији начин живота. По европском међународном праву, Босна и Херцеговина постала је саставни дио аустријске монархије. Стојан Новаковић указује да независност не може доћи без жртава и без сплета околности. Неминован је велики европски сукоб. Тај сукоб би се превазишао већим културним залагањем свих. Културна мирна средства далеко више могу постићи, него револуција и насиље. Позитивна страна овог прилога је мирољубиво васпитање, а самим тим и стварање хуманијег друштва. Стојан Новаковић је указивао да је неопходно да се народ Босне и Херцеговине упозна са историјом италијанског уједињења.

Већ у „Календару“ за 1913. годину „Одломци из Мацинија“ без имена аутора, дају сасвим супротну слику оног што је говорио Стојан Новаковић. Због балканских ратова ситуација се из темеља промијенила. Губи се стрпљење и желе се што прије стећи домовина, слобода, и независност. У једном одломку је речено: „Национални циљ опредјељен је предањем, које је освештано свијешћу о садашњости“. (Радуловић 1912: 120) Управо о тој садашњости говори прилог Ристе Радуловића „Шта сад?“ у „Календару“ за 1914. годину. Окончање балканских ратова измијенило је географски

положај српског живља. Самим тим дошло је до културних, политичких, привредних и духовних промјена међу народима на Балкану. Културна збивања праве велики искорак и то се примјећује и у објављеним прилозима у календарима „Просвјета“ за 1913. годину и 1914. годину.

У „Календару“ за 1905. годину имамо „Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини“ Јована Цвијића. Овај чланак био је позив да се у културна збивања укључе сви писмени људи на простору Босне и Херцеговине. Јован Цвијић дао је упутства на шта треба да обрати пажњу свако ко скупља податке о селу и животу људи у том селу. На овај начин долазило се до интересантних података који су могли послужити очувању културне и националне баштине.

Шћепан Грђић прилогом „Закон о откупљивању кметовских селишта“ у „Календару“ за 1912. годину износи несређеност аграрног питања на простору Босне и Херцеговине. То аграрно питање и однос према њему био је главни мотив на основу кога су европске силе дале Босну и Херцеговину под анексију Аустроугарској. Он указује на законске промјене и олакшице које су уследили када је рад на откупљивању кметова преузела држава од новчаних завода. Он сматра да држава мора издвојити више средстава у буџет за олакшање плаћања. Све ово је наведено како би Сабор поново размотрио питање откупа и поправио оно што је пропуштено. Прилогом „Кретање варошког становништва Босне и Херцеговине од 1885. до 1910. године“ у „Календару“ за 1914. годину, Грђић даје статистички податак о наталитету и морталитету народа на простору Босне и Херцеговине. Стабилност прираштаја на селу зависио је од стабилности привредних прилика. Већи прираштај у градовима овисио је од нагле потражње чиновништва и занатлија. Указано је на нагло повећање броја странаца. На основу ових података видљива је промјена националне структуре у појединим крајевима Босне и Херцеговине. До помјерања, повећања или смањења становништва долази због економских, социјалних и политичких разлога. Промјеном структуре становништва долази и до културних промјена.

Прилогом „Како мали и сиромашан народ постаје велики и моћан“ у „Календару“ за 1914. годину, Јован Скерлић истиче да мали народи могу много научити из историје других малих народа. Пореде се народи Швајцарске, Турске, Данске и Шкотске. Јован Скерлић говори о шкотском народу с циљем да пробуди српски народ на простору Босне и Херцеговине. Примитиван начин живота прекинут је и Шкоти постају најпредузимљивији, најпросвјетљенији, најцивилизованији у Европи почетком 18. вијека. Духовни и умјетнички напредак иде упоредо са економским. Истиче се висок ниво моралности. Овај напредак омогућио је политичко јединство и национални карактер. Велика пажња придавала се школству и описмењавању.

У „Календару“ за 1905. годину, Светозар Ђоровић уврстио је прилог „Шта да радимо са дјецом нашом?“, потписан псеудонимом „Раде“ и „Шта чита наше женскиње?“, потписан псеудонимом „Милан“. Друштво „Просвјета“ радило је на помагању просвјетљивања народа на простору Босне и Херцеговине те је увидјело недостатке у школству и извођењу младих кадрова. Стога, интелектуална снага настоји

кроз календаре „Просвјета“ да укаже шта је неопходно мијењати како би се ситуација побољшала. У прилогу „Шта да радимо са дјецом нашом?“, указује се на проблем који је и данас актуелан. Већина младих школује се за непроизводна занимања, а привреда, занатство и индустрија остају запостављени. Таква стратегија школства доводи до великог броја незапослених, економски земља сиромаша и стварају се социјални немири. Други прилог „Шта чита наше женскиње?“, указује на проблем нешколовања женске популације. „Просвјета“ као друштво кроз свој рад, непрестано је истицала да је неопходно школовати како мушку популацију, тако и женску. Само обостарним образовањем може се утицати на промјену свијести друштва, а самим тим и на промјену цјелокупне идеологије.

Шћепан Грђић је у „Календар“ за 1906. годину уврстио прилоге који су углавном били статистички подаци. Такав је и прилог „Српске народне школе у Босни и Херцеговини“. Наведена су мјеста гдје се школе налазе, ко ради у школама и колико ђака похађа наставу. На основу ових података могла се сагледати распрострањеност школа као и колико је популације и ког узраста обухваћено школовањем.

У „Календару“ за 1910. годину налази се прилог „Српско-православна црквено-школска самоуправа (аутономија)“. Поред наведених чисто црквених ограна у овом дијелу су наведене и основне школе и учитељи, а такође, и Виша дјевојачка школа у Сарајеву, пјевачка друштва, добротвори, читаонице, српски листови и часописи, штампарије, књижнице, новчани заводи, народни фондови и задруге. Ови систематски подаци говоре о раду и напретку цјелокупног друштва на свим пољима у односу на прво излагање календара „Просвјета“ 1905. године. Овакви статистички подаци налазе се у „Календару“ за 1911. годину, за 1912. годину и за 1913. годину. У „Календару“ за 1914. годину нема опширних статистичких података као у претходна три „Календара“ али зато има много више рекламног садржаја, него у осталим „Календарима“. Због политичке ситуације Ристо Радуловић није могао доћи до података који би били штампани у „Календару“ за 1914. годину.

Бранко Лазаревић прилогом „Наше књижевне прилике“ у „Календару“ за 1912. годину, самим насловом говори о заступљености књижевности на простору Босне и Херцеговине, како се његује, шта је најзаступљеније и какав је однос друштва према књижевности. Запажа се мали помак интересовања за књижевност у односу на претходних десет година. На то побољшање утицали су: већи број књижевних листова и квалитетан садржај који су све више повећавали број заинтересованих читалаца. Овај прилог односи се на културни ниво грађана истакнут Лазаревићевим ставом о књижевним приликама на културу.

Владимир Ћоровић је у „Календару“ за 1911. годину написао прилог „Преглед нашег културног рада“ који указује на културни напредак. Он је дао компарацију развоја школства од 18. вијека до 1910. године. Статистички подаци говоре колико је дјеце похађало школу по конфесијама. Однос државних и народних школа мијењао се у зависности од политике државе. Политика је утицала и на структуру просвјетног кадра. Указује се на потребу стварања школованог и квалитетног просвјетног кадра. Друштво

„Просвјета“ у знатној је мјери допринијело повећању броја академски образованих људи на простору Босне и Херцеговине управо залагањем и подршком свих оних који су у просвијећености видјели самосталност и уједињење.

Владимир Ћоровић уврстио је прилог Љубомира Јовановића „Најлакши и најбржи начин, да се научи читати и писати без књиге“ у „Календар“ за 1911. годину. Овај прилог требао је да подстакне описмењавање самостално или уз помоћ писменог човјека.

Ристо Радуловић огласио се у „Календару“ за 1912. годину прилогом „Рад на култури“. Он указује да за културу велику одговорност носи и интелигенција, али и цјелокупан народ. Прије свега, неопходно је радити на култивисању цјелокупног друштва. Духовно уједињење народа на простору Босне и Херцеговине може доћи под условом да се више ради на економском и културном јачању. До изражаја мора доћи снага потпуне индивидуалности народа. То се може постићи ако свако има своје мјесто у националном раду, а све се то опет постиже високим степеном просвијећености.

Прилогом „За женско образовање“, Јован Скерлић истиче велики проблем неписмености женске популације. Тек од 18. вијека богате породице у Угарској школују женску дјецу. Рад на националном васпитању, на професионалној обуци женске дјеце је неопходан. Цјелокупно друштво осјећа слабост на свим нивоима због стављања женске дјеце на маргину у односу на мушку дјецу.

Прилог Љубомира Стојановића „Народно просвјећивање“, у „Календару“ за 1913. годину, наставља тему која се провлачи кроз све претходне „Просвјетине“ календаре, а то је корист која се постиже књигом и школом, и проблем непрактичног школског уређења. Стојановић заговара два програма. Један програм односи се на школство за градску дјецу, а други за сеоску. Такав начин рада само би разјединио систем школства и направио би још већи јаз између села и града. Самим тим, идеолошка ситуација не би одговарала јединству државног система.

Прилог Ђорђа Пејановића „Наше читаонице“ и „Друштвено просвјећивање“, у „Календару“ за 1914. годину, предочава узрок оснивања читаоница. Ђорђе Пејановић је био српски интелектуалац, библиограф и просвјетар, оснивач српских културних друштава на подручју аустроугарске провинције Босне и Херцеговине, Краљевине Србије и Краљевине Југославије. Био је један од главних уредника Српског културног друштва „Просвјета“ у Сарајеву. Један од видова ширења писмености и општег образовања постају и читаонице. Писменост и образовање не ослањају се само на школе већ и на разна социјална, културна друштва, предавања, курсеве, библиотеке, позоришта, музеје, а од 1903. године и на читаонице. На овакав начин просвјећивања утицала је национална потреба, друштвено стање на простору Босне и Херцеговине, економски развитак и утицај Запада.

Доласком Аустроугарске на простор Босне и Херцеговине, долази до промјена у привреди, а самим тим и до економског развитака. Те промјене теже заживљавају у руралним предјелима. Уредници календара „Просвјета“ 1905–1914. године настоје

пригодним прилозима утицати на побољшање привредних услова, а поред тога и на економски наредак свакога ко се бави привредном дјелатношћу.

У „Календару“ за 1905. годину имамо прилог „О болесним винима“ потписан иницијалима „М. Т.“, „Златна правила за земљораднике“ и „Животиње и животињски отпаци у народној медицини у Босни и Херцеговини“ без потписа аутора.

Шћепан Грђић, као уредник „Календара“ за 1906. годину није у садржај уврстио прилоге који су директно везани за привреду.

У „Календару“ за 1910. годину имамо трећи дио под називом „Привреда“, који обухвата детаљан опис радова на земљи у току сваког мјесеца. О привреди имамо прилог у „Календару“ за 1913. годину Шћепана Грђића „Привреда“ и за 1914. годину анонимни прилог „Плодоред за Босну“. Овим прилозима уредници су настојали стручно помоћи онима који су се бавили привредном дјелатношћу и на тај начин спријечили вјековну аграрну заосталост. Детаљан опис мјесечних радова у пољу у великој мјери доприноси економском развоју села. Шћепан Грђић прилогом „Привреда“, више говори о процентуалној заступљености Срба православца на селу и у вароши. Прилогом се настоји указати на значај стварања једног чистог српског новчаног завода: „Српску Централну Банку са три милиона уплаћеног капитала“,... (Радуловић 1912: 130)

Циљ друштва „Привреда“ био је јачање Срба у Босни и Херцеговини на социјалном и економском пољу. Власт је увелико друштву „Привреда“ правила проблеме прво око оснивања, а послије око дјеловања.

Анонимни прилог „Плодоред за Босну“, директно савјетује пољопривредника како да дође до бољег приноса, а самим тим да побољша и личну егзистенцију. На суптилан начин препоручује се за сарадњу друштво „Привреда“ у Сарајеву. Уредници „Календара“ поред прилога о привреди, у садржај су уносили и прилоге о привредним установама, удружењима, културним и хуманим установама.

У „Календару“ за 1905. годину имамо два прилога под називима „Прут је у снопу јак, а човјек у задрузи“ П. Аршинова и „Србине не испуштај земље из шака!“ „А. Б.“

Оба прилога говоре о предности земљорадничких задруга и значају да сваки појединац остане на свом селишту. Укључивањем у српске земљорадничке задруге чланови друштва се уједињују и лакше превазилазе и појединачне и друштвене проблеме.

„Календар“ за 1906. годину својим прилозима везаним за задругарство и културне и хумане установе само продубљује и проширује тему о узајамној помоћи на вишем нивоу. У овом „Календару“, у односу на остале, преовладавају прилози везани за земљорадничке задруге, циљ задругарства, штедњу, српске народне школе и друштва. Идеје Запада лагано су захватале све нивое друштва, а то се одражавало кроз дјеловање свих активности цјелокупног друштва. Истиче се да су задруге заслужне за очување језика, обичаја, вјере и народности, али и економског напретка. Оно што нарушава успјех

задруга је индивидуализам. Како би се побољшао материјални положај грађана, истакнут је значај штедње и начин како да та штедња најбоље функционише.

„Наше невоље“ прилог потписан псеудонимом „Слављански“, обухватио је веома актуелно питање цјелокупног друштва и у њему је приказан сукоб који је дошао због размимоилажења мишљења о жаришним питањима. На то размимоилажење утицале су многе околности. Неке од њих су непостојање закона о земљорадничким задругама, непотпуности установа, неријешено аграрно питање, тешко материјално стање, велика неписменост становништва на простору Босне и Херцеговине. Прилози „Српске народне школе у Босни и Херцеговини“ и „Српска друштва у Босни и Херцеговини“ говоре како су просторно биле распоређене школе и гдје су и од када дјеловала разна друштва на простору Босне и Херцеговине.

Друга половина 19. вијека била је жариште културног напретка цјелокупног друштва на простору Босне и Херцеговине. О значају земљорадничких задруга и културних и хуманих друштава говори се и у свим осталим „Просвјетиним“ календарима.

У „Календару“ за 1910. годину имамо прилоге: „Земљорадничке задруге“, „Мљекарство и мљекарске задруге“ (по Д – Ч), „Учимо занате и трговину“ (по С. Р), „Српски занатлијски савез“ (Ч), „Српске земљорадничке задруге“ без аутора, „Српски соколи“ (Ч.), „Побратимство“ (Ч.). У „Календару“ за 1911. годину анонимни прилози о задругама се понављају, али имамо и ауторских прилога: „Котарска вијећа“ Шћепана Грђића, „Стара и нова култура“ Петра Слијепчевића, „Три наша соколска слета у години 1910.“ Стевана Жакуле, „Земљорадничке задруге“ Милоша Ђурана, „Рад за народ у Њемачкој“ Гуливера. Владимир Гађиновић прилогом „Млада Босна“ говори о новом свијету на простору Босне и Херцеговине под утицајем европске културе.

У „Календару“ за 1912. годину налазе се прилози: „Соколски покрет“ Лазе Поповића, „Идеје и личности“ Адама Прибичевића, „Наши новчани заводи“ „В. Р.“. Без имена аутора су прилози: „Културни значај Земљорадничких задруга“, „Српска Централна Банка за Босну и Херцеговину“, „Културне установе“.

У „Календару“ за 1913. годину налазе се прилози: „Српско соколство“ Војислава Бесаровића, „О српским занатлијским удружењима у Босни и Херцеговини“, „Побратимство“ Милоша Ђурана, а било је ријечи и о културним, привредним и хуманим установама.

О земљорадничким задругама на простору Босне и Херцеговине у „Календару“ за 1914. годину имамо прилог Ћ. Перина „Наше Земљорадничке Задруге према задругама у Хрватској, Славонији и Војводини“. Рад било ког удружења одражавао се на културно просвјетење, национално постојање и економско и социјално побољшање живота. Да је културна дјелатност на нивоу цјелокупног друштва унапредовала, говоре и прилози у „Календару“ за 1910. годину, који се односе на већу бригу о здрављу човјека. Имамо анонимне прилоге: „Народни љекар“, „Сто златних правила о здрављу“, „Домаћа љекарница“, „Борба против јектике“, „Отров дувана“, „Борба против жестоких пића“,

„Кисело млијеко продуљује живот“. Владимир Ћоровић у „Календар“ за 1911. годину у садржај је уврстио прилог Уроша Круља „Утицај алкохола на пород“, Ристе Митковића „Предохрана и лечење од туберкулозе“, „Чувајте малу дјецу од велике врућине“ потписан са „Д-р Ј. „Ристо Радуловић у „Календар“ за 1912. годину уноси у садржај прилог Уроша Круља „Колера“ и прописе њемачког Друштва за здравље „Запамти о колери!“. Прилог Уроша Круља „О сушици“ налази се у „Календару“ за 1913. годину, а у „Календару“ за 1914. годину имамо прилог Милоша Ђурана „Алкохолно питање“.

Због тешких социјалних услова и недовољне просвијешћености, сиромашни народи на простору Босне и Херцеговине имали су лошу здравствену заштиту и здравствено образовање. Напредни интелектуалци који су се стручно оспособили медицинским знањем у иностранству, по повратку настојали су преко „Просвјетиних“ календара 1905–1914. године да допру до сваког члана друштва и позитивно утичу на свијест људи. Настојали су да укажу на горуће проблеме и да помогну на најефикаснији начин. То се није постизало само кроз прилоге у „Календарима“ него и кроз разна хумана друштва и предавања.

Сваки „Просвјетин“ календар од 1905. године до 1914. године имао је прилоге о добротворима који су свестрано помагали друштво „Просвјету“. За њих је „Друштво“ проналазило лијепу ријеч и настојало је да се достојанствено опрости од њих. Посебну захвалност „Друштва“ имала је Мис Ирби, којој је Ђорђе А. Чокорило посветио посебан прилог у „Календару“ за 1910. годину. Захваљујући Мис Ирби и многим другим људима добре воље, друштво „Просвјета“ имало је снаге да своје активности спроводи кроз библиотеке, читаонице, листове, календаре, алманахе, предавања.

Друштво „Просвјета“ залагало се и за очување културне баштине кроз истицање значаја српског језика и ћирилице. О томе је писао Владимир Ћоровић у прилогу „Муслимани и ћирилица!“ у „Календару“ за 1914. годину. Многа писана документа из прошлости, која су очувана, писана су ћирилицом.

Католички свећеници и сав њихов пук писали су исто тако све до XVIII. стољећа само ћирилицом; још 1737. изрично је забрањивао фра Лука Карагић употребу латинице.

Сва дописивања између турских и хрватских часника која почињу око године 1567, воде се тим писмом. Ћирилица је била писмо на простору Босне и Херцеговине за православне, муслимане и католике. Босанчица, која се помиње на простору Босне и Херцеговине, развила се:..., из курзивне ћирилице и није ништа друго, него само једна грана њезина. (Радуловић 1913: 100–101)

Колико је ћирилица била распрострањена говоре многи писани споменици широм Босне и Херцеговине.

У свим календарима „Просвјете“ 1905–1914. године заступљена је негдје више, негдје мање, књижевност, култура, политика, право, привреда, банкарство, здравство, али само у „Календару“ за 1914. годину имамо посебан дио који носи назив „Рат за

слободу балканских народа“ и „Рат савезника с Бугарима“. Преко стотину страница овог „Календара“ посвећено је Првом и Другом балканском рату. У овом дијелу „Календара“ највише је ратног извјештаја, али има и ратне хронике, ратних анегдота, три родољубиве пјесме и једна пјесма у прози, писма са ратишта, слике са ратишта, ратна прокламација, излагање министра у Скупштини, те уговор о миру. Поједини прилози потписани су пуним именом и презименом, неки су потписани иницијалима, а остали су или анонимни или преузети из штампе.

„Краљева прокламација“ потписана је својеручно именом краља Петра. Поред домаћег ратног извјештача Мите Димитријевића, било је и страних ратних извјештача. У овом „Календару“ нашли су се ратни извјештаји Хуга Бетауера „Историјска сједница“, која је одржана у Београду 22. септембра 1912. године, Ј. П. Табурна „Србија под оружјем“, „Бој код Прилепа“, Р. М. Макгваера „Улазак српске војске у Драч“. Мита Димитријевић јавио се прилозима „Скопље“, „У Призрену“, „Српски народ у рату“.

Поред њих, прилоге Ристи Радуловићу за „Календар“ послали су и Јов. Адамовић „Објава рата“, Радоје Јанковић „Битка на Младом Нагоричану (Куманову)“ и „Бој на Бакарном Гумну“, Генчић „Бој код Битоља“ и М. Бојовић „Поход на Косово Поље“. Извјештач са иницијалом „П.“ послао је уреднику два прилога и то: „Писмо испод Скадра“ и „После пада Скадра“.

Догађај који је испричао мајор Милован Гавриловић „Како сам заробио Шукри – пашу“, преузет је из „Политике“. Анонимни прилози су: „Народни дан“, „Краљ у Скопљу“, „Гробље код Прилепа“ и „Писмо испод Скадра“. Кратке хумористичне анегдоте су: „Напријед да не гинемо...“ и „Велика Србија“.

„Рат за слободу балканских народа“ почиње двјема народним пјесмама које су већ раније помињане, „Цар Петар и вила Равијојла“ и „Сан старца Радована“. Између историјских и политичких прилога налазе се родољубиве пјесме „Војнички растанак“ Симе Пандуровића, „По гробовима“ Владислава Петковића Диса, „Призрене стари“ „А.“ и пјесма у прози „Луда песма“ Милоша Видаковића. Ратни извјештачи настојали су да изнесу објективне чињенице у јавност, али на појединим мјестима избијала је субјективност, упечатљиви описи пуни лирских елемената, духовити и довитљиви дијалози, али и ратна драматика и несрећа која је захватила српски народ. Прилози одишу јасношћу, тачношћу и актуелношћу. У потпуности читалац доживљава оно што је наведено да се дешава. Већина прилога почиње као прича и предочава кулминацију ратног дешавања како у позадини, тако и у највећим окршајима. Текстови су већином писани у првом лицу изузев када се наводи дочек краља, или прича неког ратника, или када се говори уопштено о српском војнику и његовом начину ратовања. Анонимни прилог „Писмо испод Скадра“ симболична је прича Мате Глушца из Бјелопавлића која је испричана четрдесет година прије него што је видјела свјетло дана у календару „Просвјета“ за 1914. годину. У календару „Просвјета“ за просту годину 1914. годину, Ристо Радуловић у садржај је уврстио прилог „Писмо испод Скадра“ које је настало у Зоганима, 9. марта 1913. године са потписом испод текста „П.“ и „Писмо испод Скадра“ без ауторства. „Писмо испод Скадра“ које је настало 9. марта 1913. године

говори о ратном збивању које се дешавало у ноћи 7. јануара. У питању је општи напад на сва скадарска утврђења. Прилог „Писмо испод Скадра“, непознатог аутора, почиње причом о Скадру коју је причао Мато Глушац из Бјелопавлића 40 година него што је прича штампана. Матина прича послужила је непознатом аутору да повеже Скадар у прошлости и Скадар у садашњости. Матина прича одразила се на садашњост као предсказање тешких времена и несреће које ће задесити народ под Скадром. Посљедња реченица прилога је нада да долазе бољи дани.

„Рат савезника с Бугарима“ обухвата „Ратну прокламацију Краља Петра на Српски Народ“ коју је потписао Петар I у Београду, 25. јуна 1913. године, „Експозе министра предсједника Пашића у Народној Скупштини“, „Образложење српског становништва према Бугарској“ је изјава Јована Јовановића, краљевског српског посланика на Бечком двору, „Говор бројева“ без потписа, преузет један пасус Пашићевог чланка у „Самоуправи“, „Бугари и уговор“, „Србија и Бугарска“ Јована Дучића, извјештај потписан иницијалом „П“, „На Вардар“, писано у Скопљу, на Видовдан 1913. године, као и писмо с бугарске границе „Бој са звјеровима“. Прилог „Слике са ратишта“ преузет је из „Србобрана“, а обухвата поднаслов „Велешка гробља“, „Војничка гробља у жити“, „Живи мртваци у баракама“, „Један скупо плаћени град“. Из „Србобрана“ преузет је и наслов „Писмо француског професора своме пријатељу“. Без потписа је прилог „Побједоносна српска војска улази у Београд“ који садржи поздрав предсједника београдске општине Љ. Давидовића и предсједника Скупштине А. Николића, престолонаследнику и војсци те „Уговор о миру“ између краљевина Србије, Грчке, Румуније и Црне Горе с једне стране и Бугарске с друге стране.

Краљ Петар I у свом обраћању српском народу указује да је рат наметнут и да се стечена слобода мора задржати војним путем.

Експозе Николе Пашића обухвата политичке, историјске, географске, културолошке прилике народа у Србији, али и држава око Србије. Он износи стратешке циљеве како Србије, тако и других земаља.

Изјава Јована Јовановића је чисто политичко питање стварања савеза и подјела освојених територија. Не полаже се велика пажња етнографском моменту, већ политичком савезу који ће једноставно иступати пред силама Запада, које су имале све већу претензију према Балкану.

Прилог „Говор бројева“ је такође политичко питање које обухвата питање територије Србије и Бугарске прије рата, мобилисане војске, ратних издатака, губитка у људству, новчани губици и освојене територије.

Из штампе је преузет „Један догађај из недавне прошлости“, „Бугари и уговори“ у коме је ријеч о историјском догађају 1897. године. (Радуловић 1913: 238)

„Године 1897. краљ Александар отишао је у Софију по позиву кнеза Фердинанда. За вријеме те посјете у Софији потписала су оба владоца један уговор,“...

У даљем излагању ријеч је о бугарској издаји и захваљењу међудржавних односа.

Јован Дучић прилогом „Србија и Бугарска“, истиче зашто долази до сукоба између ове двије државе. Србија жели равнотежу, а Бугарска хегемонију. Хронологија историјских збивања упорно доводи до сукоба све до 1868. године. Погибија кнеза Михајла поново све доводи у питање. Не постоји могућност апсорбовања ни са које стране. У питању су два језика, двије културе, двије историје и двије индивидуалности. Јован Дучић, боравећи у Риму, изјављује да је сукоб Србије и Бугарске на чистој националној основи.

Два извјештаја са ратишта у облику писма потписана су иницијалом „П.“ Анонимни аутор прилога „На Вардар“, пише у Скопљу на Видовдан 1913. године, а прилог „Бој са звјеровима“, пише се са бугарске границе. Он наводи тачне историјске чињенице, али прилози су преплављени субјективним виђењем и лирским елементима. Он описује неколико дана беспштедне борбе за опстанак па све до хајке.

Прилози преузети из „Србобрана“: „Слике са ратишта“, „Велшка гробља“ и „Писмо француског професора своме пријатељу“ (О Бугарину и Србину), ратна су хроника која се одвијала у околини Велеса. Аутор кроз причање, описе и дијалоге даје упечатљиве слике ратишта, позадине, рањеника, и преживјелих сељана. Он приказује реалну слику живота, која се чини иреалном. У исто вријеме једни умиру, други спремају љетину, трећи припремају парцеле за гробове, четврти јуришају на ровове.

Писмо професора Жан Динжона, који борава у Србији, пријатељу у Француској, објављено је у Републиканском дневнику из Тура, 20. јула. Писмо садржи аутентична обавјештења о рату, али и непрофесионално дјеловање штампе и њен утицај на јавност. У писму до изражаја долази емпатичност медија према Бугарској. Аутор причањем у првом лицу ствара упечатљиве слике међуљудских односа два народа. Поред личног искуства са ратишта, аутор пише писма и на основу прикупљених забиљежака ратника, написаних у затишју измђу двије битке.

У прилогу „Побједоносна српска војска улази у Београд“, истакнута су два говора посвећена престолонаследнику и српској војсци. Оба говора су писана узвишеним тоном, пуним славе и хвале. Поменуте су све истакнуте личности националне историје и указана је свака почаст. Престолонаследников поздрав је такође био свечан и пун признања и похвала српским борцима и народу.

„Уговор о миру“ између Србије, Грчке, Румуније и Црне Горе с једне стране и Бугарске с друге стране дат је у десет чланова. Дата су имена потписника представника земаља које склапају „Уговор о миру“. Прецизно су наведене дужности и обавезе којих се морају придржавати све потписнице „Уговора“.

„Календар“ за 1914. годину, у дијелу „Рат за слободу балканских народа“ садржи четири илустрације, док „Рат савезника с Бугарима“ садржи 11 фотографија.

Прве четири фотографије су: „Краљ Никола посматра почетак боја“, „Освојена позиција на Бардањолу“, „Последњи јуриш на Скадар“ и „Усташе на Мокри код Ругоља“.

Четири илустрације односе се на српско-бугарски рат: „У рову на Дреновој Глави изнад Пирота“, „Смјена мртве страже на брду Св. Николе“, „Пчињски одред иде за Жути Камик“ (оригиналан снимак), „Послије битке на Ретки Буквина Чупину Брду, над погинулим братом“ (оригиналан снимак). Остале фотографије су: „Заробљени Турци и Арнаути на станици у Скопљу“, „Спровођење заробљених арнаута кроз Скопље“, „Заробљени Бугари у Београду одмарају се после ручка у доњем граду“, „Престолонаследник са својим штабом улази свечано у Београд 11. августа 1913. године.“, „Откривање споменика Вожду-Карађорђу“ 11. августа 1913. год. у Београду на Калимегдану“, „Краљ Петар одликује престолонаследника Александра Златном медаљом за храброст“ и „Никола Пашић поздравља престолонаследника Александра на Калимегдану“.

„Календар“ за 1914. годину је богат илустрацијама, јер поред већ наведених фотографија, илустрације се провлаче од самог почетка „Календара“. Уредник није само ријечју настојао да привуче пажњу читалаца, него је илустрацијама покушао да остави што јачи дојам. Фотографије говоре о култури, моралу, естетици, социјалном статусу. Фотографије у „Календару“ за 1914. годину које се налазе у дијелу под насловима „Рат за слободу балканских народа“ и „Рат савезника с Бугарима“ упечатљиво говоре о тешким и страшним тренутцима кроз које је прошао српски народ. Нпр. „Фотографија ноћног марша српске војске“ говори о великом умору и исцрпљености војске која и даље иде напријед. Фотографије показују ратне положаје српске војске, припреме за посљедњи јуриш на непријатељске снаге, ровове гдје је смјештена српска војска, покрете војних формација, спровођење бугарских заробљеника, смрт ратника, али и српску побједу, дочек престолонаследника у Београду 11. августа 1913. године, те одликовање престолонаследника Александра златном медаљом за храброст.

Овај „Календар“ завршава се прилогом „Уз наше слике“ и кратким радом друштва „Просвјета“, као и празницима и сајмовима у појединим мјестима у Босни и Херцеговини.

4.1 ЗАКЉУЧАК

Календари „Просвјета“ 1905–1914. године тематиком обухватају период 19. и прве деценије 20. вијека. Они су били, најједноставније речено, народна читанка. Друштво „Просвјета“ током свога рада увидјело је колики напредак „Календари“ могу донијети у области културе и подизања националне свијести стога су настојали да за уреднике „Календара“ изаберу особе које ће првенствено радити за добробит свога народа. „Календари“ су у зависности од осјећања и убјеђења уредника задирали у разне сфере друштвеног живота. Поред књижевности, која је обухватала све жанрове, „Календари“ су били богати и историјским, географским, статистичким, филозофским, етнолошким и политичким прилозима.

Народа књижевност у календарима „Просвјета“ 1905–1914. године, прожета је историјским сегментима. Географски детаљи задиру у статистичке податке. Филозофска

размишљања уско су везана са моралним и етичким начином живота, а политички прилози везани су за опстанак српског народа на простору Босне и Херцеговине. Уредници календара „Просвјета“ 1905–1914. године настојали су да на једном мјесту обухвате цјелокупан живот и друштвене околности у којим се налазио српски народ на простору Босне и Херцеговине.

Основни циљ „Календара“ био је просвјешћавање и буђење националне свијести народа на простору Босне и Херцеговине. Сваки од седам календара „Просвјета“ колико их је штампано до забране излажења 1914. године, има своје специфичности. Осјећа се разлика на основу изабраних прилога који су уврштени у садржај „Календара“. „Календари“ нису исти ни по квантитету ни по квалитету.

Календар „Просвјета“ за 1905. годину, уредника Светозара Ћоровића садржајно је богатији од „Календара“ за 1906. годину, чији је уредник био Шћепан Грђић. Календар „Просвјета“ за 1906. годину више је информативног карактера.

Календар „Просвјета“ за 1910. годину, чији је уредник Ђорђе А. Чокорило, на почетку има садржај који је подијељен на 16 дијелова. Самим тим боља је прегледност и читаоци су могли лакше да пронађу теме које их највише интересују, а не да све морају прегледати како би знали шта „Календар“ садржи.

Владимир Ћоровић календар „Просвјета“ за 1911. годину не уређује као што је то радио Ђорђе А. Чокорило, бар када је садржај у питању. Међутим, примјећује се напредак у квалитету избора радова. Изостављају се теме мање важности које су везане за разна вјеровања у народу, а све више се истичу горућа питања животне стварности, а то је култура, социјална, духовна и политичка страна живота српског народа у Босни и Херцеговини.

„Календар“ за 1911. годину поклања садржајем већу пажњу удруживању у разна друштва и уједињењу српског народа.

Ристо Радуловић уредио је календар „Просвјета“ за 1912., 1913. и 1914. годину. У „Календару“ за 1912. годину до изражаја долази јаче буђење националне свијести, угледање на друге мале државе чији су народи успјели стећи независност у односу на велике силе. У овом „Календару“ појављује се један одломак драме која није до тада била заступљена, а неће ни касније. Кроз многе прилоге истиче се значај снаге моралности, рада и истрајности. У „Календар“ за 1913. годину, Ристо Радуловић уврштава књижевне радове који све више обрађују градску тематику и проблем индивидуе у друштву. Он кроз прилоге из области медицине увелико тежи да просвијети народ на простору Босне и Херцеговине, како да побољша здравствене услове и животни вијек. И даље тежи прилозима истаћи значај уједињења, слободе и независности народа на простору Босне и Херцеговине. И овај „Календар“ има садржај као што ће имати и „Календар“ за 1914. годину.

„Календар“ за 1914. годину је специфичан у односу на остале због избијања Првог и Другог балканског рата. Много мање је књижевних прилога и статистичких података,

а преовладавају прилози везани за ратна збивања у Старој Србији. „Календар“ за 1914. годину, уредника Ристе Радуловића има садржај на крају „Календара“, док „Календар“ за 1910. годину уредника Ђорђа А. Чокорила има садржај на почетку „Календара“. „Календари“ за 1905. годину, 1906. годину, 1911. годину и 1912. годину немају садржај прилога по страницама.

У „Календару“ за 1914. годину, поред питања задругарства, здравствених, привредних, социјалних и националних, истакнуто је и питање писма и идентитета српског народа на простору Босне и Херцеговине. Илустративни начин комуникације са читаоцима, као и рекламни садржај, посебно је дошао до изражаја у „Календарима“.

Ратни извјештачи били су веома активни и Ристо Радуловић уврстио је то као посебни дио свога „Календара“ за 1914. годину. Дат је један тежак историјски период за српски народ. С друге стране истакнуто је зближавање народа на Балкану који се бори против заједничког непријатеља и има исти циљ – слободу и независност.

Друштво „Просвјета“, због календара „Просвјета“, често је имало проблема са властима јер су уредници у садржај уврштавали прилоге који су наглашавали лош утицај страних сила на простору Босне и Херцеговине. Прилози би вјероватно бивали и оштрији, али цензура је елиминисала све у чему је видјела опасност по систем. Стога су уредници, када нису могли уврстити отворене осуде, прибјегавали књижевности и кроз народну поезију и умјетничку књижевност наглашавали све мане, пороке и пропусте у државном систему и друштвеној заједници уопште. Прилози, из било које области, били су усмјерени буђењу националне свијести српског народа, његовом просвјетљивању, духовној и моралној снази породице, која чини основни стуб здравог друштва.

„Календари“ су својим прилозима задирали у све друштвене сфере, а друштво „Просвјета“ пронашло је пут како да грађани што лакше дођу до „Календара“ и добију најактуелније информације из њиховог окружења и шире. Број људи који су радили и помагали друштво „Просвјета“ па и излажење календара „Просвјета“ у великој мјери говори о значају и успјеху народне читанке на простору Босне и Херцеговине. Истина, али и подршка долазила је до обесправљених људи, који су читајући календаре „Просвјета“ 1905–1914. године видјели нови свијет и бољи живот Срба на простору Босне и Херцеговине.

5 БИБЛИОГРАФИЈА КАЛЕНДАРА ПРОСВЈЕТА (1905–1914)

5.1 ТЕКСТОВИ ВЕЗАНИ ЗА ДРУШТВО „ПРОСВЈЕТА“

Српски народни календар Просвјета за годину 1905. који је уредио Светозар Ђоровић.

1. Велики добротвори „Просвјете“, стр. 94–96. В.

У тексту су истакнути добротвори, њихови биографски подаци и колико су средстава оставили друштву „Просвјета“.

Добротвори: Даша Савић, Јованка Фуфић, Васо Јакшић и жена му Марија, Пахомије Николајевић. На крају текста је потпис „В.“.

2. Извјештај члановима друштва „Просвјете“ о раду друштва у години 1903/1904. стр. 108–128.

Овај чланак је као предсједник потписао у Сарајеву 15. августа 1904. године др Ђорђе Васиљевић и тајник Шћепан Грђић. У извјештају су чланови друштва „Просвјета“ обавијештени о раду друштва, колико је било прилива средстава и како је друштво та средства трошило. Истакнути су захтјеви и рјешења на свакој одржаној сједници. На петој сједници је ријешено да се издаје календар „Просвјета“.

Поднесен је извјештај о стипендијама ђацима велике школе, гимназије и реалке, учитељске школе, више дјевојачке школе.

У извјештају су изнесене сугестије и примједбе присутних појединаца, као и приједлози пододбора у појединим мјестима Босне и Херцеговине, приједлози чланова. На крају је изражена захвалност на раду старом одбору.

Српски народни календар Просвјета за годину 1906.

1. Записник четврте редовне скупштине друштва „Просвјете“ држане 21. августа 1905. у Сарајеву, стр. 55–78.

Извјештај је прочитао друштвени тајник Шћепан Грђић. У извјештају је било ријечи о раду главних одбора, о дијељењу помоћи, било је ријечи и о промјени штатута, о молби „земаљској Влади“ да дозволи „Просвјети“ да оснује своју лутрију, о прикупљању чланарине, указано је на податке о приходима и расходима друштва „Просвјета“, наведена су интересовања чланова, као и приједлози главног одбора међу којима је било и да се Просвјета зове од сада Просвјета, просвјетно и културно друштво Срба у Босни и Херцеговини, приједлози пододбора, приједлози чланова. (Грђић 1905: 69)

Извјештај је потписао предсједник др Ђорђе Васиљевић и тајник Шћепан Грђић у Сарајеву, 21. августа 1905.

Записник су потврдили: Васо Н. Савић, Јован Јефтић и Павле Вукановић својеручно.

2. Чланови „Просвјете“, стр. 78–111.

Наведени су добротвори, утемељачи и помагачи главног одбора. За сваког добротвора и утемељача наведено је и занимање, а за помагаче није наведено.

Потом су наведени чланови у мјестима гдје су пододбори: Бања Лука, Бијељина, Босанска Градишка, Босански Нови, Брчко, Високо, Гацко, Зворник, Зеница, Јајце, Љубиње, Мостар, Невесиње, Приједор, Требиње, Фоча.

На стр. 110–111. налази се табела гдје је наведена варош главног одбора, пододбора и повјереника гдје је истакнуто бројно стање добротвора, утемељача, помагача и свега.

Календар Просвјета за год. 1910. као прва српска народна читанка. Саставио и уредио Ђорђе А. Чокорило.

1. Друштво „Просвјета“

Овај текст налази се на стр. 146–147. овог календара. Текст је уврштен у VIII дио под називом „Народ и отаџбина“. Текст почиње изреком „Слијеп је код очију, ко читати не зна“.

Истиче се задатак друштва – помагање напретку српског народа у Босни и Херцеговини на просвјетном и културном пољу. Кроз осам тачака предочава се начин помагања друштва у виду материјалне помоћи Србима ђацима из Босне и Херцеговине, оснивању течајева за неписмене, оснивању и потпомагању српских школа у БиХ и вечерњих школа за шегрте и женске стручне школе, оснивању књижница, популарних предавања, ширењу хигијене, оснивању гимнастичких и антиалкохолних друштава те оснивању српских земљорадничких задруга и школа.

Календар Просвјета за годину 1911. Уредио др Владимир Ђоровић.

1. Просвјета. Просвјетно и Културно Друштво Срба у Босни и Херцеговини. Основано 18. августа 1902. Текст се налази на стр. 173–183.

У тексту је истакнут под један задатак друштва, под два средства друштва, под три шта чини управу друштва за годину 1910/1911. Наведени су одбори по мјестима, предсједници, замјеници, секретари, благајници и ревизори; затим су наведени повјереници по мјестима у земљи и иностранству. Наведено је бројно стање чланова

друштва: великих добротвора 9 и они су потписани, добротвора 100, утемељивача 946 и помагача 5385, укупно 6342 члана. На крају је поменуто и чиновничко особље „Просвјете“.

Календар „Просвјета“ за преступну годину 1912. Уредио је Ристо Радуловић.

1. Десет година „Просвјетина“ рада, стр. 246–272.

У тексту је донесен кратак преглед друштвеног рада у периоду од 10 година. Кроз табеларни преглед има се увид о стипендистима сваке школске године, као и своти новца која им је подијељена. Указује се и на проширење дјелокруга рада „Просвјете“. Дате су фотографије председника друштва „Просвјета“ од 1902–1912. године. Наведена је реализација задатака друштва „Просвјета“ кроз осам тачака о којима је било ријечи у тексту под насловом „Друштво 'Просвјета'“ у „Просвјетином“ календару за 1910. годину. Наведени су одбори, пододбори и повјереници. Ту је и фотографија Ђорђа Ђокића, професора родом из Сарајева који је заузимао једно од првих мјеста међу оснивачима друштва „Просвјета“. Табеларно су наведени легатори, добротвори, утемељачи и помагачи у протеклих десет година рада „Просвјете“. Табеларно су приказани приходи и расходи за првих десет година. Текст је прожет пропагандом да би се што више особа учланило у друштво „Просвјету“. Наведен је број чланова до 31. маја 1911. године, као и 10 великих добротвора. Посљедњи дио овог текста односи се на чиновничко особље „Просвјете“. Овај текст се налази у дијелу под насловом Подаци о српским установама, статистика и шематизам.

2. Просвјета. Просвјетно и Културно Друштво Срба у Босни и Херцеговини, стр. 309.

Текст под овим насловом је пропагандног карактера. Истичу се главни приходи кроз чланарину и добровољне приходе, али се истичу и приходи који се добијају на основу склопљених послова са добростојећим творницама које израђују своје артикле под ознаком „Просвјета“. Апелује се на чланство и куповину производа под ознаком „Просвјета“. Текст се налази у дијелу под називом „Културне и хумане установе“.

Календар Просвјета за просту 1913. Уредио је Ристо Радуловић.

1. „Просвјета“ просвјетно и културно друштво Срба у Босни и Херцеговини, стр. 210–212.

Текст је у дијелу под насловом „Културне установе“ који припада дијелу Подаци о српским установама, Статистика и шематизам. И овдје су истакнути задаци кроз већ поменуте теме у „Календару“ за 1910. и 1912. годину, шта чини организацију друштва „Просвјете“, дато је табеларно кретање чланова за првих 10 година, као и кретање пододбора и повјереника. Истакнут је буџет „Просвјете“ за годину 1912/1913. кроз приходе и расходе.

Календар Просвјета за просту годину 1914. Уредио је Ристо Радуловић.

1. „Просвјета“ просвјетно и културно друштво Срба у Босни и Херцеговини. Овај текст је на стр. 283–284.

Истакнути су задаци који су помињани у „Календарима“ за 1910, 1912. и 1913. годину. Организација просвјете приказана је табеларно у протеклих 11 година, од 1902. до 1913. Табеларно је дато и кретање пододбора и повјереника за првих 11 година, као и буџет „Просвјете“ за годину 1913/1914. кроз приходе и расходе.

5.2 КЊИЖЕВНИ ТЕКСТОВИ

5.2.1 Народна књижевност

5.2.1.1 Поезија – епске и епско-лирске пјесме

Просвјета српски народни календар за годину 1905. Уредио Светозар Ћоровић.

У садржај није уврштена народна поезија.

Просвјета српски народни календар за годину 1906. Није назначен уредник.

1. Почетак буне против дахија 1804. налази се на стр. 46–53.

Епска народна пјесма која припада циклусу народних пјесама за ослобођење Србије и Црне Горе. Пјесма је у цјелости испјевана.

2. Сестринска љубав, стр. 53-55.

Епско-лирска пјесма у којој се појављују пагански мотиви, жртва и нестварни догађаји (губитак вида и враћање вида).

Календар Просвјета за год. 1910. Саставио и уредио Ђорђе А. Чокорило.

1. Краљевић Марко и бег Костадин, стр. 82.

Народна епска пјесма у којој Марко истиче моралну страну човјека и неморалну страну нечовјека.

2. Почетак буне против дахија 1804. стр. 159–160.

Наведени су одломци српске народне епске пјесме.

Календар Просвјета за годину 1911. Уредио др Владимир Ћоровић.

1. Марко Краљевић и Љутица Богдан, стр 135–137.

Епска народна пјесма која припада циклусу пјесама о Марку Краљевићу.

2. Стари Вујадин, стр. 137–138.

Епска народна пјесма која припада хајдучком циклусу. Храброст, част и поштење.

3. Милица дјевојка хајдукује, стр. 139.

Епска народна пјесма, хајдучки циклус. Храброст жене и скривање идентитета.

4. Смрт војводе Кајице, стр. 140-145.

Нечовјештво доноси несрећу, патњу и бол.

5. Мали Радојица, стр. 145-148.

Епска народна пјесма, припада хајдучком циклусу. Поред јунаштва истакнута је и љубав према жени.

6. Новак и Радивоје продају Грујицу, стр. 148-152.

Епска народна пјесма, припада хајдучком циклусу. У пјесми има шаљивих елемената.

7. Бајо Пивљанин и бег Љубовић, стр. 152-156.

Епска народна пјесма, припада хајдучком циклусу. У пјесми до изражаја долази издаја побратима Његошевић Мате.

8. Бој на Мишару, стр. 156-160.

Епска народна пјесма, припада пјесмама новијег доба, тј. циклусу за ослобођење Србије. Пјесма је везана за истинит историјски догађај, истините личности устаничког периода у вријеме Ђорђа Петровића.

Све пјесме су под насловом „Изабране народне пјесме“.

Календар Просвјета за преступну 1912. Уредио Ристо Радуловић.

1. Како се крсно име служи, стр. 190–191.

Епска народна пјесма, припада пјесмама старијих времена. Отпјевано је како цар Стјепан слави светог Аранђела, његова казна због непоштовања светитеља и самилост светог Аранђела на цареву молбу.

2. Болани Дојчин, стр. 191–199.

На стр. 195. је фотографија „Слет Побратима-Сокола у Б. Градишци на Видовдан 1911-те“ Народна епска пјесма, припада покосовском циклусу. У пјесми су опјевани величина Дојчинове жртве, вјерна љубав сестре и супруге, издајство побратима и кукавичлук силника.

3. Женидба Максима Црнојевића, стр. 199–226.

Народна епска пјесма, припада послјекозовском циклусу. Народни пјевач казује колико задата ријеч, понос и стид могу донијети несреће не само једном човјеку него и цјелокупном народу. Пјесма је дуга због честих понављања појединих догађаја. На страни 203. иста фотографија као и на стр. 195.

4. Бој на Делиграду, стр. 226–235.

Народна епска пјесма, припада циклусу пјесама за ослобођење Србије. У пјесми је опјевана нагла турска најезда и снага српског народа да се одупре јачима и да их натјера на бјекство и повлачење.

Све пјесме су под насловом „Српске народне пјесме“.

Календар Просвјета за просту годину 1913. Уредио је Ристо Радуловић.

1. Женидба Душанова, стр. 169–182.

Народна епска пјесма, припада циклусу старијих времена. Народни пјевач у први план ставља повјерење српског цара Стјепана према туђину, а са друге стране невјеру латинског краља Мијајила. Кроз пјесму је прожет мотив родбинског размимоилажења и мотив прерушавања.

2. Орање Краљевића Марка, стр. 183.

Народна епска пјесма, припада циклусу пјесама о Марку Краљевићу. Кратка пјесма, али садржајно снажна. У сталној су супротности мајчина молба и Маркова послушност и самовоља.

3. Зидање Раванице, стр. 183–186.

Народна епска пјесма, припада предкосовском циклусу. Основни мотив пјесме је слава и моћ старих Немањића, добронамјерни савјети Милоша Обилића какву цркву да гради славни кнез Лазар. Наслућивање пропасти српског царства.

4. Цар Лазар и царица Милица, стр. 186–190.

Народна епска пјесма, припада косовском циклусу. Основни мотив је молба царице Милице кнезу Лазару да јој допусти да сачува бар једног брата од погибије на Косову.

5. Обретеније главе кнеза Лазара, стр. 190–192.

Народна епска пјесма, припада косовском циклусу. У пјесми је опјевана храбра смрт кнеза Лазара, као и кнежева задужбина, црква Раваница, симбол вјечне куће, честитости и поштења.

6. Почетак буне против дахија, стр. 192–205.

На страни 201. налази се фотографија „Побратими побједници на слету у Фатници у Херцеговини“. Епска народна пјесма, припада циклусу пјесама за ослобођење Србије. Пјесма је већ помињана у „Просвјетиним“ календарима за 1906. годину и 1910. годину.

И ове пјесме су под насловом „Српске народне пјесме“.

Календар Просвјета за просту годину 1914. Уредио Ристо Радуловић.

У дијелу под насловом „Рат за слободу балканских народа“ и „Рат савезника с Бугарима“ налазе се:

1. Цар Петар и вила Равијојла, стр. 137–140.

Народна епска пјесма, припада циклусу пјесама за ослобођење Србије. Најављује се у пјесми долазак српског владара и његове војске на окупирана подручја под турском влашћу и побједу српске војске.

2. Сан старца Радована, стр. 140–145.

Народна епска пјесма, припада циклусу пјесама за ослобођење Србије. Кроз сан је метафорички приказана побједа српског владара и његове војске.

5.2.1.2 Лирске народне пјесме

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Нема лирских народних пјесама.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема лирских народних пјесама.

Календар Просвјета за год. 1910. има у садржају лирске народне пјесме.

1. Српски Божић, стр. 72.

Народна лирска обичајна пјесма. Описано је прослављање Божића уз радост, весеље, изобиље.

2. Сестринска љубав, стр. 75.

Народна лирска пјесма која припада породичним пјесмама. Опјевана је величина и снага сестринске љубави, као и туга када нема брата.

Ове двије пјесме су у V дијелу под насловом „Домаће огњиште“.

3. Чобаница и вила, стр. 94.

Народна лирска пјесма са митолошким и религиозним елементима. Дијалошким и контрастним поређењем народни пјевач говори о злоби, зависти, непријатељу и неправди. Ова пјесма налази се у VI дијелу под називом „Морал и васпитање“.

4. Добročинство, стр. 118.

Народна лирска пјесма која припада религиозним пјесмама. У пјесми је опјеван читав човјеков живот и истакнуте су вриједности које вјечно трају: доброта, честитост и праведност. Ова пјесма налази се у VII дијелу под називом „Друштвено образовање“.

Календар Просвјета за годину 1911. нема лирских народних пјесама.

Календар Просвјета за преступну годину 1912. нема лирских народних пјесама.

Календар Просвјета за просту годину 1913. нема лирских народних пјесама.

Календар Просвјета за просту годину 1914. нема лирских народних пјесама.

5.2.1.3 Народна проза

Просвјета српски народни календар за годину 1905. нема у садржају народне прозе.

Просвјета српски народни календар за годину 1906. нема у садржају народне прозе.

Календар Просвјета за годину 1910. који је уредио Ђорђе А. Чокорило у садржај је уврстио народну прозу.

1. Кажњена гордост, стр. 55.

Ово је прича о племићу, на двору неког француског краља, који је омаловажавао људе који су радили тешке физичке послове на њиви.

2. Порани, одоцни, стр. 56.

Народна прича о лијеној жени која је мислила да се молитвом може провриједнити док јој духовник није дао до знања, на веома љубазан начин, да је потребно више да ради, а мање да спава.

Ове приче налазе се у III дијелу под називом „Привреда“.

3. Једна арапска прича о пијанству, стр. 69–70.

У причи је наведена пошаст која уништава појединца, али и породицу и друштво.

Ова прича налази се у IV дијелу под насловом „Народни лекар“.

4. Како на небу, тако и на земљи; народна прича из Херцеговине, стр. 215.

Ова прича објављена је у „Врачу“ бр. 9. 1899. године. На духовит начин испричано је како пролази онај који не поштује вјеру и част другог човјека.

5. Учествује духом је анегдота преузета из „Врача“ бр. 21. 1896. године, стр. 216.

Хумористично се истиче тврдичлук богатих људи према друштвима која су радила на националном буђењу људи на простору Босне и Херцеговине.

6. Није тако..., народна је прича из Црне Горе, стр. 216.

На духовит начин приказан је старчић који на скупу побија сваког говорника, а на крају сам не зна шта би паметно рекао.

Ова три наслова налазе се у XV дијелу под називом „Шала и сатира“.

5.2.1.4 Народне умотворине

Просвјета српски народни календар за годину 1905. нема народних умотворина.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

1. Земљорадничке задруге – Задруга мед носи, стр. 25.
2. Циљ задругарства – Један за све, сви за једнога, стр. 28.

3. Штедња – У радише свега бише, у штедише јоште више, стр. 34.
4. Наше невоље – Прегатоу Бог даје махове, стр. 39.

Календар Просвјета за годину 1910.

1. Српске народне пословице, стр. 100.

Под овим насловом налази се 40 народних пословица којима се истиче колективна мудрост, правда, вјера и поштење. Наслов се налази у VI дијелу под називом „Морал и васпитање“. Пословице су углавном дате у гномском облику. Њихова функција је да упућују на моралност, величину крвне везе, пут до успјеха, поштење, љубав, вредноћу, умјереност и правду.

2. Народна здравица о Крсном имену, стр. 72.

Између наслова и здравице налази се изрека „Ко Крсно име слави, ономе се помаже“. Народна здравица се налази у V дијелу под називом „Домаће огњиште“.

У здравици је исказана искрена жеља за напредак и благостање куће, као и укућана који славе. Љепота здравице је у веселости, набрајању свих животних радости и слободе.

Календар Просвјета за годину 1911.

На стр. 106. текст је др Ристе Митковића „Предохрана и лечење од туберкулозе“. Између наслова и текста налази се изрека „Боље зло предупредити него лечити“. Изрека одговара тексту јер је наведено како се туберкулоза може предуприједити.

Календари Просвјете за 1912, 1913 и 1914. годину немају народних умотворина.

5.2.2 Умјетничка књижевност

5.2.2.1 Лирско пјесништво

Просвјета српски народни календар за годину 1905. Забава и поука.

1. Посвета праху оца Србије, П. П. Његош, стр. 24–25.

Родољубива пјесма посвећена „Црном Ђорђу“ Карађорђу. Уз пјесму су објашњени изрази и личности које се помињу у пјесми.

2. Србину, Драгутин, Београд. Март 1904. стр. 38–40.

Родољубива пјесма која позива на борбу за ослобођење.

3. Ноћ под Острогом, Алекса Шантић, стр. 49–50.

Рефлексивна пјесма која пјева о вјери у слободу и златном добу.

Просвјета српски народни календар за годину 1906. нема лирских умјетничких пјесама.

Календар Просвјета за годину 1910. V дио под називом „Домаће огњиште“.

1. Бадње вече из Горског вијенца, стр. 72.

2. Синовска љубав, из „Поноћи“ Ђуре Јакшића, стр. 73.

Лирска елегична пјесма која прераста у исповијест и тече у потресној градацији доживљених страдања.

3. Из Ђулића Увеока, Змај Јован Јовановић, стр. 77.

Назив пјесме је оригинално преписан. Лирска љубавна пјесма. Пјесма није у цјелости. То је друга пјесма из циклуса Ђулићи увеоци у којој пјесник води дијалог са својом болесном супругом.

4. Дижимо школе, одломак, Змај Јован Јовановић, стр. 79.

Социјална пјесма у којој се истиче значај школства.

5. Мати сину код колијевке, Змај Јован Јовановић, стр. 80.

Успаванка прожета родољубивим елементима.

6. Дјед и унук, Змај Јован Јовановић, стр. 80.

Родољубива пјесма у којој дјед указује на животне вриједности унуку.

7. Пред распећем, Алекса Шантић, стр. 89.

Пјесма религиозног карактера која одише елементима родољубивости. Ова пјесма је у VI дијелу под називом „Морал и васпитање“.

8. Доли с пороцима, Змај Јован Јовановић, стр. 97.

У садржају „Календара“ је назив пјесме „Доље с пороцима“. У VI је дијелу под називом „Морал и васпитање“. Мисаона пјесма.

9. Претјерана критика, Мирза Шафиј, Змај Ј. Јовановић, стр. 109.

Лирска поучна пјесма којом се истиче добра и лоша особина људи. Налази се у VII дијелу под називом „Друштвено образовање“.

10. Мирза-Шафина пјесма, Змај Ј. Јовановић, стр. 110.

Мисаона пјесма која истиче чега је човјек вриједан. Налази се у VII дијелу под називом „Друштвено образовање“.

11. Моја отаџбина, Алекса Шантић, стр. 121.

Лирска социјална пјесма која се налази у VIII дијелу под називом „Народ и отаџбина“.

12. Народ, Змај Јован Јовановић, стр. 122.

Социјално-сатирична пјесма која указује на однос и положај народа и богатих силника. Налази се у VIII дијелу „Народ и отаџбина“.

13. Ми знамо судбу, Алекса Шантић, стр. 138.

Родољубива пјесма у облику сонета, у којој пјесник истиче слободу као најузвишенији чин човјека. Налази се у VIII дијелу „Народ и отаџбина“.

14. Свијетли гробови, Змај Јован Јовановић, стр. 139–140.

Мисаона пјесма испјевана у форми оде. То је реторичка бесједа која дијалошки потврђује унутрашњи смисао живота, остваривање идеала. Налази се у VIII дијелу „Народ и отаџбина“.

15. Пред колибама, Алекса Шантић, стр. 141.

Социјална пјесма у облику сонета говори о тежини живота и гостољубивости. Налази се у VIII дијелу „Народ и отаџбина“.

16. За хљебом, Алекса Шантић, стр. 142.

Социјална пјесма у облику сонета која пјева о одласку са простора Босне и Херцеговине. Налази се у VIII дијелу „Народ и отаџбина“.

17. Остајте овдје, Алекса Шантић, стр. 143.

Родољубива пјесма која позива да се остане на родној груди. Налази се у VIII дијелу „Народ и отаџбина“.

18. Не застани! Алекса Шантић, стр. 145.

Мисаона пјесма у којој пјесник истиче да свако мора у животу ићи напријед. Налази се у VIII дијелу „Народ и отаџбина“.

19. О жетви, Алекса Шантић, Мостар, стр. 149.

Социјална пјесма говори о положају народа у Херцеговини под туђином. Пјесма се налази у IX дијелу под називом „Лијепа књижевност“.

20. Љубави, спаси ме! Авдо Карабеговић, стр. 152–153.

Мисаона пјесма која говори шта значи ријеч љубав. Налази се у IX дијелу „Лијепа књижевност“.

21. Једне вечери у сутон, Јован Дучић, Требиње, стр. 157.

Љубавна пјесма у којој до изражаја долази ћутање. Налази се у IX дијелу „Лијепа књижевност“.

22. Моја кућа, Јово Ј. Поповић, Сански Мост, стр. 158–159.

Социјална пјесма у којој је опјевано сиромаштво, али и љепота породичног живота. Налази се у IX дијелу „Лијепа књижевност“.

23. Свети Саво, Војислав Илић, стр. 161.

Биографска пјесма религиозног карактера налази се у X дијелу под називом „Српска историја“. У пјесми је опјеван одлазак Растка Немањића на Свету гору и његово монашење.

Календар Просвјета за 1911. годину.

1. О боре стари, Алекса Шантић, стр. 45–56.

Родољубива пјесма која се састоји од 10 терцина. Метафорички бор је оличење снаге и опстанка.

2. Сунца! Борисав Продановић, стр. 46.

Рефлексиона пјесма. Сунце је у овој пјесми симбол слободе и живота.

3. Беговима, (Глас из понора), Абдулах стр. 46–47.

Социјална пјесма говори о тешком животу сиромашних људи и с друге стране богатих који уживају у свим благодетима.

4. Сељак, Ј. Варагић, стр. 70.

Социјална пјесма настала априла 1910. године. У девет катрена испјеван је живот обичног човјека који живи од сопственог тежачког рада и његов пркос да управља сопственим животом.

5. Пјесма сиромаша, Ј. Варагић, стр. 71.

Мисаона пјесма коју чини пет строфа у осмерцу. Указује се на огромну разлику међу људима, а човјек би требало да ствара срећу и себи и другима. Пјесма садржи и елементе социјалне тематике.

Календар Просвјета за преступну 1912.

1. Пролазе дани, Алекса Шантић, стр. 45.

Рефлексивна пјесма која говори о пјесниковој души која ће и после смрти боравити у завичају и чекати ново свитање.

2. Јефимија, М. М. Ракић, стр. 54.

Родољубива пјесма у којој је опјевана величина и снага жене деспота Угљеше, који је са својим братом први стао у одбрану српске земље. Прве двије строфе посвећене су историјском периоду, а наредне три су пјесникова садашњост која подсјећа на прошлост.

3. Ћутање наше нације, Вељко Петровић, стр. 62–63.

Мисаона пјесма од 10 строфа у катрену. Ријеч ћутање у овој пјесми указује на издржљивост народа и вјеру у боље сутра.

4. Запис цара Душана, Вељко Петровић, стр. 85–86.

Рефлексивна пјесма у којој владар вјерује и сву наду полаже у безимени народ.

5. Укршња песма, Вељко Петровић, стр. 89.

Рефлексивна пјесма у којој се говори о непролазној вриједности која се ничим не може купити, а ни уништити.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Пријатељу, Алекса Шантић, стр. 45.

Мисаона пјесма у облику сонета. Говори се о универзалној мисли и слободи.

2. Наслеђе, М. М. Ракић, стр. 66.

Родољубива пјесма од шест строфа у катрену. Пјесник у пјесми повезује херојску прошлост и садашњост. Јуначка прошлост даје снагу пјеснику да опстане.

3. Песма о нашој песми, Божидар Пурић, стр. 67–68.

Родољубива пјесма од 12 строфа у катрену повезује прошлост и садашњост. Пјесник бољу будућност види као дјело богова и људи.

4. Отаџбина, В. Гаћиновић, стр. 105.

Пјесма у прози. У четири дужа пасуса и у петом пасусу, који чини једна реченица као поента, аутор говори о рађању српске отаџбине.

Календар Просвјета за просту годину 1914. Забава и поука.

1. Син велможа, М. Бојић, стр. 41.

Мисаона пјесма у којој се истиче вјековна борба, саткана од патње и страсти. Поента је у посљедњем стиху којим се истиче бесмртност.

2. Противници, М. Бојић, стр. 42.

Мисаона пјесма у којој је приказана неопходност равноправности људи без обзира на титулу и поријекло.

3. Смрт војводе Каице, Милош Видаковић, стр. 66–68.

I Лов, стр. 66.

II Починак, стр. 67.

III Погибија, стр. 68.

Лирска баладична пјесма из 3 дијела. Сва три дијела писана су у облику сонета. У пјесми је опјевана храброст, богатство и погибија јунака на превару.

4. Рањеници, Божидар Пурић, стр. 96.

Мисаона пјесма кроз коју је проткана доза историјске прошлости. Пет строфа у катренима. Говори о жељеној слободи, а у позадини је косовско страдање.

5. Чекање, Божидар Пурић, стр. 97.

Мисаона пјесма коју чине четири строфе у катренима. У пјесми је описано стање жена док чекају своје најдраже да им се врате са бојишта.

Рат за слободу балканских народа

1. Из Скадарске Војне, П. Слијепчевић, стр. 88–89.

Старци, стр. 88. Родољубива пјесма.

Жене, стр. 89. Родољубива пјесма.

Аутор указује на величину, снагу, одважност и издржљивост стараца и жена.

2. По гробовима, Дис, стр. 178.

Родољубива пјесма која подсећа на исповијест човјека који се диви палим жртвама, а с друге стране је свјестан да има среће што се није нашао у ратном вихору.

3. Призрене стари., А..., стр. 190.

Родољубива пјесма анонимног аутора. Пјесма је у облику сонета и у њој се пјесник обраћа царском граду и његовој некадашњој слави и богатству, али у тренутку када ослободиоци долазе пред град да поврате стару славу. Метафорички пјесник говори о јединству црногорског и српског народа који под једном заставом доносе слободу.

4. Луда песма, Милош Видаковић, стр. 195.

Пјесма у прози. Посвећена свима који су пали за слободу. У посљедњем пасусу је благослов претходним покољењима који су се жртвовали.

5. Војнички растанак, Сима Пандуревић, стр. 154.

Родољубива пјесма од пет строфа у секстинама. Пјесма је у облику поруке. Наглашен је индивидуализам и јака непосредна емоција.

6. По гробовима, Дис, стр. 178.

Родољубива пјесма.

Рат савезника с Бугарима, стр 219.

1. Па шта си ти? Иван Вазов. П. Миљуковцу; стр. 226.

Пјесма је у прози, у којој је исказана сва нетрпељивост два народа који припадају словенској скупини народа и који имају сличан језик. Осјећа се доза сарказма.

2. А ко си ти? М. Бојић, Ивану Вазову, стр. 226–227.

Родољубива пјесма од седам строфа у катренима. Пјесник исказује славу српског рода, сукобе који су превазиђени и помоћ српског народа бугарском. Саркастичним писањем, посљедњим стихом изван строфа даје се поента пјесме.

3. На Вардару, В. Илић, стр. 246.

Родољубива пјесма од једне строфе коју чини 12 стихова. Опјевана је суровост и љепота самог положаја ријеке, пролазности свих збивања која су везана за ријеку и слободу народа који живи уз обале Вардара. У првим стиховима је више дескрипције, а у другом дијелу пјесме метафоричким поређењем говори се о ослобођењу.

5.2.3 Проза

Просвјета српски народни календар за годину 1905. Забава и поука.

1. Божић у Вијетнаму, Миторполит Хаџи-Сава Косановић, стр. 40–49.

Путопис религиозног карактера који почиње стиховима из Горског вијенца Петра Петровића Његоша.

2. Христос воскрес! Симо Матавуљ, стр. 51–56.

Приповијетка психолошка. Аутор даје два свијета, свијет који тражи помоћ и свијет који може помоћи.

3. Моја Драгица, др Миленко Р. Веснић, стр. 56–58.

Приповијетка исповиједног карактера. Успомена на чисту и праву љубав безазленог дјетета.

4. Смрт цара Лазара, Из Књига Стародавних, Стеван Сремац, стр. 59–65.

Историјска приповијетка почиње стиховима Љубомира П. Ненадовића. Кроз причу се провлаче цитати Михаила Константиновића, Србина из Острвице, који је аутор дјела „Историја или Љетописи турски“ које је настало 1490. године. Стихови метафорички говоре о боју на Косову. Приповијетку чине четири дијела. У првом дијелу, кроз дијалошки облик приказана је Муратова погибија. У другом дијелу описано је заробљавање Лазара и витезова. У трећем дијелу истакнут је Лазаров благослов Милошу Обилићу. У четвртном дијелу витез Крајимир, уз Бајазитово одобрење, у златну здјелу дочекује Лазареву главу, и Милошевом смрћу умире и царство. Историјска приповијетка обилује историјским подацима, али је у њој много субјективних елемената. Преплиће се емоционални набој писан курзивом Михаила Константиновића и субјективно виђење Стевана Сремца.

Просвјета српски народни календар за 1906.

Нема књижевноумјетничких текстова.

Календар Просвјета за год. 1910.

1. Настардин-хоџа и два ђака, Змај Јован Јовановић, стр 98–99.

Шалџива прича. VI дио: Морал и васпитање.

2. Жаба и јунац, Езоп, Д. Обрадовић, стр. 99.

Поучна умјетничка басна. Метафорички истакнута несерђа оног ко не може да прихвати снагу и величину оног другог. VI дио: Морал и васпитање.

3. Српски сабор код цркве, М. Ћ. Миличевић стр. 134–135.

Приповјетка почиње стиховима српских народних пјесама. Прва два стиха су из епске народне пјесме Свети Саво, потом је пауза, а наредних шест стихова су из епске народне пјесме (Урош и Мрњавчевићи). Описани су обичаји саборовања пред црквом.

4. Кућа, камен и клак, Вук Врчевић, стр 147.

Кратка алегоријска прича која персонификацијски даје слику појединачне важности у животу. VIII дио: Народ и отаџбина.

IX дио: Лијепа књижевност

5. Јаблан, Петар Кочић, Бања Лука, стр. 150–152.

Приповијетком су истакнуте снага и борбеност крајишког поднебља против Аустроугарске.

6. Омерага, Светозар Ћоровић, Мостар, стр. 153–157.

Социјално-психолошка приповијетка у којој је приказан одлазак турске и долазак аустроугарске власти као и однос међу људима различите вјероисповијести.

7. У очи Васкрса, Вук Захумски, Мостар, стр. 157–158.

Алегорија којом је испричана судбина ауторове отаџбине. Отаџбина је персонифицирана.

XV дио: Шала и сатира

8. Зембиљевска лабудова пјесма, стр. 211.

Зембиљ, стр. 211–212

Зембиљ, Саво Скарић-Зембиљ, стр. 212–215.

У садржају „Календара“ за 1910. год. наслов је Лабудова недовршена пјесма, Саве Скарића-Зембиља и Из Зембиља, а на наведеним страницама 211, 212–215 у оригиналу је преписан наслов. „Српска ријеч“ је од 10. јануара 1909. године прослиједила календару „Просвјета“ за 1910. годину, а Ђорђе А. Чокорило је овај сатирични прилог уврстио у садржај како би на сатиричан начин представио положај српског живља у Босни и Херцеговини под анексијом Аустроугарске.

Календар Просвјета за годину 1911.

1. Отаџбина, Емил Сувестр, стр. 47.

Превод с француског. Лирски запис. Даје се одговор на питање шта је отаџбина и како се треба односити према њој.

2. На црквеној слави, Иво Ћипико, стр. 48–49.

Реалистична приповијетка у којој писац истиче зло коме се људи олако препуштају, алкохолизму и коцки.

3. Кумови, Светозар Ћоровић, стр. 50–55.

Приповијетка наглашеног психолошког карактера два човјека – карактер попуштања и карактер одустајања.

4. Два пријатеља, Ги де Мопасан, стр. 55–59.

Психолошка приповијетка преведена с француског (Јел. Ћ.). До изражаја долазе величина пријатељства с једне стране, а са друге стране безосјећајност страног војника.

5. Из мемоара Војводе Богдана Зимоњића, Томо А. Братић, стр. 65–69.

Писац на духовит начин говори о ситуацији у Херцеговини, неправедним порезима и међусобним сукобима са попом Луком, владиком Јосифом те храбрости попа Ћетка Недића с Бојковића.

6. Зар и шљиву да калемимо, „Народне новине“ бр. 9. 1910. стр. 124–128.

У причи учитељ савјетује сељане како да дођу до што бољег рода и да свој рад уновче, а тиме поправе и побољшају животне услове.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Доситеј Обрадовић, Стеван Жакула, стр. 71–82.

Есејом се обиљежава стогодишњица смрти реформатора који је у књижевност српског народа увео дах европске културе и цивилизације.

2. Као биље, Милутин Ускоковић, стр. 90–94.

Сентиментална приповијетка о човјековој усамљености када га напусте најдражи.

3. Чича Милон, Ги де Мопасан, стр. 95–99.

С француског превела Ј. Ћоровић. Дата је ситуација поробљеног народа у коме појединци пружају отпор кроз ноћне диверзије.

4. Федор, Вељко Петровић, стр. 104–112.

Приповиједна црта из Војводине гдје до изражаја долази губљење националног идентитета.

5. Лав Толстој, Перо Слијепчевић, (1828–1911), стр. 129–140.

Кроз есеј дат је портрет Лава Толстоја. С једне стране његова филозофија страсти, а са друге стране лице умјетника.

6. Оче опрости, Јован Протић, стр. 140–143

Једна сцена коју чине четири дијела. Радња се догађа у једном фрушкогорском манастиру. Дан је славе која није именована. Драмски текст дидактично-религиозног карактера.

7. Двије цртице из живота Војводе Богдана Зимоњића, Лука Грђић Бјелокосић, стр. 144–146.

1. Како су остали Бањани 1857. те их Турци не попалише, стр. 144–145.

2. Како се војвода осветио, стр. 145–146.

Први текст се односи на сукобе у Херцеговини 1857. год. Други текст односи се на 1860. годину и битку на Муратовици 1861. год. те сукобе Херцеговаца и Црногораца са Турцима 1862. године.

8. Сентиментална Авантура Андрије Тадића, Професора Математике, Вељко Милићевић, стр. 46–53.

Љубавна приповијетка проткана социјалним и психолошким сегментима. У приповиједи је наглашена тешка социјализација у новој средини. Затварање човјека у свој свијет.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Анархиста, Вељко Милићевић, стр. 54–65.

Сатирична приповијетка коју чине четири дијела. На хумористичан начин са дозом подсмјеха приказан је државни апарат Аустроугарске. Врхунац ироније постигнут је актом из кога Василије Грковић увиђа да је направио велику грешку.

2. Шпијун, Светозар Ћоровић, стр. 69–73.

Сатирична приповијетка о службеницима државног апарата и њиховом односу према честитим људима. (Коста)

3. Кола сена, М. М. Ускоковић, стр. 73–76.

Сентиментална приповијетка која приказује малограђанско друштво у Београду и индивидуалност Милана Петковића и Савете.

4. Микошевићеве Сирене, Вељко Петровић, стр. 83–104.

Приповијетка саджи сегменте социјалног, сентименталног и психолошког. У питању је исповијест Ненада Каменарског о породичној трагедији три брата (Стевица Милан и Ненад) са сестрама Микошевић (Алис, Нели и Марица). Друштво Пеште много је Каменарским обећавало, али ништа на крају није дало.

5. Мати, Ада Негри, стр. 106–107.

Приликом мучког напада Арапа и Турака у Триполису код Шара-Шата гдје је изгинуо велики број Талијана, написала је Ада Негри, славна талијанска пјесникиња, која је и код нас била превођена, ову лијепу и ванредну пјесму која је штампана у фиорентинском националистичком часопису *Juventas*. (Радуловић 1912)

6. Отац Гедеон и бокелски устаници, Једна епизода из устанка 1869. год., Анонимни аутор, стр. 107–112.

Стари Бакелј поред навођења историјских података истиче карактерне црте људи у Херцеговини и Црној Гори, њихову националну свијест и начин борбе.

7. Погибија српских јунака, текст без аутора, стр. 113–116.

Календар Просвјета за просту годину 1913. Уредио Ристо Радисављевић, стр. 106.

Историјска прича о животу и погибији војводе Петка Илића.

Испричана је у првом дијелу, а у другом је описана погибија српских јунака у селу Рајчевцу.

1. Три гаврана, Алфонс Доде, стр. 127–129.

Ово је прича, новела из Француско-пруског рата. Прича подсјећа на басну јер гавранови, симбол смрти, међусобно разговарају о малом француском војнику.

Календар Просвјета за просту годину 1914. Забава и поука.

1. У семинару, Исидора Секулић, стр. 48–57.

Приповијетка се може посматрати са социјалног и психолошког аспекта. Описана је борба Хелене Лорантфи, Еле Валковски, Ирене Рајс и Смиље Ђорђевић како да остваре свој животни циљ.

2. Слануша, М. М. Ускоковић, стр. 69–72.

Психолошка приповијетка прстенасте композиције.

Сјећање на дјетињство и причу о Миловану Гуки, Перкану Глишићу и Миловановој жени Мари.

3. Наполеон I у мемоарима Срба примораца, Марко Цар, стр. 73–81.

Ове мемоаре Марко Цар је сачинио од „Автобиографије“ Кирила Цвјетковића, из књиге, „Краљевски Далматин“ др Петра Карлића, историјске монографије Лује Војновића „Пад Дубровника“, окружнице Герасима Зељића која је објављена у тадашњем званичном листу „Regio Dalmatia“ од 20. септембра 1806. године.

4. Српске Народне Песме, Васа Стајић, стр. 82–87.

Аутор износи вриједности епских гусларских пјесама које пјевају о једном времену и људима јунацима који утичу на стварање историје једног народа.

5. Три класичне Госпе, Реконструкција из народне поезије, П. Слијепчевић, стр. 90–95.

Испричан је мит о супругама браће Мрњавчевића. Супруге су жртве гријеха својих супруга и својом чистотом оне искупљују њихов гријех. Јевросима је идеал истине и правде, Јефимија је идеал љепоте, а Гојковица идеал поштовања и доброте. Истакнут је контраст живота, добра и зла.

5.2.4 Текстови историјске природе

Просвјета српски народни календар за годину 1905. Забава и поука.

1. Кнез Милош и туркофилска политика 1815–1816. Одломак из дела „Постање нове државе српске у првој половини XIX века“ од Стојана Новаковића, стр. 26–33.

Увидјевши Карађорђеву грешку кнез Милош настоји преговорима да подијели владавину и господство с Турцима пред јесен 1814. год.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема историјских текстова.

Календар Просвјета за год. 1910. X дио: Српска историја.

1. Из најстарије српске историје, Стојан Новаковић, стр. 161–165.
2. Стеван Синђелић, Једна свијетла слика из српске прошлости, стр. 165.

Испричано је како је погинуо Стеван Синђелић на Чегру код Ниша.

3. Српски устанци у БиХ, Станоје Станојевић, стр. 165–168.

Наведени су српски устанци 1861. год. под водством Луке Вукаловића; 1862. одбране се Црна Гора и Херцеговина. Јула 1875. плануо је Невесињски устанак; јун 1876. Србија и Црна Гора Турској објавиле рат; 1878. окупација БиХ.

4. Из најстарије прошлости Босне и Херцеговине, А. Дакић, Сарајево, стр. 168–170.

Увод, Предисторијско доба, Илири, Римско господство : а) покрајински сабор, б) политичко уређење, в) римска политика у Босни и Херцеговини.

Описано је шест раздобља прошлости БиХ.

5. Српски летопис, Кал. Мат. Срп. стр. 170–172.

Попис догађаја по годинама од 610–640. до 1903. године.

6. Српске гусле, Ч. стр. 172.

Симболика гусала као инструмента за српски народ.

7. Историјска књижевност, стр. 172.

Приједлог за читање књига и листова

Календар Просвјета за годину 1911.

1. Муслимански војни заробљеници из Босне и из Србије као бјегунци у Француској Републици 1795. године. Стојан Новаковић, стр. 60–62.

Војни комесар Ант. Давид обраћа се писменим путем министру спољних послова у Паризу и моли га да дозволи повратак 60 Турака из Србије и Босне који су из аустријске војске пребјегли у Француску и не желе да ратују него желе да иду кућама.

2. Предаја Хусејина Градашчевића, др Мих. Гавриловић, стр. 62–65.

У мају 1832. год. босански везир Кара-Махмуд нанио је пораз војсци Хусејина Градашчевића, вођи босанске властеле против султанских реформи у Босни. Он бјежи у Аустроугарску и они га просљеђују у Турску. Султан га је прогнао у Трапезунт, гдје је умро.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Трговање робљем у српским државама средњег вијека, Стојан Новаковић, стр. 46–54.

Помињање робова у епским пјесмама, како се гледало на робовање од стране господе, нестајање ропства с Балканског полуострва.

2. Отац Геден и бокелски устаници, Једна епизода из усташке (пише у садржају) (устанка – на стр. 107) 1869. год. Стари Бокел, стр. 107–112.

Ријеч је о народном устанку 22. 09. 1869. год. у Боки Которској. Помоћ игумана манастира Савине код Херцег Новог устаницима. Устанак је 1882. год. пропао и Которани се исељавају у Америку.

3. Погибија српских јунака, Стари Бокел, стр. 113–116.

Описана је погибија војводе Петка Илића и његових сабораца.

4. Одломци из Мацинија (Стари Бокел), стр. 116–120.

Ријеч је о слободи, независности и јединству Италије.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Српско-бугарски „братоубилачки“ ратови, Љубомир Стојановић, стр. 43–47.

Навођење братоубилачких ратова; о моралности тих ратова; рат 1885. и 1813. године; посљедице ратова између Србије и Бугарске; нема пјесама о том периоду као што има о бојевима са Турцима.

2. После балканског рата, Коста Стојановић, стр. 58–61.

По одласку турске власти са Балкана основане су државице међу којима је почело ривалство. Појачане су амбиције за освајањем и проширивањем на рачун друге државе. Социјални и економски статус Србије. Значај слободе и просвијећености.

3. Наполеон I. у мемоарима Срба примораца, Марко Цар, стр. 73–81.

Наполеоново дјеловање на подручју Далмације. Рад његових изасланика на привреди, индустрији, школству.

4. Прилог „братоубилачкоме“ рату, стр. 128–134.

Ненајављен напад Бугара на дојучерашње савезнике Србе 17. јуна 1913. год. О нападу свједочи дјелимичан превод наредбе на чијем крају се помиње командир бригаде пуковник Фичев.

Рат за слободу балканских народа

1. Народни дан, стр. 145.

Описана је мобилизација у Београду 18. октобра 1912. године.

2. Историјска сједница, Хуго Бетауер, стр. 147–148.

У Београду 22. септембра 1912. године краљ Петар, у пратњи принчева Александра и Ђорђа обраћа се народу.

3. Србија под оружијем, Ј. П. Табурно, стр. 148–150.

Мобилизација. Послије два дана под оружјем је била сва војна сила Србије. У року од три дана пријавило се 95% резервиста.

4. Краљева прокламација, Српском народу, Петар с. р. стр. 150–152.

Позив краља Петра у Нишу 5. октобра 1912. године народу да помогне војску како би што лакше дошли до слободе.

5. Објава рата, Јов. Адамовић, стр. 152–153.

Краљева објава рата Турској. Послије молитве кретање у бој.

6. Битка на Младом Нагоричану (Куманову), Радоје Јанковић, стр. 155–160.

Дан пада Куманова је 11. октобар. Размјештај српске војске на фронту. Опис напада турске војске и одбране српске војске.

7. Краљ у Скопљу стр. 160–162.

Предсједник општине Скопља 21. октобра обратио се краљу Петру и пожелио му добродошлицу након ослобођења Скопља. Пред црквом Светог Спаса краљу Петру се обратио митрополит Вићентије.

8. Скопље, Мита Димитријевић, стр. 162–164.

Живот народа у поробљеном Скопљу за вријеме Турске владавине и живот у Скопљу по ослобођењу.

9. Бој на Бакарном Гумну, Радоје Јанковић, стр. 166–169.

Како мјештани дочекују српску војску. Напад турске војске топовском паљбом седам километара од Прилепа. Велики губици и српска побједа.

10. „Напријед, да не гинемо...” стр. 169–170.

Командант пука издаје наредбу за повлачење, али српски војници не одустају од напада, тако да је наредба о повлачењу задржана.

11. Гробље код Прилепа, стр. 170–171.

Прича једног ратника о многим гробовима око Прилепа и онима који их оплакују.

12. Бој код Битоља, Генчић, стр. 171–176.

Праћење тока борбе са позиције коју је заузимала српска артиљерија у Зекерији Петилапу; с моста на ријеци Шемници, близу села Могиле. Подаци о губицима и ратном плијену.

13. Велика Србија, стр. 179.

Шаљива анегдота два војника из пјешадије која нестрпљиво чекају долазак воза.

14. Поход на Косово Поље, М. Бојовић, стр. 179–187.

Генерал Божо Јанковић који командује Трећом српском армијом креће према граници. Дописник „Руског Слова“ извјештава о ратним догађањима у Преполцу, Доњем Подујеву и ситуацији у самом штабу те расположењу међу војском.

15. У Призрену, Покојном Владети Ковачевићу, Мита Димитријевић, стр. 187–190.

Опис Призрена на Митров дан. Сјећање на Душанов град и лозу Немањића.

16. Улазак српске војске у Драч, Р. М. Макгваер, стр. 190–194.

Ратни дописник „Дејли Телеграфа“ Р. М. Макгваер први је јавио вијест о заузећу Драча од стране српске војске.

17. Српски народ у рату, Шта је то чим је победио? Мита Димитријевић, стр. 195–198.

Прослављање Бадње вечери у Призрену. Разговор војника и размишљање Мите Димитријевића како и чиме српски народ побјеђује у честим ратовима.

18. Писмо испод Скадра, П. стр. 198–203.

Опис покрета формација пред општи напад на сва скадарска утврђења. Забиљежено је 9. марта 1913. год. у Зоганама.

19. Како сам заробио Шукри-пашу. Политика, стр. 203–207.

Причање мајора Милована Гавриловића, који је заробио Шукри-пашу у утврђењу Хадарлак. Шукри-паша је одбио да се преда Бугарима. Самовољно је остао у утврђењу гдје је била српска војска и чекао размјену.

20. Писмо испод Скадра, стр. 207–209.

Симболична прича Мате Глушца из Бјелопавлића. Видовити старац је причу причао прије 40 год. од тренутка када су ратна дејства кренула око Скадра.

21. После пада Скадра, II. стр. 210–219.

Развој ратне ситуације забиљежен 23. априла на Цетињу. Послије тешке битке наваљује се још један непријатељ, глад и нехигијенски животни услови. Утврђења око Скадра и њихов значај. Јуначка борба Црногораца на ратишту.

Рат савезника с Бугарима

1. Ратна прокламација Краља Петра на Српски народ, Петар I, стр. 219–220.

Обраћање краља Петра I 25. јуна 1913. године у Београду српском народу.

2. Експозе министра предсједника Пашића у Народној Скупштини, стр. 220–224.

Значај балканског савеза. Дужности балканских држава – да се почну уживати благодати културе, реда и законитости. Очекује се бугарска реакција.

3. Образложење српског становништва према Бугарској, стр. 224–226.

Изјаве г. Јована Јовановића, краљевског српског посланика на Бечком Двору. У каквом се положају налазе Србија и Бугарска рјешавањем скадарског питања. Подјела ратног плијена.

4. Говор бројева, стр. 227–228.

Подаци о подјели нових територија које предлажу Србија и Бугарска.

5. Одговор пјеснику Ивану Вазову, Марко П. Цемовић, стр. 228–237.

Истиче се заблуда пјесника Ивана Вазова. Наглашава се повезаност Срба и Македонаца кроз историју на основу народних пјесама које су опјевале борбу за слободу, љубавне јаде и културну баштину. Љепоте православних цркава и храмова на простору Македоније.

6. Бугари и уговори, Штампa, стр. 238–239.

Један догађај из недавне прошлости. Указивање на бугарске лажи и кршење потписаних споразума. Овај догађај се односи на 1897. год. када је краљ Александар отишао у Софију по позиву кнеза Фердинанда. Бугарска у то вријеме сарађује тајно са турским представницима на штету Србије.

7. Србија и Бугарска, Јован Дучић, Рим, стр. 240–243.

Србија заговара равнотежу, а Бугарска хоће хегемонију. Дучић говори о панславизму, неославизму и југославизму.

8. На Вардар, П. стр. 244–246.

Забилежено на Видовдан 1913. год. у Скопљу. Српска и црногорска војска уједињена креће да заустави непријатеља – Татаре. Војска уз пјесму из Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине креће на Вардар.

9. Бој са звјеровима, П. стр. 246–256.

Писмо с бугарске границе.

Бугарска је ненајављено напала Србију. Описане су ратне страхоте. Српска војска надљудским снагама успијева да ослободи српску територију на коју су упали Бугари.

10. Сlike са ратишта, „Србобран“ Велешка гробља. Војничка гробља у жити. Живи мртваци у баракама. Један скупо плаћен град. Забилежено 25. јуна у Велесу. стр. 256–265.

Опис града. Многе свјеже хумке незнатих јунака. Болест која прати ратна дешавања. Бугари отровали воду и српски војници умиру због тога.

11. Писмо француског професора своме пријатељу, „Србобран“, стр. 265–269.

(О Бугарину и Србину) „Републикански дневник“ „La Tribune de l' Aube“ из Тура (у Француској) донео је 20. јула на уводном мјесту једно писмо, које је из Србије свом пријатељу писао професор Жан Динжон који познаје и Србију и српски језик“. Календар Просвјета за просту 1914. годину, стр. 265.

12. Побједоносна српска војска улази у Београд, стр. 269–272.

Два значајна говора. Љ. Давидовић, предсједник београдске општине, поздравља престолонаследника и војску. А. Николић, предсједник Скупштине, поздравља престолонаследника и српску војску. Престолонаследник захваљује на дочеку.

13. Уговор о миру, стр. 272–275.

Уговор је склопљен између краљевине Србије, краљевине Грчке, краљевине Румуније и краљевине Црне Горе с једне стране и краљевине Бугарске с друге стране. Уговор о миру садржи десет чланова.

5.3 О ПРОСВЈЕТИ И ШКОЛСКИМ ПРИЛИКАМА

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Шта да радимо са дјецом нашом? Понабирчио Раде, стр. 79–82.

Зашто Срби шаљу дјецу у гимназије, а не шаљу на занате? Сматрају да ће дјеца остварити боље животне услове и стандард. Учитељи и свештеници требало би да савјетују родитеље да школују дјецу за разноврсна занимања.

2. Шта чита наше женскиње? Милан, стр. 82–83.

Младе дјевојке нису упознате са историјским развојем књижевности, него су препуштене свакодневним безначајним животним причама. Неопходно оснивање Српске дјевојачке библиотеке.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

1. Народна просвјета, стр. 146.

Чланак почиње изреком „Просвјетом к слободи!“. Истиче се ширење здраве просвјете и народног духа у установама: цркве, српске школе, српска пјевачка друштва, српске читаонице.

2. Књижнице (библиотеке), стр. 148.

Чланак почиње Делафосовом изреком „Морал једног народа зависи много о садржају који чита.“ Узет је Франклинов цитат који говори о успјеху и значају књижница у Сјеверној Америци.

Календар Просвјета за годину 1911.

1. Најлакши и најбржи начин, да се научи читати и писати без књиге, Љубомир Јовановић, стр. 129–133.

Кроз 12 лекција износи се начин описмењавања. Од слова, слогова, од слогова до ријечи, од ријечи до реченица.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Quid nunc? Стојан Новаковић, стр. 100–103.

Како да Босна и Херцеговина постане самостална? Војевањем, просвјетом и образовањем бољи резултати ће се постићи него звецањем оружја.

2. Наше књижевне прилике, Бранко Лазаревић, стр. 115–117.

Пробуђеност народа за књижевност кроз повећан број пјесника, романијера, приповједача, критичара, као и повећан број књижевних листова. С друге стране слаба организација између књижевника и књижара, те књижара и публике.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Народно просвећивање, Љуб. Стојановић, стр. 77–83.

Просвјета и наука у народ се уносе школом и књигом. Непрактично школско уређење може нанијети више штете него користи једном народу. Стојановић сматра да је практичан рад идеално школовање.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Наше читаонице и друштвено просвјећивање, Ђорђе Пејановић, стр. 112–117.

Покрет у Америци и западним европским државама седамдесетих година свјесно шири националне потребе, економски развитак, право свих на просвјећивање. Шира просвијећеност доноси народни напредак у потпуности. Питање ширења писмености и општег образовања постаје актуелно и на простору гдје живи српски народ. Незаинтересованост за читаонице. Велики број непотребних књига у читаоницама.

5.4 КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини, др Ј. Цвијић, стр. 65–76.

I Положај села, стр. 66–69 (мјесто, извори, бунари, клима, шума).

II Тип села, стр. 69–70 (близу или раштркане куће, презимена, задруге).

III Кућа, двор и окућница, стр. 70–72 (ограђено или не, типови кућа, дијелови, кровови, прозори).

IV Станови или станине (стајнице), торине, катуни, колибе и друге зграде у планини и у пољу, стр. 72–73 (чиме се баве чланови породице; планина или равница).

V Приче и тумачења о именима села, стр. 73 (име села; надимак).

VII Оснивање села, ранија насеља у њихови трагови, стр. 73–74.

а) Поријекло становништва, постанак села, новији досељеници, стр. 73–74. (народност; вјера; дијалекат; поријекло).

б) Помјештање и расељавање села, сасељавање и сашораване, стр. 74–75 (разлог расељавања).

в) Селишта, развалине, гробишта (стари путеви и стара рудишта; има ли старих градова, путева, гробишта), стр. 75.

VII Занимање становништва, стр. 75–76 (сточарство; земљорадња, воћарство; иде ли се на наднице; да ли је цигански крај; чиме се баве).

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

1. Бирај себи књиге као и пријатеље, П. Бурд, стр. 100–101.

Избор књига. Књиге које подстичу човјека, на добро, на пријатељство, на хуманост, на оптимизам.

2. Књиге, стр. 101.

Виктор Иго је рекао: „Књиге су хладни, али поуздани пријатељи.“

3. Изреке о читању (лектира), стр. 101.

Бакон, Буфле, Гђа де Герен.

4. Дванајест златних правила о читању, По Ђ. Кал. стр. 102.

Обазривост, избор, суздржаност, закључивање, понављање, вриједност, организација, важност, пажња, разумијевање, читање гласно, библиотекарство.

5. Мис Ирби, стр. 117–118.

Доброчинство Мис Аделине Паулине Ирби Србима у Босни и Херцеговини. Педесет година рада.

Календар Просвјета за годину 1911.

1. Преглед нашег културног рада, Др Владимир Ћоровић, стр. 74–82.

Развитак школства у 18. и првој половини 19. вијека. Број учитеља различите вјероисповијести у државним школама. Виших народних школа нема много. Статистички подаци о броју ученика у све три вјероисповијести у Мостару и Сарајеву од 1894. године до 1910. год. Дјеловање просвјете. На опште културно образовање утицала су и пјевачка друштва. Активност књижница.

2. Котарска вијећа, Шћепан Грђић, стр. 82–85.

У дјелокруг котарских вијећа спадају просвјетни, хигијенски и привредни интереси котара и уредбе и заводи што су за тај котар основани.

3. Стара и нова култура, Петар Слијепчевић, стр. 85–92.

Један омладнски програм. Судар старе и нове културе. Значај народне пјесме. Нова култура не треба одбацити старе вриједности. Остаци оријенталног: скривање, остатак шовинизма, лукавост, неповјерење. Разлика између некултурног поноса и културног индивидуализма. Неопходна одлучност, енергија за модерно друштвено уређење.

4. Како наш народ дијели годину и дане, Лука Грђић Бјелокосић, стр. 119–121.

Дијељење по вјерским празницима и по народном вјеровању, подјеле мјесеца по мјесечевим мијенама. Дијељење дана по кретању Сунца. Дијељење по посним и мрсним данима у години.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Рад на култури, Ристо Радуловић, стр. 41–42.

Неопходно духовно уједињење Срба кроз економски и културни рад.

2. Научни рад у Србији, Павле Поповић, стр. 64–68.

Развој науке на свим пољима, математика, област дијалектологије, археологија, књижевност, право.

3. За женско образовање, Ј. Скерлић, стр. 113–115.

Положај жене у Европи и положај жене на простору БиХ под Турцима. Положај женске дјеце на селу. Стварање прилика да се жена на простору БиХ образује и да промијени на боље свој живот.

4. Тип обичне сељачке куће за равницу, стр. 173–178.

Како градити кућу и поправити животне услове. Нацрти и скице.

5. Српски листови у Босни и Херцеговини, стр. 309.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Муслимани и ћирилица, Владимир Ћоровић, стр. 98–101.

Спорење око писма– прво се писало ћирилицом, а касније латиницом. Пословно и међудржавно дописивање ћирилицом. Босанчица се развила из курзивне ћирилице. До 18. вијека католички свећеници су писали ћирилицом.

2. Наше читаонице и друштвено просвјећивање.

5.5 ПОЉОПРИВРЕДА

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Прут је у снопу јак, а човјек у задрузи, П. Аршинов, стр. 76–79.

Значај земљорадничких задруга, лакше долажење до зајма, већа повезаност чланова, повољнији закуп земљишта.

2. О болесним винима, пише М. Т. стр. 84–86.

Савјет за винаре. Шта да чине када је неповољна година за обраду грозђа и одржавање вина у подрумима. Записано у Ластви, марта 1904.

3. Србине не испуштај земље из шака! А. Б. стр. 86–87.

Седми конгрес српских земљорадничких задруга, одржан 12. маја 1904. године у Топуском. Вриједност земље је непроцјењива и останком и радом на њој стварају се услови да будуће генерације остају.

4. Златна правила за земљораднике, стр. 87–88.

Земљорадник је својој дјечи оставио у једној књижици 23 правила која се односе на успјешност у управљању имањем.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

1. Земљорадничке задруге, стр. 25–28.

Код Срба сеоске задруге су најсавршенији тип задруживања по крви. Заслуга задруга је што су сачувале језик, обичаје, вјеру и народност. Економски су ојачале народ. Кроз задругу су провели идеју једнакости, братства и слободе.

2. Циљ задругарства, стр. 28–33.

Изрека – један за све, сви за једнога. Циљ је да се помогне сиромашном сељаку и оном средњег стања, да сељак има шта да ради, гдје да ради и заради како би издржавао своју породицу. Омогућава добар кредит. Просвјетљивање – обраћање лекару – а не бајање.

3. Штедња, стр. 34–39.

Изрека – У радише свега бише, у штедише јоште више. Циљ – Чланови земљорадничке задруге треба да се навикну на штедњу. Штедња на удјеле и на улоге. Удјели (штедња недјељно). Улоге (у свако доба улагање колико се хоће). Дјечија штедња. Штедња у натурама (нпр. у жити).

4. Наше невоље, Слављански, стр. 39–46.

Изрека – Прегатоу Бог даје махове. Молба Влади да допусти оснивање земљорадничких задруга на неограниченом јемству. Проблем је што не постоји закон о земљорадничким задругама и онда се примјењује трговачки закон. Проблем је што нема установе које би посредовале између породице и задруге. Проблем неријешеног аграрног питања. Проблем је што је народ сиромашан и нема довољно капитала да покрене посао.

Спас се види у српским банкама, новчаним заводима и „Просвјети“. Велики проблем за оснивање задруга су необавијештеност, незнање и неписменост.

Календар Просвјета за 1910. III дио: Привреда (у садржају).

1. Радови који треба да се раде свакога мјесеца преко године: 1. у дому и дворишту, 2. око стоке, 3. на њиви и ливади, 4. у градини, 5. у воћњаку, 6. у подруму, винограду и расаднику, 7. у пчеланику, 8. на дрваништу и 9. у шуми („П. К“), стр. 43–54.

За сваки мјесец има изрека како се и шта ради.

2. Земљорадничке задруге, стр. 55–56.

Изрека – Сви за једног, један за све! Колико може постићи сам човјек на имању, а колико у задрузи. Задруга помаже механизацијом, сјеменом, људством. Задруге отварају ђачке штедионице.

3. Мљекарство и мљекарске задруге (по Д-Ч), стр. 57.

Сврха мљекарства. Удруживање доноси боље приходе. Угледање на данске, швајцарске, холандске и њемачке земљораднике.

4. Учимо занате и трговину (по С. Р. -Ч.), стр. 57–58.

Занати и трговина трпе знатне реформе због конкуренције и нових захтјева потрошача. Неопходно је удруживање како би се побољшао положај занатлија и трговаца.

5. Српски занатлијски савез (Ч.), стр. 58.

Изрека – „Свака тица своје јату лети!“ Задатак удружења дат је у осам тачака. Успјех је у удружењу.

6. Привредна књижевности (Ч.), стр. 58.

Приједлог које књиге и листове читати.

Календар Просвјета за годину 1911.

1. Земљорадничке задруге, Милош Ђуран, стр. 113–116.

Значај удружења људи истих интереса са малим капиталом – јача цјелина. Борба за самоодржање на малом посједу. Лични интерес и одговорност за другог, изградња међусобног повјерења.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Културни значај Земљорадничких Задруга, М. Ђуран, стр. 169–173.

Задругарство у другим земљама и циљ земљорадничких задруга – економско подизање солидарности међу члановима.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Плодоред за Босну, стр. 123–128.

Историјски развој ратарства. Потребе народа за производњом одређених култура (кукуруза, репе, пшенице, дјетелине). Зашто је неопходно смјењивати културе на једној парцели. Препорука да се могу све информације добити од друштва „Привреда“ у Сарајеву.

5.6 ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ И ЕТНОГРАФИЈА

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Животиње и животињски отпаци у народној медицини у Босни и Херцеговини, прилог етнографији. стр. 88–94.

Циљ овог чланка је да обиљежи неке животиње од којих се праве лијекови за неке болести и начин како се праве ти лијекови. Животиње носе називе на српском и латинском језику.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за годину 1910. IV дио: Народни љекар.

1. Сто златних правила о здрављу по Д. П. -Ч. стр. 59–67.

Хигијеном се многе болести могу предуприједити. Вођењем здравог живота побољшава се здравствено стање човјека.

2. Домаћа љекарница (апотека), стр. 67–69.

Шта у природи може послужити као лијек, како га примјењивати и за које болести. Шта би свака кућа требало да има у сопственој апотеци.

3. Борба против јектике (по Н. З. -Ч.), стр. 69.

Одржавање хигијене, чиста и здрава храна и умјерен живот услови су да не дође до туберкулозе.

4. Отров дувана, Н. З. стр. 69.

Штетност никотина по здравље.

5. Борба против жестоких пића, по Н. З. -Ч- стр. 70.

Изреке о штетности алкохола од Гледстона, Ч. Дарвина, Ј. С. Поповића и двије српске народне пословице („Од ракије кућа поплакује“, „Блесава дјеца од пијана оца“).

6. Кисело млијеко продужује живот, Ч. стр. 70.

Значај млијека за здравље човјека.

7. Здравствена књижевност, Ч. стр. 70.

Препоручене књиге домаћих и страних аутора о здрављу, као и лист „Народно Здравље“ др Данића.

Календар Просвјета за годину 1911.

1. Чувајте малу дјецу од велике врућине, Д-р Ј. стр. 121–124.

Здравствени проблеми дјеце у првој години живота у току великих љетних врућина. Справљање хране и чување хране за дјецу, просторије у којима спавају дјеца, постељина, одјећа. „Здравље“ 1910. бр. 7.

2. Утицај алкохола на пород, др Урош Круљ, стр. 100–106.

Штетан утицај алкохола на здравље индивидуе, али и потомства. Беспотребно трошење новца, злочин, преступ, тјелесне повреде, ментална заосталост – све су то посљедице конзумирања алкохола. Алкохол утиче и на промјену структуре у ћелији, првенствено мождане. Тјелесни и друштвени недостаци прворођенчади зачетих у пијанству. Научни докази еминентних стручњака тога времена.

3. Прехрана и лечење од туберкулозе, др Риста Митковић, стр. 106–113.

Чланак почиње изреком „Боље зло предуприједити него лечити“. Чланак чине три дијела. У првом дијелу ријеч је о сушици као болести која је заразна и која се може лијечити. Узроци болести: додир са болесницима, нездраве станове, наслједство, недовољна и лоша храна, пијанство. У другом дијелу говори се о начину заразе: удисању бацила у плућа, уношењем бацила помоћу млијека и меса, од туберкулозних животиња, кроз посјекотине на кожи. У трећем дијелу говори се о уношењу бацила који проузрокују болест, снажењу организма да сам избаци бациле. Препорука – санаторијум и мјеста гдје је зими блага клима. Забиљежено у Женеви, јула 1910.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Колера, по монографији проф. Либермајстера, написао др Урош Круљ, стр. 182–187.

Домовина колере је Индија. Највећи непријатељ човјечанства. Европљани помињу колеру од 16. вијека. Велики помор становништва од 1819. до 1823. год., од 1829. до 1832, потом од 1847. до 1855. Четврта епидемија завладала је од 1865. Пети пут у Европу је донесена 1884. Ширење колере. Манифестовање колере. Хигијена тијела, хране, воде.

2. Запамти о колери! стр. 187–189.

Прописи њемачког друштва за здравље. Лако разумљива поука о колери и упутства како да се владамо за вријеме колере. Како се манифестује болест, гдје су мјеста заразе, ко прености колеру, обратити пажњу на храну и воду (прокувати), болничко лијечење.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. О сушици (туберкулози), др Урош Круљ, стр. 148–168.

Микроорганизми. Значај микроскопа у проучавању микроорганизама. Начин уништавања штетних гљивица. Заразне болести и њихово сузбијање. На који начин допру бацили у човјека? Ширење туберкулозе. Најмање обољелих од туберкулозе у развијеним земљама. Дужност државе да ради на привредном и културном јачању народа. Како да се спријечи туберкулоза у поруци од 12 тачака.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

Нема.

5.7 ПОЛИТИЧКИ И ИДЕОЛОШКИ ТЕКСТОВИ

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Нема.

Просвјета српски наордни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за годину 1910.

1. Важнији догађаји у Српству, Славенству и у осталим земљама од 1. јуна 1908. – 1. јула 1909. год., стр. 203–211.

Календар Просвјета за годину 1911.

1. Лична и народна иницијатива, др Јован Скерлић, стр. 41–44.

Карактеристике словенског народа. Реформа у народном животу, преображај националног и политичког рада. Установе које утичу на преображај. Забиљежено у Женеви, јула 1910. год.

2. Млада Босна, Владимир Гађинових, стр. 92–94.

Велика духовна криза. Утицај Европе. Покрет који ради на обнови своје земље.

3. Три наша соколска слета у год. 1910. Стеван Жакула, стр. 94–100.

Идеја уједињења. Проблем – не иде се до краја, него се брзо одустаје и дисциплина. Програм слетова – физичка кондиција и издржљивост.

4. Рад за народ у Њемачкој, Гуливер, стр. 116–119.

Стварање друштава по селима и варошицама, њихово повезивање у земаљска друштва с циљем да се сложе сви друштвени слојеви у заједнички рад. Њемачка друштва осигуравају сељане. Очување домаће индустрије, народне пјесме и обичаја.

5. Како да радимо? Ристо Радуловић, стр. 72–74.

Организовати рад на политичком, културном и економском пољу. Патријархални појмови, раздијељен живот на провинције у вароши. Подизање националног благостања увођењем земљорадничких задруга, штедње, отварањем банака, освајањем заната.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Соколски покрет, др Лаза Поповић, стр. 117–119.

Почетак регенерације. Идеја соколства – тјелесно вјежбање у циљу јачања тјелесног здравља, снаге и отпорности. Соколски рад заснивао се на јединству и уједињењу свих српских соколских друштава. Тражење и стварање снаге у народу.

2. Идеје или личности. Адам Прибилевић, стр. 120–128. Једно писмо. Стихови – Beniowski III, 91.–92. Juliusz Slowacki.

Српство није измољено, већ у зноју и крви изграђено. Идеја слободе. Примјер борбе пољског народа. Рад на идеји уједињења. Политичка, економска и национална еманципација у границама државе. Право на равноправност и самоопредјељење као и други народи.

3. Стварање Италије. По Херисну с енглеског Р. стр. 147–161.

Кавур и Гарибалди, вође двију странака, вође које се надопуњују у политици како би се створила јединствена Италија. Заслуга Мацинија као мислиоца, пјесника и агитатора.

4. Дужност човјека. Силвио Пелико, стр. 161–162.

Прави патриота. Одлике: крепост, љубав и труд да се све обавезе испуне. Храброст. Одлика: велика жртва, савладавање мана врлинама.

5. Закон о откупљивању кметовских селишта, Шћепан Грђић, стр. 164–167.

Послије анексије БиХ, поднијела је Влада Сабору Закон о откупљивању кметовских селишта, факултативан откуп. У раду учествују новчани заводи и банке. Неопходна помоћ државе у рјешавању откупа кметовских селишта.

6. Крик очанијка, Владимир Гаћиновић, стр. 167–169.

Писмо у коме се даје до знања друштву у цјелини да је без идеала и без вјере; да може промијенити безнадежну ситуацију у којој се тренутно налази.

7. Српска Централна Банка за Босну и Херцеговину, др К. стр. 178–181.

Економске прилике су спутавале српски народ да напредује. Друштва добијају од банке кредите и тако помажу своје чланове.

8. Гамбет и Ристић, М. Б. Радоњић, стр. 57–61.

Извјештај Јована Ристића о боравку у Паризу као пратиоца краља Милана (1868–1879 и 1889–1893) није објављен, али постоји извјештај о томе који је писао Леон Гамбет. На стр. 61 краћи текст потписао Ђузепе Мацини. Текст је без наслова. Значај вјере у оно што се ради, уједињење нације.

Календар Просвјета за просту 1913.

1. Наш национализам, Ристо Радуловић, стр. 41–42.

Појава здравог национализма у српским земљама. Основа национализма је демократска и одвија се кроз рад, организацију и морално препорођење. Циљ је јединство народа.

2. Поздрав г. Др Н. Велимировића Босанцима и Херцеговцима, стр. 42–44.

Ово обраћање било је приликом прославе десетогодишњице „Просвјете“ (Календар Просвјета за годину 1913. стр. 42.). Говор упућује на рад, организацију и истрајност људи на простору БиХ.

3. Одломци из Мацинија, стр. 116–120.

Позив на вјеру и осамостаљивање Италије од стране Аустријанаца.

4. Привреда, Шћепан Грђић, стр. 129–133.

Подаци о православним Србима у варошима. Задатак друштва „Привреде“ од 1907. године.

5. Српско соколство, др Војислав Бесаровић, стр. 133–136.

Снага соколског јединства огледа се како у физичкој снази тако и у културном образовању народа. Вриједни људи шаљу се на образовање у Праг.

6. О српским занатлијским удружењима у Босни и Херцеговини, стр. 136–144.

До окупације БиХ је била под утицајем оријенталне културе. Након тога видан је утицај западне културе. Слабо образовање не иде у корак са Европом. Много приче, мало

конкретног рада на унапређењу цјелокупног друштва. Задатак реформисаних друштава дат је у шест тачака.

7. Побратимство, Милош Ђуран, стр. 144–147.

Веће организовање села. Велики проблем алкохолизам. Веће ангажовање људи на неким пословима како би одустали од порока. Удружење „Побратимство“ унијело је у свој програм васпитање омладине.

Календар Просвјета за просту годину 1914. Забава и поука.

1. Шта сад? Ристо Радуловић, стр. 37–40.

Срби у Србији и Црној Гори постали су цјелина послје ослобођења од турске власти. Циљ је да се српски народ у Босни и Херцеговини, Хрватској, Словенији и југу Балкана такође ослободе стране власти. Та самосталност могућа је уз рад „Просвјете“, земљорадничких задруга, „Побратимства“, „Привреде“.

2. Како мали и сиромашан народ постаје велики и моћан? Јован Скрелић, стр. 62–65.

Примјер шкотског народа. До 18. вијека живи без закона у отимачини, а затим слиједи нагли развој. Духовни и умјетнички напредак иде у корак са економским напретком. Политичко јединство и национални карактер.

3. Кретање варошког становништва Босне и Херцеговине од 1885 до 1910. године, Шћепан Грђић, стр. 102–111.

Миграције српског становништва из села у град и прираштај. Поређење периода 1885–1895 и 1895–1910. Досељавање странаца због нестручне радне снаге на простору БиХ. Табеларни приказ прираштаја три најмногољудније вјере у градовима БиХ.

4. Наше земљорадничке задруге према задругама у Хрватској, Славонији и Војводини, Ђ. Перин, стр. 120–122.

Поређење између задруга, новчана средства и резервни фонд. Није се поредило враћање зајмова јер задруге у Хрватској, Славонији и Војводини ту ставку нису имале.

5.8 ФИЛОЗОФИЈА, МОРАЛ И ВЈЕРА

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за годину 1910.

V дио: Домаће огњиште

1. О породици уопште, стр. 71.

Дате су изреке Пол Жанеа и Функ–Брентана прије самог текста. Породица је уточиште, удобност и мир.

2. Српски обичаји на домаћем огњишту, стр. 72.

Обичаји на Бадње вече, Божић, Васкрс.

3. Дужности у породици, стр. 73.

4. Дужности дјеце спрам родитеља, стр. 73.

Заповијести из Библије и Шекспирова изрека. Послушност, љубав, поштовање и признање.

5. Братске дужности, стр. 74.

Изрека Ксенофова. Пет стихова из народне пјесме Предраг и Ненад. Мишљење Силвиа Пелика.

6. Супружанске дужности, стр. 75–77.

Хомерови стихови и Његошева изрека. Међусобно поштовање и наклоност. Суштина брака – обећање.

Међусобно обећање, стр. 75–76.

Муж према жени, стр. 76.

Жена према мужу, стр. 76–77.

Међусобна љубав, стр. 77.

7. Дужност родитеља спрам своје дјеце, стр. 77–78.

Изрека „Боље је управљати дјецом помоћу осјећаја, него страхом и пријетњом“. Теренције.

8. Материнска љубав, стр. 79.

Стихови из епске народне пјесме „Смрт мајке Југовића“. Наполеонова изрека „Будућност дјетета је дјело његове мајке“.

9. Дужност унучади, стр. 80.

Изрека непотписана.

10. Дужности господара и послужника, стр. 81.

Стихови из српске народне пјесме. Поштење, част.

11. О гостољубивости, стр. 82.

Народна изрека „Што је на столу, то је понуђено“.

12. Породична хроника за год. 1910. стр. 83.

13. Препоручене књиге и листови, стр. 86.

VI дио: Морал и васпитање

1. О моралу уопште, стр. 87.

Што нијеси рад, да ти ко шта чини, не чини ни ти другоме. Свето писмо. Морал од лат. ријеч *mores*– навике, или обичаји.

2. Савјест, стр. 87–88.

У савјест је уткана дужност.

3. Шта је Бог? Св. Августин, стр. 88.

Живот твога живота.

4. Врлина и порок, стр. 89.

Добро и зло.

5. Практични морал, стр. 90.

Индивидуални, породични, друштвени, грађански.

6. Особни или индивидуални морал, стр. 90

Самообразовање, пожртвовање, васпитање своје воље.

7. Угледајмо се на Франклина, стр. 90–91.

Фенелонова изрека.

8. Поштење води к срећи, Б. Френклин, стр. 91.

Српска народна пословица „Без поштења нема среће ни напретка“.

9. Франклиново мишљење о Богу, стр. 92.

10. Франклинова молитва, стр. 92.

11. Усавршавање у врлинама, Б. Франклин, стр. 92–93.

Наведено из врлина.

12. Франклинов дневни распоред, Б. Франклин, стр. 94.
13. Испитивање порока и врлина, П. Бурд, стр. 94.
14. Завист, поштење и доброта, М. М. Миличевић, стр. 95.
15. Честитост и саможивост, П. Бурд, стр. 95–96.
16. Прегледна табела врлина и порока, стр. 96.

Аристотелова мисао.

17. Васпитање сама себе, стр. 97–98.
18. Уображен човјек, стр. 99.

Српска народна пословица „Ко на високо лети, на ниско пада“.

19. Мудре изреке учвршћују суђење, П. Бурд, стр. 99–100.
20. Бирај себи књиге као и пријатеље, П. Бурд, стр. 100–101.

VII дио: Друштвено образовање

1. О друштвеном моралу, стр. 103.

Шатобријанова изрека „Морал је темељ друштва“.

2. Право, стр. 103.

А. Фује „Морално право не смије устукнути ни онда када је лишено материјалне снаге“.

3. Слобода, стр. 104.

Мишле „Слобода, у човјеку, то је здравље душе. У колико је душа здравија, у толико је слобода јача“.

4. Дужност правде, стр. 104.

Правда је света веза људског друштва. Цицеронова мисао.

5. Дужност добротинства, стр. 105.

Ж. Ж. Русо „Будите правични, човјечни, милостиви. Не чините само милостињу, чините добротинство“.

6. Правда и добротинство, стр. 105.
7. Огледало правде, стр. 105–106.
8. Поштуј светињу слободе, Ханри Морион, стр. 106.

Без слободе нема истинске моралности.

9. Прича о јаком, Јован Дучић, стр. 106–107.
10. Част, П. Бурд, стр. 107.

Франкова мисао.

11. Презири лаж, П. Бурд, стр. 107–108.

Монтењева мисао.

12. Умјереност и пристожност у бесједи, М. М. Миличевић, стр. 108–109.

13. Гордост, П. Бурд, стр. 109.

Гордост је порок, а поноситост је врлина (изрека).

14. Славољубље, П. Бурд, стр. 110.

15. Друштвено васпитање, Б. Франклин, стр. 111.

16. Како треба водити препирку? Б. Франклин, стр. 111–112.

17. Пријатељство, П. Бурд, стр. 112–113.

Ничеова мисао „Ако си роб, ти не можеш бити пријатељ. Ако си тиранин, ти не можеш имати пријатеља“.

18. Добро понашање, П. Бурд, стр. 113.

19. Треба бити љубазан, П. Бурд, стр. 114–115.

20. Предусјетљивост је један дио правде, П. Бурд, стр. 115.

21. Расположење, П. Бурд, стр. 115–116.

22. Огледало добротинства, стр. 116.

23. Љубав, П. Бурд, стр. 116–117.

Љубити, значи налазити своју властиту срећу у срећи другога – Лајбниц.

24. О слободи, стр. 119. Изреке.

25. О правди, стр. 119–120. Изреке.

26. О добротинству, стр. 120. Изреке.

27. Препоручене књиге и листови, стр. 120.

VIII дио: Народ и отаџбина.

1. О грађанском моралу, стр. 121.

Цицерон и фенлон – III врсте друштва.

2. Народ и отаџбина, стр. 122.

3. Народности, Шарл Сењобос, стр. 122–124.

4. Проглас човјекoвих и грађанских права, стр. 124–125.

Declaration des Droits de l' Homme et du Citoyen

Сва права у 17 чланова.

5. Устав или конституција, стр. 126.

„Сила је тиранин свијета, право му је господар.“ Мирабо.

6. Уставна држава, стр. 126.

Правда, слобода, добротинство.

7. Држава и власт, стр. 126–127.

Најбоља влада је она која нас научи да сами собом управљамо. Гете.

8. Парламенат, стр. 127.

9. Изборно право, Д. Димовић, Сарајево, стр. 127–128.

Увод. Бити заступан или овлаштење на бирање.

10. Демократија, Шарл Сењобос, стр. 135–136.

Аристократија, демократија, предрасуда о рођењу.

11. Ширење демократских идеја, Шарл Сењобос, стр. 136–137.

12. Потврда људског права, Функ Брентано и А. Сорел, стр. 137–138.

13. Грађанске дужности, стр. 138.

14. Патриотизам, стр. 139.

Љубав к отаџбини.

15. Сеоско робље, Шарл Сењобос, стр. 140.

Цар Александар II указом од 1861. године укида ропство.

16. Неправедни порези, Жан Жак Русо, стр. 141–142.

Путописна прича како је нахраћен, а његов добротинитељ је скривао храну због пореза.

17. Сеоба, стр. 142–143.

Појединачна и породична.

18. Срби у Америци, стр. 143–144.

Патриотизам Срба.

19. Народни напредак, стр. 144.

Дужност праве демократије састоји се дизањем нижег на више, а не спуштањем вишег на ниже. Компере.

20. Српски соколи, стр. 145.

Здрав дух у здравом тијелу. Јувенал.

21. Побратимство, стр. 145–146.

Пијанство је цар злу свакојему. Владика Раде. Задаци у девет тачака.

22. Слога, стр. 147.

Слога ствара снагу.

Календар Просвјета за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту 1913.

1. Речи једнога који вјерује, Ламне, стр. 121–123.

Метафорички говори се о човјеку који сам бира свој пут.

2. Глас из тамнице. Одломци, Ламне, стр. 123–127.

Преведено са француског. Чланак је сачињен од три дијела. Метафорички се говори о природним законима човјечанства који условљавају живот. Фелист Робер де Ламне француски филозоф.

Календар Просвјета за годину 1914.

Нема.

5.9 ФОТОГРАФИЈЕ И СЛИКЕ

5.9.1 Портрети

5.9.1.1 Писци

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Др Јован Јовановић Змај, стр. 27.

2. Војислав Илић, стр. 33.

3. Паја Марковић Адамов, стр. 35.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Доситеј Обрадовић (1743–1811), стр. 77.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Иво Војиновић, стр. 97.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Јован Дучић, пјесник, стр. 105.

2. Светозар Ћоровић, књижевник, стр. 107.

5.9.1.2 Породичне

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Марија и Васа Јакшић, стр. 59.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

1. Пајо и Марија Смољановић, стр. 36.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

Нема.

5.9.1.3 Историјске

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Карађорђе (1804–1904), стр. 23.
2. Симо Малић, стр. 47.
3. Ђенерал Нуропаткин, стр. 51.
4. Адмирал Макаров, стр. 53.
5. Капетан Рудњев, заповједник „Варјага“, стр. 55.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Виктор Емануел I, стр. 65.
2. Стојан Ковачевић, стр. 87.
3. Кавур, стр. 149.
4. Ђузепе Гарибалди, стр. 153.
5. Ђузепе Мацини, стр. 157.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Илија Поповић, стр. 109.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Никола Пашић, министар-предсједник

5.9.1.4 Добротвори

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Митрополит Сава Косановић, стр. 29.
2. Љуба Крсмановић, стр. 41.

3. Даша Савић, стр. 57.

4. Владимир Матијевић, стр. 61.

5. Мис Аделина Паулина Ирби, стр. 81.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

1. Пахомије Николајевић, велики добротвор „Просвјете“, стр. 28.

2. Ристо Шкуљевић, стр. 32.

Календар Просвјета за год. 1910.

1. Мис Аделина Паулина Ирби, стр III

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема

Календар Просвјета за просту годину 1914.

Нема.

5.9.1.5 Сарадници

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Ристо Х. Дамјановић, стр. 49.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

1. Марко Поповић, српски учитељ са шегртима, стр. 247.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Стојан Новаковић, стр. 43.
2. Јован Цвијић, стр. 55.
3. Михаило Бјеладиновић, посланик српски на царевинском вијећу, стр. 59.
4. Владимир Матијевић, стр. 69.
5. Светозар Прибичевић, стр. 73.
6. Јован Ћирковић-Пљевљак, стр. 83.
7. Др Хинко Хинковић, бранитељ „велеиздајника Срба“, стр. 107.
8. Ристо хаџи Дамјановић, стр. 248.
9. Др Ђорђе Васиљевић, стр. 248.
10. Др Шћепан Грђић, стр. 248.
11. Др Милан Сршкић, стр. 249.
12. Др Коста Крсмановић, стр. 249.
13. Ђорђе Ђокић, стр. 253.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Српкиње Сарајке шију рубље за Црвени крст, стр. 40.
2. Др Тихомир Остојић, секретар српске Матице у Новом Саду, стр. 79.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

Нема.

5.9.1.6 Ратне

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Турска погранична стража, стр. 45.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Александар Глигић
2. Војвода Путник
3. Краљевић Ђорђе
4. Престолонаследник Александар
5. Краљ Петар I

5.9.2 Сlike са манифестације

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

1. Соколски слет у Моштаници, стр. 22.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Слет Побратима-Сокола у Б. Градишци на Видовдан 1911-те, стр. 195.
2. Слет Побратима-Сокола у Б. Градишци на Видовдан 1911-те, стр. 203.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Краљ Петар на трци са престолонаследником и кнезом Иваном Константиновићем, стр. 49.

2. Откривање споменика Александру III у Москви, стр. 63.
3. Соко из Мостара, стр. 131.
4. Технички одбор српских сокола, стр. 135.
5. Срби Соколи на Свесловенском соколском слету у Прагу, стр. 139.
6. Срби Соколи на Свесловенском соколском слету у Прагу. стр. 143.
7. Српско пјевачко друштво у Трсту, стр. 145.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Долазак делегата из Букурешта у Београд
2. Престолонаслједник са својим штабом улази свечано у Београд 11. августа 1913., стр. 259.
3. Откривање споменика Вожду-Карађорђу 11. августа 1913. у Београду на Калемегдану, стр. 261.
4. Свечани улазак српске војске у Београд. Краљ Петар одликује престолонаслједника Александра златном медаљом за храброст, стр. 263.
5. Свечани улазак српске војске у Београд. Никола Пашић поздравља престолонаслједника Александра на Калимекдану, стр. 267.

5.9.3 Слике са ратишта

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Рањеници у београдској станици
2. Послије битне на Куманову. Официр одаје задњу почаст погинулом војнику.
3. Пуковник Милорад С. Недић, комадант Моравске дивизије полази са својом војском из Охрида за Стругу.
4. Освајање Битоља. Опсадна артиљерија на позицији, стр. 173.
5. Освајање Битоља – јуриш на бајонет, стр. 173.
6. Улазак српске војске у Битољ, стр. 177.
7. Прелазак преко албанских Алпа – Борба са арнаутима у Љуми, стр. 181.
8. Прелазак преко албанских Алпа – Српска комора у снијегу, стр. 181.
9. Ноћни марш српске војске, стр. 185.
10. Краљ Никола посматра почетак боја, стр. 199.
11. Освојена позиција на Бардањолу, стр. 211.
12. Посљедњи јуриш на Скадар, стр. 215.
13. Усташе на Мокри код Ругоља, стр. 217.
14. Српско – Бугарски рат – У рову на Дреновој Глави изнад Пирота, стр. 247.
15. Српско – Бугарски рат – Смјена мртве страже на брду Св. Николе, стр. 247.
16. Српско – Бугарски рат – Срби код Велбужда. Пчињски одред иде за Жути Камик (оргиналан снимак), стр. 251.
17. Српско – Бугарски рат. Послије битне на Ретки Букви на Чупину Брду. Над погинулим братом (оргиналан снимак), стр. 251.
18. Заробљени Турци и Арнаути на станици у Скопљу, стр. 255.
19. Спровођење заробљених Арнаута кроз Скопље, стр. 255.
20. Заробљени Бугари у Београду одмарају се послје ручка у доњем граду, стр. 257.

5.9.4 Грађевине

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Српска црква у Сарајеву, стр. 37.

2. Српска црква у Мостару, стр. 39.

3. Марков град код Прилепа, стр. 43.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

1. Српско-православна основна школа у Травнику, стр. 40.

2. Српско-православна црква и школа у Трсту, стр. 44.

Календар Просвјета за год. 1910.

1. Развалине манастира Матејића. Задужбина Душанова, Урошева и Царице Јелене. Из „Насеља Српских Земаља“ од Дра Ј. Цвијића, књ. III стр. 32.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Епископски двор у Новом Саду, стр. 157.

2. Српско сиротиште Марије Трандафилке у Новом Саду, стр. 165.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Црква Грачаница на Косову

2. Стара Српска школа у Лијевну, стр. 109.

3. Нова Српска школа у Лијевну, начињена 1913. стр. 109.

5.9.5 Умјетничка дјела

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Споменик Стевану Синђелићу, стр. 31.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. И. Мештровић, Моја мајка, стр. 117.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Уништена туска батерија код Куманова

5.9.6 Документа

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Факсил наредбе бугарске за препад, стр. 129–132.

5.9.7 Слике о аграру

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Слика 1. Нови плодореци на 4 њиве, стр. 124.

2. Слика 2. Нови плодореци на 8 њива, стр. 125.

5.9.8 Скице

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Слика 1. Поглед на сељачку кућу уз дуж са ајатом, мјерило 1:100, стр. 174.

2. Слика 2. Темелјни нацрт сељачке куће од ћерпича, мјерило 1:100, стр. 176.

3. Слика 3. Поглед на кућу с лица сокака, стр. 177.

4. Слика 4. Попречни пресјек, стр. 177.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

Нема.

5.9.9 Сlike

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Пуцање као одбрана од града, стр. 63.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1911.

Нема.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Слика – Умјетност, стр. 237.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Уз наше слике, стр. 277–281.

5.10 СТАТИСТИКА, УСТАНОВЕ, РЕКЛАМЕ, КОМУНИКАЦИЈЕ, ВАШАРИ, ШЕМАТИЗАМ

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

Нема.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

XI дио: Географија и статистика, стр. 173–181.

Површина земље, Становништво, Највиши планински врхови, Мора, Градови с преко 300000 становника, Величина и становништво европских држава (табела), Земље на Словенском Југу (табела), Становништво Аустро-Угарске према народностима (табела), Највеће грађевине на свијету, Изуми, Гимнастичке свјетске утакмице, Неколико брзина, Географско-етнографска књижевност.

XIII дио: Комуникације, вашари, духанска режија у Босни и Херцеговини. Телеграфска тарифа, Тарифа босанско-херцеговачке духанске режије, стр. 191–203.

XVI дио: Културно-политички и економски апарат Срба православних у Босни и Херцеговини. Српско-православно, црквено школска самоуправа: а) Штатут; б) Шематизам:..... Стање српских народних фондова у БиХ, стр. 217–246.

Од 247. стр. су огласи без обиљежених стр. арапским цифрама.

Календар Просвјета за преступну годину 1911.

Статистика, Шематизам, Српске земљорадничке задруге, Српске читаонице, Добротворне задруге Српкиња, Српска занатлијска удружења, Друштва српске трговачке омладине, Српска гимнастичка друштва, Српска антиалкохолистичка друштва, Српска пјевачка друштва, Српски листови у Босни и Херцеговини, Које празнике требамо светковати?, Празници за судове и државне школе у Босни и Херцеговини, Таблица за претварање ока у килограме, Стање српских новчаних завода у Босни и Херцеговини крајем 1909. године (табела), стр. 184–222.

Од стране 222. почињу огласи.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Културне установе, К. Л. стр. 243–246.
2. Народна одбрана, М. ПР. стр. 272–274.
3. Обласна ложа, Ђ. К. Стајић, стр. 274–278.
4. Привредне установе, стр. 278–290.
5. Новчани заводи, стр. 291.
6. Културне и хумане установе, стр. 295–302.
7. Српске читаонице, стр. 302–204.
8. Добротворне задруге Српкиња, стр. 304–305.
9. Удружења, стр. 306–309.
10. Српски листови у БиХ, стр. 309.
11. Шематизам, стр. 310–331.
12. Таблице и пошиљке, стр. 331–344.

Од 345. стране су огласи без нумерисања.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

1. Културне установе, стр. 209–228.

2. Шематизам, стр. 229–248.
3. Табеле, скале, сајмови, пошилјке, стр. 250–260.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Које празнике требамо светковати? (Вјерски), стр. 285.
2. Празници за судове и државне школе у Босни и Херцеговини, стр. 285–286.
3. Преглед годишњих и седмичних сајмова који се у Босни и Херцеговини држе, стр. 287–288.
4. Скала биљега (штемпла, пула), стр. 289.
5. Таблица камата, стр. 290.

Након садржаја слиједе огласи и рекламе који нису нумерисани.

5.11 КАЛЕНДАР И НАРОДНО ВЈЕРОВАЊЕ

Просвјета српски народни календар за годину 1905.

1. Мјесеци у години, стр. 2–8.
2. Мухамедански каленар, стр. 14.
3. Јеврејски календар, стр. 14.
4. Године 1905. је по црквеном рачунању, стр. 15.
5. Шта значе ова имена и ови бројеви? стр. 15.
6. Небесни знаци, стр. 16.
7. Покретни празници, стр. 16.
8. Непокретни празници, стр. 16.
9. Стари и нови календар, стр. 16–17.
10. Помрачење сунца и мјесеца у години 1905. стр. 17.
11. Четири годишња времена, стр. 17.
12. Нешто о планетама по вјеровању старих и по данашњој науци, стр. 17–18.
13. Сунце планета владарица, Андрија М. Матић, стр. 18–20.

Просвјета српски народни календар за годину 1906.

Нема.

Календар Просвјета за год. 1910.

Нема

Календар Просвјета за годину 1911.

1. Календариум, стр. 3–9.
2. Мјесеци у години, стр. 10–33.
3. Завршни рачун по мјесецима (табела), стр. 34.

4. Знамените године по Србе, стр. 35–36.
5. Мухамедански календар, стр. 36–37.
6. Јеврејски календар, стр. 37.

Календар Просвјета за преступну годину 1912.

1. Календариум, стр. 1–9.
2. Мјесеци у години, стр. 10–33.
3. Завршни рачун, стр. 34.
4. Знамените године, по Србе, стр. 35–36.
5. Мухамедански календар, стр. 36.
6. Јеврејски календар, стр. 36–37.

Календар Просвјета за просту годину 1913.

Нема.

Календар Просвјета за просту годину 1914.

1. Календариум, стр. 3–5.
2. Знамените године по Србе, стр. 6–7.
3. Мухамедански календар, стр. 7.
4. Јеврејски календар, стр. 7–8.
5. Мјесеци у години, стр. 9–32.
6. Завршни рачун по мјесецима, стр. 33.

6 ЗНАЧАЈ ФОТОГРАФИЈА, СЛИКА И СКИЦА У КАЛЕНДАРИМА „ПРОСВЈЕТА“ (1905 – 1914)

Уредници календара „Просвјета“ од 1905. године до 1914. године користили су фотографије, слике и скице како би својим читаоцима приближили знамените личности, грађевине и умјетничка дјела не само ријечју. Портрети писаца су заступљени у „Календару“ за 1905, 1912. и 1914. годину. Светозар Ћоровић као писац, а уредник „Календара“ за 1905. годину уврстио је највише портрета писаца што се може видјети и из приложеног пописа у дијелу „Фотографије и слике“.

Породични портрети су заступљени подједнако само у „Календарима“ за 1905. и 1906. годину. То су породични портрети добротвора и њихове фотографије су уврштене у „Календаре“ због велике захвалности друштва „Просвјета“, а „Просвјетини“ календари су послужили да добротворе упознају сви читаоци „Календара“. Појединачни портрети добротвора истакнути су у „Календарима“ за 1905. годину, 1906. годину и 1910. годину, а у осталим „Календарима“ нема портрета добротвора, али се они помињу на крају сваког „Календара“. У „Календару“ за 1905. годину има највише портрета добротвора, али то је с разлогом. Требало је одати признање оним људима који су вјеровали од самог оснивања у друштво „Просвјету“, његов рад и активности у свим друштвеним сферама. Митрополит Сава Косановић, Љуба Крсмановић, Даша Савић, Владимир Матијевић, Мис Аделина Паулина Ирби су добротвори који су својим прилозима значајно помогли да друштво „Просвјета“ опстане и прошири своје дјеловање. Значајне су и фотографије сарадника који су свој допринос давали у виду слања умјетничких, научних, историјских хуманитарних, медицинских или спортских прилога. Фотографије сарадника највише су заступљене у „Календару“ за 1912. годину. Ристо Радуловић, по професији новинар, знао је да фотографија привлачи и текстуално упознавање које су сарадници прилагали, а на тај начин читаоци су проширивали своје знање из различитих области. У „Календару“ за 1914. годину нема фотографија сарадника јер су у њему заступљене највише слике са ратишта и слике са манифестација. Слике са манифестација су добрим дијелом заступљене и у „Календару“ за 1913. годину, доста мање за 1912. и 1911. годину, док их за 1905, 1906. и 1910. годину нема. Мада је „Календар“ за 1912, 1913. и 1914. годину уредио Ристо Радуловић, фотографије нису једнако заступљене. У „Календару“ за 1912. годину само су двије фотографије које се односе на слет у Градишци. Још увијек је вријеме у коме је значајна организованост друштава и физичка спремност. У „Календару“ за 1913. годину уврштено је седам фотографија са различитих манифестација. Поред активности различитих друштава, интересантна су и сва дешавања везана за краља Петра и остале културне садржаје. У „Календару“ за 1914. годину, Радуловић је уврстио фотографије везане за политичку ситуацију у Србији, славу српске војске, одликовања, откривање споменика српском вођи Првог српског устанка.

Историјских фотографија највише је заступљено у „Календарима“ за 1905. и 1912. годину. У „Календару“ за 1905. годину, уредник је био свјестан колики утицај на читаоце могу имати Карађорђе, руски генерал Нуропаткин, адмирал Макаров и капетан Рудњев. За Карађорђа је знао сваки Србин, а за руске ратнике знали су они који су били упућени у политичка збивања и ратна дјеловања Русије. Фотографије су послужиле да читаоци

„Календара“ за 1905. годину дођу до ширих историјских и политичких података не само у Србији, него и шире. Ти подаци су их упућивали да контактирају са људима који су били више упућени у стање на простору Босне и Херцеговине и шире кроз удружења и манифестације које су се одржавале на простору Босне и Херцеговине.

Фотографије историјских личности које су заступљене у „Календару“ за 1912. годину, највише се односе на италијанске вође који су радили на уједињењу Италије. Кавур, Гарибалди и Мацини су личности које су својим пожртвованим радом оставили значајан траг у политичком животу Италије. И друштво „Просвјета“ имало је за циљ да дође до јединствене државе у којој би живјели сви Срби. И они су тежили осамостаљењу и ослобођењу као и Италијани. Све фотографије допринијеле су да се читаоци упознају са политичким вођама Италије и њиховим успјесима, а то је требало утицати на свијест читалаца на који начин се може доћи до свог националног идентитета. Фотографија Виктора Емануела I послужила је да би указала на живот и дјело владара чија је држава до пада Наполеона добрим дијелом била окупирана од стране Наполеонове Француске. Остао је познат у свијету као оснивач италијанских карабињера, а за читаоце календара „Просвјета“ као владар који је тежио ослобођењу и осамостаљењу.

Уредник је фотографију Стојана Ковачевића уврстио у „Календар“ за 1912. годину као легендарног херцеговачког јунака и хајдучког харамбашу који се борио против Турака, али и као човјека који није прихватио аустроугарску власт. Човјек који је у 87. години желио да подигне устанак у Херцеговини, читаоцима је предочен као најбољи херцеговачки и црногорски јунак. Читаоци су кроз фотографију и име овог јунака осјећали потребу да се боре свим средствима за своју слободу и самосталност. Овакав јунак као што је Стојан Ковачевић није остављао равнодушним никога. Овом фотографијом утицало се на јавно мњење јер се одавала почаст човјеку који се до посљедњег даха борио за слободу. Сlike са ратишта заступљене су само у „Календару“ за 1914. годину. Двадесет фотографија говоре о надчовјечанској борби српске војске у Првом и Другом балканском рату, о страдању домаћег становништва и величанственој побједи српске војске. Српско становништво у Босни и Херцеговини с одушевљењем је пратило ратна дешавања и с тугом дочекивало поразе српске војске, а са слављем обиљежавало сваку побједу. Фотографије су дочаравале оригиналне призоре и несреће и побједе. У читаоцима „Календара“ будило се саосјећање и хуманост која се репрезентовала разним видовима помоћи српској војсци. „Календар“ за 1914. годину послужио је за све информације са ратишта, и допринио да се српски народ на простору Босна и Херцеговине уједини и пружи свесрдну помоћ српском народу преко Дрине.

Уредници „Календара“ су придавали пажњу и фотографијама грађевина. Таквих фотографија нема само у „Календарима“ за 1911. и 1912. годину. У „Календару“ за 1905. годину истакнуте су српске цркве у Сарајеву и Мостару, као и Марков град код Прилепа. У „Календару“ за 1906. годину налазе се фотографије школе у Травнику и цркве и школе у Трсту. У „Календару“ за 1910. годину налази се фотографија развалина манастира Матејића. У „Календару“ за 1913. годину налази се фотографија епископског двора у Новом Саду и српског сиротишта Марије Трандафилке у Новом Саду. У „Календару“ за

1914. годину налазе се фотографије цркве Грачанице на Косову, старе и нове српске школе у Ливну.

На основу наведених фотографија може се примијетити да су то установе и здања која су од битног значаја за српски народ не само на простору Босне и Херцеговине него и у мјестима изван БиХ, а гдје живи српски народ. Здања се односе на историјски период који је значајно утицао на живот српског народа, а установе су стјецишта културног збивања и националног идентитета.

Од умјетничких дјела имамо споменик Стевану Синђелићу у „Календару“ за 1905. годину, „Моја мајка“ Ивана Мештровића у „Календару“ за 1913. годину и „Уништена турска батерија код Куманова“. Умјетничким дјелом у „Календару“ за 1905. годину истиче се захвалност човјеку – хероју који је жртвовао живот за слободу. То је обиљежје које говори о слави и величини српског јунака, а с друге стране то је успомена којом се утиче на став будуће генерације према националном идентитету. Мештровићева скулптура указује на величину жене – мајке у „Календару“ за 1913. годину. Ристо Радуловић је настојао да истакне значај жене не само у породици, него и у цјелокупном друштву. Ова скулптура требало је да привуче пажњу читалаца и предочи значај жене на културном и образовном пољу.

Уништена турска батерија код Куманова у „Календару“ за 1914. годину представља ратну пометњу и хаос међу непријатељским редовима. Истиче се српска надмоћ и ријешеност да се иде до коначног ослобођења.

Уредници су умјетничким дјелима истицали величину човјека који се бори за слободу свог народа, значај жене и њену равноправност у друштвеном животу, те снагу и борбену надмоћ српске војске која се бори за ослобођење српског народа под туђинском влашћу.

Слике о аграру налазе се само у „Календару“ за 1914. годину, а скице сељачке куће у „Календару“ за 1912. годину. Слике о аграру практично едукују све оне који се баве пољопривредом, а скице сељачке куће савјетују како просторно обезбиједити добре животне услове, како задовољити основне животне стандарде становања породичног човјека на селу.

6.1 Закључак

„Просвјетини“ календари у периоду од 1905. године до 1914. године фотографијама, сликама и скицама едукативно су дјеловали на своје читаоце. Читаоци су били обавијештени о писцима и њиховим дјелима, о историјским дешавањима и личностима које су утицале на крајњи исход тих дешавања, о добротворима који су својим заоставштинама помагали рад друштва „Просвјете“ у свим сегментима, о манифестацијама разних друштава и удружења на подручју Босне и Херцеговине, али и изван тог подручја гдје живи српски народ, о српским установама које су васпитно и образовно утицале на српски народ, о побољшању становања, хигијене, бољих аграрних приноса и образовања уопште.

Фотографије, посебно у „Календару“ за 1914. годину, су биле информативног карактера. Оне су свједочиле о једном времену у коме је српски народ исписао још један дио своје историје. Те фотографије су могле да подстакну сваког читаоца да сагледа све околности у којима је живио српски народ и зашто је била нужна борба за културно, социјално, економско и национално буђење свијести.

7 УРЕДНИЦИ КАЛЕНДАРА ПРОСВЈЕТЕ (1905–1914)

Светозар Ћоровић, уредник календара Просвјета српски народни календар за годину 1905. Овај „Календар“ издање је „Просвјете“ друштва за помагање Срба ђака из Босне и Херцеговине, који уче у средњим, занатлијским и великим школама Босне и Херцеговине и Аустро-Угарске монархије и за помагање младића Срба из Босне и Херцеговине, који се одају ваљаним занатима. „Календар“ је штампан у Сремским Карловцима у Српској манастирској штампарији 1904. године.

Светозар Ћоровић родио се 28. маја 1875. године у Мостару, тадашњем Османском царству, гдје је завршио основну и трговачку школу. Од 1887. године објављивао је радове у многим листовима и часописима: Голуб, Невен, Босанска вила, Луча, Отаџбина и Бранково коло. Био је активан члан мостарског друштва Гусле. Огледао се и у другим књижевно-културним активностима: уредник календара Неретљанин (1894–1895), покретач и уредник (прва три годишта) часописа Зора (1896–1901), члан редакције и сарадник опозиционог листа Народ (1907). За вријеме анексионе кризе 1908. године побјегао је у Италију. У Босански сабор за посланика је био изабран 1910. године. По избијању рата 1914. године је ухапшен, одведен у таоце, потом мобилисан и као војник послан у Мађарску. Тешко болестан вратио се у Мостар 1917. године.

Дружио се са Симом Матавуљем, Алексом Шантићем, Јанком Веселиновићем, Радојем Домановићем. Поред ових познатих писаца и пјесника у његовом друштву су били и: Слободан Јовановић, Милорад Митровић, Миле Павловић Крпа, Атанасије Шола, Светолик Јакшић, Љубо Оборина, Ристо Одавић и Јован Скерлић. Њихово дружење овјековјечено је и фотографијом која датира око 1905. године. Писао је много и објавио је десетак књига приповједака, скоро исто толико романа и неколико драма. Од појединачних дјела издвајају се романи Мајчина султанија (1906), с необичним ликом паланачке каћиперке у средишту, Стојан Мутикаша (1907), гдје је испричана историја човјека који од сиромашног сеоског дјечака постаје велики трговац, зеленаш и поганац, и Јарани (1911), у којима је приказан муслимански живаљ Херцеговине у немирна времена уочи престанка турске власти. Ћоровић је вјешт приповједач, пише лако и брзо, његово приповиједање је једноставно и природно, композиција како у кратким тако и у дужим формама је спретна, мотиви су добро одабрани, а радња је сигурно вођена.

Његова најпознатија дјела су: Женидба Пере Карантана (1905), Мајчина султанија (1906), Стојан Мутикаша (1907), У ћелијама (1908), У мраку (1909), Јарани (1911), Зулумћар (1913), Као вихор (1918); приповијетке: Богојављенска ноћ, Пријатељи, Под пећинама, На води, На Васкрс; неколико позоришних комада; двије шаљиве игре Поремећен план и Издаје стан под кирију (1899), и актовке: Он, Адембег, Птице у кавезу и Повратак.

Регистратор је посљедица великих и бурних догађаја који су се десили крајем 19. и почетком 20. вијека. У његовим дјелима жива су сјећања на херцеговачки устанак 1882.

године, национално-културни покрет мостарске омладине крајем деведесетих година 19. вијека, анексију Босне и Херцеговине 1908, Балканске ратове 1912. и почетак Првој свјетског рата 1914. године. Сва она дата су мирно и малим личним спознајама. Умро је у Мостару 17. априла 1919. године у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Умро је од посљедица болести коју је добио у аустријским логорима и интернацијама, у којима је провео прве три године Првог свјетског рата. Лик Светозара Ћоровића нашао се на југословенској поштанској марки из 1975. године. Награда „Светозар Ћоровић“ се додјељује, од 1977. године у Србији и Републици Српској, док се у Републици Српској, у Билећи, традиционално одржавају Ћоровићеви сусрети писаца.

У Просвјетином „Календару“ за 1910. год. уредник је у садржај уврстио приповијетку Омерага. Ова приповијетка истиче лица и нарави. Уредник је унио ову приповијетку у садржај „Календара“ због тешког положаја људи различите вјероисповијести на подручју Босне и Херцеговине под аустроугарском влашћу. У овом „Календару“ много се говори и истиче положај породице у друштву и проблеми са којима се појединац суочава и како их рјешава. Многи виде рјешење у исељењу са простора Босне и Херцеговине, али овом Ћоровићевом приповијетком Омерага управо се истиче супротно.

У „Просвјетином“ календару за 1911. год. у садржај је уврштена приповијетка Светозара Ћоровића Кумови, а у „Просвјетином“ календару за 1913. годину налази се Ћоровићева приповијетка Шпијун. Приповијетком Кумови наглашени су међуљудски односи, као и однос аустроугарске власти према херцеговачком сељаку. Уредник календара „Просвјета“ за 1911. уврстио је ову приповијетку у садржај јер је кроз „Календар“ провлачен сегмент међуљудских односа и буђења националне свијести. Често несрећа повезује људе и заједно се боре да побиједу зло. У приповиједи Кумови до изражаја долази небрига човјека за човјека у тешкој ситуацији. Уредник је имао за циљ да у читаоцима пробуди савјест да је човјек човјеку најпотребнији. Приповијетка Кумови може се уврстити у пишчеве приповијетке које се односе на записе са села.

Приповијетком Шпијун истиче се неадекватност државног апарата да ради у интересу грађана и друштва. У првом плану је појединац, његова каријера и друштвени статус, а са друге стране неповјерење у сваког човјека. До изражаја долази „мали“ човјек који остаје досљедан себе и по цијену своје пропасти. Приповијеткама Омерага, Кумови и Шпијун приказао је животне ситуације које су биле честе за вријеме владавине Аустроугарске на простору Босне и Херцеговине. Уредници „Просвјетиних“ календара за 1910, 1911. и 1913. годину настојали су да истакну положај становништва под Аустроугарском влашћу, гдје гријеше и како да се боре за самосталност. Јединство, разумијевање, храброст и истрајност су видови Ћоровићеве борбе.

Ћоровићев „Календар“ за 1905. годину обухвата Календаријум и Забаву и поуку. У Календаријуму су дати православни, муслимански и јеврејски годишњи календар, затим покретни и непокретни православни празници, помрачење сунца и мјесеца у тој години, смјена годишњих доба, и нешто о планетама и народном вјеровању. Забаву и поуку обогатио је различитим текстовима који се односе на образовање и васпитање

дјецe. Пажњу је обратио на значај женске дјецe у образовању, значај земљорадничких задруга и економском напретку друштва, побољшању здравствених услова народа на простору Босне и Херцеговине. Није изоставио и прилоге везане за рад друштва „Просвјете“ и значај добротвора. Његова уређивачка политика требала је да скрене пажњу на питања која су се односила на положај и рад народа на простору Босне и Херцеговине под аустро-угарском влашћу и начин како да се побољшају животни услови.

Шћепан Грђић, гимназијски учитељ, родио се у Гацку 1873. године, у расно и национално најчистијем крају нашем. Сачувао је све особине правог народног човјека. Школе је учио да би помогао не само себи него и своме народу. Рођен је у једном од најбунтовнијих наших крајева. Иступао је против угњетача и није се освртао што непријатељ биљежи и шта види и шта чује и да чека погодан тренутак да сваког грађанина који се буни против неправде лиши слободе. Тако је и било.

Када је букнуо Велики свјетски рат, међу првим таоцима био је и Шћепан Грђић. Мирно је сносио страдања. Трпио је, јер је био свјестан да отаџбина тражи жртве. Касније је отјеран у затвор и осуђен, а потом послан у аустроугарску војску. Послије ослобођења улази у народну владу за Босну и Херцеговину у Сарајеву. Био је члан привременог народног представништва у Београду. Послије тога је именован интендантом Земаљског музеја у Сарајеву, одакле је отишао у пензију.

Основну школу је завршио у Гацку, гимназију у Сарајеву, а Филозофски факултет, Математичко-физикални одсјек у Грацу. Као професор гимназије служио је у Сарајеву и у Тузли. По свршетку школе, Шћепан Грђић учествује у јавном животу нашег народа. Одмах је почео да мисли о свом народу: како да му помогне да се културно дигне. Зато га видимо међу покретачима друштва „Просвјете“. Четири године врши секретарску дужност. Врши је у оно вријеме када је он све сам својом руком концептирао и на исто преписивао. Секретарску дужност вршио је онда када „Просвјета“ није имала права да запошљава, када није имала ни писаће машине. Био је предсједник Главног одбора Просвјете 1906/1907. и 1907/1908. године, када је премјештен у Тузлу. У овом мјесту покренуо је акцију за подизање „Просвјетиног“ ђачког дома. За његова времена ова мисао није остварена, пошто је изабран за народног посланика за срез бијељински.

Када се Шћепан Грђић вратио у Сарајево, видимо га као члана босанско-херцеговачког сабора. Припадао је непомирљивој опозиционој тзв. Групи Народаваца. У доба великог замаха нашег народа у Босни и Херцеговини на културно-просвјетном подизању своме, Шћепан Грђић препушта рад у „Просвјети“ своме брату Васиљу, а сам је главни покретач и организатор Српских земљорадничких задруга. На том пољу активно је радио, али је узимао видног учешћа и у другим културно-просвјетним друштвима. Грђић као секретар потписао је текст Велики добротвори „Просвјете“ у Просвјетном српском народном календару за 1905. годину. У прилогу су наведени подаци о одборима и подборима, добротворима који материјално и финансијски помажу друштво „Просвјету“, о стипендијама и стипендистима, а такође наведени су приједлози за већу ефикасност „Просвјете“ и на другим пољима. Његово уредништво

Просвјетиног српског народног календара за 1906. годину показало је усмјереност ка просвједивању народа на простору Босне и Херцеговине, али и борби за уједињење и остамошћење. Текстови се односе на циљеве задругарства, видове штедне и проблеме због неријешеног аграрног питања. По двјема епским народним пјесмама, Почетак буне против дахија 1804. и Сестринска љубав, може се запазити његова пажња ка одлучној борби за ослобођење од туђина и снага родбинске љубави и жртве.

У „Просвјетин“ календар за 1906. годину Шћепан Грђић је унио записник четврте редовне скупштине друштва „Просвјете“ и потписао га као секретар. Он је лично поднио извјештај о раду друштва „Просвјете“. Као уредник писао је и о српским друштвима у Босни и Херцеговини. Наведена су мјеста и називи друштава: Бања Лука „Јединство“, Бијељина „Србадија“, Босанска Крупа „Милутиновић“, Босански Нови „Крајишник“, Брчко „Вијенац“, Вардар Вакуф „Николајевић“, Високо „Милутиновић“, Дервента „Змај“, Доња Тузла „Српско црквено пјевачко друштво“, Мостар „Гусле“, Невесиње „Застава“, Приједор „Вила“, Сански Мост „Побратимство“, Сарајево „Слога“, Фоча „Св. Сава“. Поред ових друштава навео је битне податке за српске читаонице, занатлијска друштва, побратимства, добротворне задруге српскиња, српске трговачке банке, српске штедионице и земљорадничке задруге. Његов рад се односио на културно уздицање српског народа, али и на статистичке податке о активностима Срба на подручју Босне и Херцеговине.

У Просвјетином календару за 1912. годину огласио се прилог Закон о откупљивању кметовских селишта. Истакао је проблем неријешености аграрног питања, као и промјене и олакшице које су предвиђене увођењем нових законских правила. Држава, тј. чиновници ће посредовати између кмета и аге. Грђић у Сабору види подршку за спровођење повољнијих законских одредби за српско становништво у БиХ.

Ристо Радуловић у календар Просвјета за просту годину 1914. у садржај је уврстио текст Шћепана Грђића Кретање варошког становништва Босне и Херцеговине од 1885. до 1910. године. У овом прилогу Грђић је систематски и табеларно приказао број становника у Сарајеву, Бањој Луци, Бихаћу, Тузли, Травнику, Мостару и укупно у Босни и Херцеговини на основу података који су се односили на 1885, 1895. и 1910. годину. Такође је табеларно приказао број домаћег и страног варошког становништва у поменутиим мјестима и колико је било варошког становништва које вјере у већ наведеним мјестима. Његов рад је указивао на промјену прираштаја у појединим мјестима у Босни и Херцеговини због досељавања странаца. Из прилога се види да су православни Срби одржали свој положај у варошима, а католици су јако напредовали, док су муслимани свуда смањили своје бројно стање. За разлику од писца Светозара Ћоровића, Шћепан Грђић као политичар, тј. секретар друштва „Просвјета“, много мање је у својој уређивачкој политици „Календара“ за 1906. годину придавао значај прилозима из књижевности, а много више у односу на свог претходника је посветио пажњу раду земљорадничких задруга, аграрном питању и видовима дјеловања друштва „Просвјета“. Он је више скретао пажњу на значај самог рада друштва „Просвјета“ како би привукао што више чланства.

Ђорђе А. Чокорило, новинар, уредник је календара Просвјета за год. 1910. Навео је да је то прва српска народна читанка. „Календар“ је издало друштво „Просвјета“ у Сарајеву 1909. године. „Календар“ је Чокорило уредио другачије него што су то урадили Светозар Ђоровић за 1905. годину и Шћепан Грђић за 1906. годину. Многи текстови у „Просвјетином“ календару за 1910. годину потписани су словом Ч. На стр. 8. већ поменутог „Календара“ налазе се објашњења скраћених знакова. Међу знаковима је и Ч. = Ђорђе Чокорило.

У III дијелу Привреда, налазе се Чокорилови прилози: Српски занатлијски Савез и Привредна књижевност.

У IV дијелу Народни лекар, Чокорило је потписао прилоге Кисело млијеко продужује живот и здравствена књижевност.

У V дијелу Домаће огњиште, његови прилози су: О породици уопште, Српски обичаји на домаћем огњишту, Дужности у породици, Братске дужности, Супружанске дужности, Дужности родитеља спрема своје дјеце, Материнска љубав, Дужности унучади, Дужности господара и послужника, О гостољубљу, Породична хроника, табела, Књижевност домаћег огњишта.

У VI дијелу Морал и васпитање, Чокорилови прилози су: О моралу уопште, Савјест, Врлина и порок, Практични морал, Особни или индивидуални морал, Угледајмо се на Франклина, Прегледна табела врлина и порока, Васпитање сама себе, Уображен човјек, Књиге, Морална и васпитна књижевност.

У VII дијелу Друштвено образовање, његови прилози су: О друштвеном моралу, Право, Слобода, Дужности правде, Дужности доброчинства, Правда и доброчинство, Огледало правде, Огледало доброчинства, Мис Ирби, Добротворне Задруге Српкиња, Књижевност о друштвеном образовању.

У VIII дијелу Народ и отаџбина, потписао се испод следећих прилога: О грађанском моралу, Народ и отаџбина, Народна воља, Устав или конституција, Уставна држава, Држава и власт, Парламенат, Грађанске дужности, Патриотизам, Сеоба, Срби у Америци, Народни напредак, Српски соколи, Побратимство, Народна просвјета, Слога.

У X дијелу Српска историја, потписао је прилог Српске гусле.

У XII дијелу Економија и трговина, потписао је чланке: Политичка економија, Морал и богатство, Рад, Дух одважности, Дух иницијативе, Мали телеграфски ријечник.

На основу одјељака и наслова прилога може се извести закључак да је Ристо Радуловић био свестран човјек. Он просвјетује народ на привредном, здравственом, етичком, моралном, васпитном, друштвеном, националном, историјском и економском пољу. Стуб друштва је породица, а свака индивидуа доприноси квалитетним животом напретку цјелокупног друштва. Цјелокупан „Просвјетин“ календар за 1910. годину је

огледало Ристе Радуловића. Поштење, гостољубивост, рад, истрајност, поштовање истицао је Радуловић као основу за добробит једног народа.

Миодраг Матицки у Летопису српског народа помиње Ђорђа А. Чокорила. После прекида од неколико година „Календар“ наставља да излази као народна читанка у Сарајеву. За 1910. годину уредио га је Ђорђе А. Чокорило. (Матицки 1997: 158) Матицки констатује и како је Ђорђе А. Чокорило назвао „Просвјетину“ публикацију.

Суочен са уређивањем Календара Просвјета, који је требало да окупи Србе и Муслимане у Босни и Херцеговини око идеје о ослобођењу, као и Србе у Војводини, Ђорђе А. Чокорило, у Предговору Календара за 1910. годину, назива Просвјетину публикацију 'првом српском народном читанком': 'Покушао сам, да се у нашем народу развије једна врста читанака за одрасле (подвукао - Матицки), које би пружиле прилику и људима без већих школа, да се спријатеље са књигом, да се упознају са многим научним и друштвеним питањима и да присвоје навику самообразовања'.

Друштвено-политичка атмосфера тог времена и традиција годишње периодике XIX века били су разлози да је и Чокорило прихватио деценијама овештало правило да календар треба да буде 'корисна и практична књига'. (Матицки 1997: 159)

Новинар Ђорђе А. Чокорило имао је сасвим другачију уређивачку политику од својих претходника. Он је поред прилога које су и они уврштавали, проширио садржину текстовима из привреде, морала и васпитања, друштвеног образовања, српске историје, географије и статистике, економије и трговине, текстове везане за комуникације и политику; уврстио је много више и народне и умјетничке књижевности. „Календар“ је обимом много већи од претходна два „Календара“. Промијенио је и наслов „Просвјета српски народни календар“ у „Календар Просвјета за годину 1910.“. Уврстио је много филозофских текстова о моралу, понашању у друштву, породици као темељу сваког друштва. Његова Лијепа књижевност одише родољубљем и стварним животом људи на простору Босне и Херцеговине. Његова уређивачка политика нагињала је истицању значаја морала, породице и образовања у животу сваког човјека и друштва у цјелини.

Владимир Ђоровић, рођен 27. октобра 1885. године, један је од највећих проучавалаца историје српског народа. Родио се у Мостару, граду у коме му је породица и друштвена средина дала основне подстицаје за развитак књижевних, културних и националних активности у Аустро-Угарској монархији.

Основну школу и гимназију учио је у родном мјесту. У Бечу је студирао филологију, историју и археологију. Припадао је познатом кружоку културних и јавних радника Мостара (Алекса Шантић, Атанасије Шола, Осман Ђикић, Светозар Ђоровић...). У Бечу је студирао и германску филологију код професора В. Јагића, М. Решетора и К. Јиречека. Докторирао је 1908. године тезом о Лукијану Мушицком. Усавршавао је историјске и филолошке науке у Паризу и Болоњи. Специјалистичке студије је наставио

у Минхену, код познатог њемачког бизантинолога Карла Крумбахера. Једно вријеме је истраживао старе словенске рукописе.

Године 1909. запослио се у Земаљском музеју у Сарајеву. Од септембра 1909. године Ђоровић је живио у Сарајеву и тада је почео период његовог врло снажног, интензивног и разноврсног научног и књижевног рада. Био је сарадник врло значајних српских часописа, а посебно Босанске виле, Српског књижевног гласника и Летописа Матице српске у коме је објавио и своју дисертацију о Лукијану Мушицком. У Сарајеву је био секретар Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ и уређивач њеног „Календара“ за 1911. годину. До избијања Првог свјетског рата обављао је разне дужности и успио је да успостави и његује везе с београдском интелектуалном средином. Осим књижевног и научног рада, овај период његовог живота одликује и национално-револуционарна дјелатност, па га нису мимоишла ни страдања којима је био изложен српски народ у вријеме Првог свјетског рата. Ухапшен је и осуђен у познатом бањалучком велеиздајничком процесу на осам година робије.

Ђоровић је прво осуђен на пет, али му је Врховни суд повисио казну на осам година робије због интензивног рада у „Просвјети“. Нови аустроугарски цар и краљ Карло IV, извршио је 1917. године амнестију политичких затвореника, те је Ђоровић пуштен из затвора у Зеници, гдје је углавном издржавао казну. Тада се настанио у Загребу па је са групом писаца уређивао часопис Књижевни југ.

Већ од 1918. године је један од уредника Књижевног југа који је почео излазити у Загребу. Велико вријеме Ђоровићевог стваралаштва и друштвеног утицаја подудара се с раздобљем прве заједничке југословенске државе. На Филозофском факултету у Београду 1919. године постао је ванредни, а 1921. године редовни професор. За члана Српске краљевске академије изабран је 1922. године, а редовни члан постао је 1934. године. Више година био је ректор Београдског универзитета. Његово историографско и истраживачко дјело је огромно, зато не чуди што се нашао веома високо на списку оних које је Трећи рајх означио као своје непријатеље у Југославији. Погинуо је у авионској несрећи изнад Грчке 12. априла 1941. године, након што је покушао емигрирати са већином тадашњих српских угледника у иностранство.

Библиографија Ђоровићевих радова је читава једна књига. Издвајамо највећа и најзначајнија дјела, по годинама излагања: Историја Југославије (1933), Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX вијеку (1936), Хисторија Босне (1940), Историја Срба (постхумно 1989)...

Посљедњих година Владимир Ђоровић заузима достојно мјесто у савременој српској историографији, књижевној историји и публицистици. Био је велики родољуб, како пише Радован Самарџић, па је због тога тамновао и, најзад, часно погинуо. Прогонили су га људи у име врлина новог режима, чија је прошлост била свакојака, само не и беспрекорна. Нарочито је био кажњаван због свога југословенства, и у томе су предњачили они који су припремали разбијање Југославије. Много времена провео је на објашњавању судбине Балкана и улоге балканских народа у историји Европе и свијета. Његов рад обухвата период од насељавања Словена на Балканско полуострво па до

времена пред Други свјетски рат. Био је врстан познавалац наше и стране историјске литературе, али је давао и историјске податке на основу сопственог дугогодишњег архивског испитивања и проучавања општебалканских и свјетских догађаја који су били у посредној или непосредној вези са Балканом. Владимир Ћоровић је заступљен у књизи Сто најпознатијих Срба.

Ристо Радуловић у „Просвјетин“ календар за 1914. годину уврстио је у садржај прилог Владимира Ћоровића, „Муслимани и ћирилица“.

Овим прилогом В. Ћоровић кроз историју збивања од XV вијека па до XIX вијека истиче да је ћирилица једино писмо којим се служила већина Турака у комуникацији са Србима, али тим писмом су се служили и Муслимани и католици. Он тврди:

Наше такозвано беговско писмо, босанчица, развило се из курзивне ћирилице и није ништа друго, него само једна грана њезина. (Радуловић 1913: 100)

Ћоровић је овим прилогом указао да српски народ на простору Босне и Херцеговине има своју културу, историју, језик и писмо и да не жели да му неко са стране намеће своје законе и мијења културну баштину.

Историчар Владимир Ћоровић је уредио календар „Просвјета“ за 1911. годину који има форму претходних календара, али је уредник придавао већу важност епским народним пјесмама за разлику од осталих Просвјетиних уредника. Он се бавио историјским истраживањима, али је радио и на пољу историје књижевности и сматрао је да тематика народних пјесама представља историјски дух српског народа у периоду када су настале. Он је кроз историјске прилоге, књижевноумјетничке текстове, културна дешавања у оквиру рада друштава и организација усмјеравао своје уредништво ка бржем културном, социјалном и економском напретку људи на простору Босне и Херцеговине. Избором прилога утицао је на јачање свијести о националној култури и духовности.

Ристо Радуловић Ринда рођен је 21. септембра 1880. године у Мостару, Кондоминијуму Босне и Херцеговине, Аустро-Угарска, а умро је 15. марта 1915. године у концентрационом логору у Араду. Био је новинар и политичар који је промовисао енглеску политичку мисао и социологију у Босни и Херцеговини под контролом Аустроугарске.

Прадједа Радуловића одлучио је напустити свој тежак радни живот у Туљу код Требиња и преселио се у Мостар да ради као каменорезац. Његова два сина Јово и Лазо почели су да тргују и успостављају трговинске везе са Трстом. Њихови потомци наставили су да тргују, али су такође, били активни у политичком и културном животу, од којих су неки актери у позоришту. Чланови Радуловићеве породице учествовали су у устанцима 1875. и 1882. године.

Радуловић је 1897. године био уредник школског листа Србдом. У јесен 1895. године основано је тајно ученичко друштво Гимназије у Мостару. Радуловић је 1897.

године био први студент који је протјеран из гимназије. Почетком 1907. године група српских интелектуалаца у Мостару почела је са издавањем часописа „Народ“ који је уредио Радуловић. Блиско је сарађивао са Алексом Шантићем, Светозаром Ђоровићем, Атанасијем Шолом и другим значајним интелектуалцима из Мостара, а такође је био врло активан у Гусларском пјевачком друштву. Био је уредник часописа „Преглед“ од августа 1910. године. Радуловић је у својим текстовима изразио свој афинитет према југословенству, као начин за превазилажење деструктивних националних антагонизама. Био је централна фигура антидржавног покрета прије атентата на надвојводу Франца Фердинанда из Аустрије. Чланови „Младе Босне“ су пратили његов политички курс. Богдан Жерајић је одлучио да убије генерала Маријана Варешанина, гувернера Босне и Херцеговине, након што је прочитао текст Ристе Радуловића који се противио неспретности у јавном животу Босне и Херцеговине. Радуловић је у свом чланку објаснио да није видио славне тренутке нације, нити једну трагедију за коју је сматрао да је то неопходно да смири борба. Ипак, он се није сложио са слављењем сељаштва. Вјеровао је да је аутентични национализам културни феномен повезан са образованим људима у просвијећеним грађанским друштвима. Припадао је великој групи значајнијих Срба који су били затворени након атентата. Радуловић је први пут био затворен у Тузли до краја децембра 1914. године када је пресељен у концентрациони логор у Арад гдје је срео свог оца и умро је тамо 15. марта 1915. године. Године 1922. његови остаци су пребачени из Арада у Мостар.

Ристо Радуловић је уредио „Просвјетине“ календаре за 1912, 1913. и 1914. годину. У Просвјетином календару за 1912. годину огласио се прилогом „Рад на култури“, а за 1914. годину прилогом „Шта сад?“.

У прилогу „Рад на култури“ Ристо Радуловић истиче основне одлике културног човјека.

...који зна пригушити личне страсти, који зна себи определијелити циљ за усавршавање самога себе, као и друштва у коме се налази. Наша образована омладина то својство не показује, и то је један жалостан факт. (Радуловић 1911: 41–42)

Он указује на убрзан темпо развоја и опасност од досељавања странаца који могу утицати на народну индивидуалност и културу. Међутим, културно уздицање не може без економског напретка.

Прилогом „Шта сад?“ Ристо Радуловић са одушевљењем говори о ослобођењу Србије и о једној српској цјелини која је проширила своје границе. С друге стране он говори и о Србина у Босни и Херцеговини који су остављени ван закона, затварани, чија су друштва културна и хумана распуштена, а само зато што су побједу однијеле Србија и Црна Гора. Он предлаже организацију, разноврсне иницијативе те солидраност и устрајност. Указује на успјехе Просвјете, земљорадничких задруга и Побратимства. Све је у циљу једне идеје: јачање народа привредно и културно.

Мада је исти уредник „Просвјетиних“ календара за 1912, 1913. и 1914. годину, „Календари“ се садржајно разликују. То је више условљено историјским збивањима и

политичким дјеловањима великих сила које су тежиле да остваре своје ратне циљеве. Кроз „Календар“ за 1912. годину провлачи се тема о ослобођењу и уједињењу српског народа по угледу на друге мале народе у Европи који су се сопственим снагама одупрли страниј сили. Прилози у „Календару“ за 1913. годину били су разноврсни, али се осјећа значај народног просвјетивања и буђења националне свијести кроз историјске текстове, књижевноумјетничке, филозофске. Придаје се значај друштвима и удружењима и кроз њихов рад изграђује се како национално и духовно биће у друштву, тако и друштво као темељна заједница. „Просвјетин“ календар за 1914. годину издваја се садржајем у односу на све претходне „Просвјетине“ календаре. Он у првом дијелу има прилоге који се односе на културна, историјска, васпитна, образовна, етичка и национална питања, а у другом дијелу све је везано за Први и Други балкански рат, ратна дешавања на фронту и живот у позадини. У другом дијелу овог календара уредник Ристо Радуловић, новинар, дошао је до потпуног изражаја. Родољубље и национални идентитет су на првом мјесту. Коначно ослобођење и уједињење српског народа на простору Балкана био је научни задатак уредника да прилозима са ратишта у потпуности пробуди српски народ и покаже колика је спремност и одлучност малог народа да створи простор на коме ће развијати своју културу, користити своје писмо и језик, економски, социјално и духовно напредовати.

8 БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ О АУТОРИМА

АВГУСТИН СВЕТИ – Аурелије Августин је рођен 13. октобра 354. год. у Тагасту у Нумидији (данашњи Алжир). Студирао је реторику у Картагини. По завршетку студија, једно вријеме је био предавач граматике и реторике у Риму и Милану. У 33. год. прелази у хришћанство под утицајем своје мајке Монике. Свештеник постаје 391. год. Епископ града Хипона постаје 396. год. На том мјесту остаје наредних тридесет пет година борећи се за јединство цркве. Преминуо је 28. августа 430. год. у Хипону. Године 1303. папа Бонифације VIII га је прогласио свецем.

АВДО КАРАБЕГОВИЋ – Рођен је 1878, а умро је 1908. год. Босански књижевник, рођен у Модричи, у познатој беговској породици, која је у овај град доселила из Будима. У Модричи је завршио мектеб. Отац му није дао да похађа државну, неконфесионалну, тзв. Комуналну школу. Након очеве смрти завршио је основну школу. Почео је писати у 18. години. Своје појединачне радове објављивао је у „Гајрету“, „Грађанину“, „Бршљану“, „Зори“, „Нади“, „Невену“. Уписао је сарајевску Учитељску школу. Објављене су три збирке његових пјесама.

АДА НЕГРИ – Рођена је у Лоди, 3. фебруара 1870. год., а умрла је у Милану, 11. јануара 1954. год. Била је италијански пјесник и романописац. Завршила је Женску школу у Лоди и радила је као наставница и активна пјесникиња. Своје радове објављује у новинама Ломбардије. Сели се у Милано и тамо долази у контакт са члановима италијанске Социјалистичке партије. У 1894. год. осваја награду за поезију, а исте године објављује другу збирку пјесама „Олуја“. У Цирих Ада одлази 1913. год. Године 1940. постала је прва жена члан Академије Италије.

АДАМ ПРИБИЧЕВИЋ – Рођен је 24. децембра 1880. год. у Костајници, а умро је 7. фебруара 1957. год у Канади. Гимназију је завршио у Сремским Карловцима, а студије права у Загребу. Политичку дјелатност започиње у Српској самосталној странци и пише у њеним листовима „Србобрану“ и „Српском колу“. Залаже се за окупљање и просвјешћивање сељаштва. Од 1908. год. до 1910. год. борави у затвору, а иначе је био осуђен на 12 година тешке тамнице. Поново је ухапшен 1915. год. и упућен на фронт у Галицију. Од 1941. год. живио је у емиграцији.

АЛБЕР СОРЕЛ – Рођен је 1842. год., а умро је 1906. год. Био је француски историчар. Проучавао је Источно питање. Главно дјело: „Европа и Француска револуција“ у осам томова. У овом дјелу нарочито велича политику Наполеона I.

АЛЕКСА ШАНТИЋ – Рођен је у Мостару, 27. маја 1868. год., а умро је у Мостару, 02. фебруара 1924. год. Био је босанскохерцеговачки пјесник српске националности и један од најпознатијих представника новије лирике у БиХ. Највећи дио свог живота провео је у родном Мостару. Послије завршетка трговачке школе у Трсту и Љубљани, вратио се у

родни Мостар. Био је један од оснивача културног листа „Зора“ као и предсједник Српског пјевачког друштва „Гусле“ у Мостару. Изабран је за дописног члана Српске краљевске академије 03. фебруара 1914. године.

АЛФОНС ДОДЕ – Рођен је 13. маја 1840. у градићу на југу Француске, а умро је 16. децембра 1897. год. у Паризу. Аутор је „Тартатинове трилогије“, која је ремек-дјело француске хумористичке прозе. Доде је најснажнији у сликању напуштених и прогоњених људи градске периферије. Од осталих дјела издвајају се „Писма из мог млина“, те драма „Арлежанка“. Дјетињство је провео у Прованси гдје је добио инспирацију за своја дјела.

АНДРА НИКОЛИЋ – Рођен је у Београду, 23. септембра 1853. год., а умро је у Паризу, 18. септембра 1918. год. Био је преводилац, књижевни критичар и историчар. Радио је као гимназијски професор у Чачку и Београду, а потом је ушао у политички живот. Припадао је радикалној странци. У више махова био је министар, предсједник Народне скупштине, државни савјетник. Његов критичарски и књижевноисторијски рад није великог обима, али је обиљежен неким особеностима. Разложним мишљењем, аналитичношћу и објективношћу суда прожете су његове оцјене о Јовану Суботићу, Љубомиру П. Ненадовићу, Милану Ћ. Милићевићу, Миловану Глишићу и Стевану Сремцу.

БЕНЏАМИН ФРАНКЛИН – Рођен је у Бостону, 17. јануара 1706. год., а умро је у Филаделфији, 17. априла 1790. год. Био је амерички државник, филозоф, изумитељ, физичар, економист и писац. Франклин први утврђује идентичност муње са електрицитетом, поставља нову теорију електрицитета, доказује постојање позитивног и негативног електрицитета, проналази громобран. У Филаделфији је основао прву јавну библиотеку, издавао је новине и штампао је књиге. Био је дипломатски представник у Француској од 1776. до 1785. год. Учествоје у стварању америчког Устава 1787. год. Борио се за укидање ропства.

БОЖИДАР ПУРИЋ – Рођен је у Београду, 19. фебруара 1891. год., а умро је 28. октобра 1977. год. у Чикагу, Илиноис. Био је српски и југословенски политичар и дипломата, као и предсједник Министарског савјета и министар иностраних послова Краљевине Југославије од 10. августа 1943. год. до 1. јуна 1944. год. у Лондону. Гимназију је завршио у Београду, а Правни факултет у Паризу 1912. год. Докторирао је у Паризу 1918. год. Од 1920. год. ради као конзул у Сан Франциску и Чикагу. Од 1935. до 1940. год. био је посланик и опуномоћени министар Краљевине Југославије у Паризу. Послије Другог свјетског рата важио је за истакнутог политичког емигранта. Пурић је писао чланке за новине и часописе, а писао је и пјесме. Објавио је двије књиге пјесама, прву 1919. године, под насловом „Песме о нама“, а другу књигу пјесама је објавио 1920. године, под насловом „Љубавне свечаности“. Средином 1946. године Пурић је био у одсуству осуђен од стране нових комунистичких власти током судског процеса у Београду.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ – Рођен је 1883. год., а умро је 1963. год. Био је истакнути припадник српске грађанске елите и угледан књижевник и дипломата. Политичке расправе и огледи учинили су га једним од бољих српских политичких мислилаца прве половине 19. вијека. Радио је у осам земаља на три континента. Говорио је енглески, француски, њемачки, италијански, бугарски и чешки. Био је истакнути књижевник дипломата, а крај свог живота дочекао је потпуно сам, одбачен од нове власти и без признатих дјела.

ВАСА ЖИВКОВИЋ – Рођен је у Панчеву, 31. јануара 1819. год., а умро је у Панчеву, 25. јуна 1891. год. Његово крштено име било је Василије. У Панчеву је завршио основну школу, а потом је похађао карловачку и сегединску гимназију. Завршио је права у Пешти и Пожуну, али и богословију у Вршцу. Постао је парох 1845. год. У 19. години написао је прву пјесму и послао је да се штампа. Писао је епиграме и оде. За живота је написао седамдесетак пјесама од којих половина није штампана. Познате су му пјесме: „Радо иде Србин у војнике“, „Орао кликће са висине“, „Ти плавиш зоро златна“, „Радуј се млада нево“.

ВАСА СТАЈИЋ – Рођен је у Мокрину, 10. фебруара 1878. год., а умро је 11. маја 1947. год. у Новом Саду. Био је српски филозофски писац. Гимназију је учио у Великој Кикинди, Сремским Карловцима и Сењу. Као ученик био је због социјалистичке агитације искључен из карловачке гимназије. Студирао је право, а потом филозофију у Будимпешти, Паризу и Лајпцигу, а дипломирао је 1902. у Будимпешти. Пропагирао је социјалистичке идеје и предводио је Реформистички српски национални покрет младе војвођанске интелигенције. Издавао је часопис „Нови Србин“ и „Просвета“. Због својих идеја био је често прогањан и осуђиван.

ВЕЉКО МИЛИЋЕВИЋ – Рођен је 1886. год., а умро је 1929. год.

У 15. години објавио је приповијетку „Мртав живот“ у „Српском књижевном гласнику“. У његовом раду пажњу је привукао роман „Беспуће“. У овом роману Милићевић је дао лирско-асоцијативну прозу, без много ликова, роман атмосфере у коме преовлађују статички мотиви.

ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ – Рођен је 4. фебруара 1884. год. у Сомбору, тадашња Аустроугарска, а умро је 27. јула 1967. год. у Београду. Гимназију на мађарском језику завршио је у родном Сомбору. Године 1902. стиже у Будимпешту гдје је студирао право. Истовремено био је питомац првог српског колеца завода Саве Текелије. Прве пјесме је почео да објављује 1905. год. Примљен је у уредништво загребачког „Србобрана“ 1906. год. У Сремску Митровицу за уредника „Слободе“ прелази 1908. год., а 1909. год. постаје уредник сарајевске „Српске ријечи“. Емигрира у Београд 1911. год. гдје је радио као ратни дописник за новосадски „Браник“ и за сарајевски „Народ“. Боравио је у Женеви, Будимпешти и Њемачкој. Одржавао је везу са многим српским књижевницима и ликовним умјетницима.

ВИКТОР ИГО – Рођен је 26. фебруара 1802. год. у Бесансону, а умро је 22. маја 1885. год. Био је велики француски писац и предводник многих књижевних и политичких генерација. Истакао се као пјесник, романсијер и драмски писац. Већ у 18. години Иго је примљен за члана Академије у Тулузу. У почетку се угледао на велика имена француског класицизма да би прешао на оригинално књижевно стваралаштво. Његов предговор драми „Кромвел“ сматра се манифестом романтизма.

ВЛАДИМИР ГАЋИНОВИЋ – Рођен је 25. маја 1890. год. у Качњу код Билеће, а умро је 11. августа 1917. год. у Фрајбургу. Био је српски књижевник и духовни зачетник српске ослободилачке анархистичке инспирације покрета „Млада Босна“, те аутор дјела „Смрт једног хероја“ и зачетник култа Богдана Жерајића. Школовао се у Мостару, Београду, Бечу и Лозани. Био је активиста „Младе Босне“, „Црне руке“, „Народне одбране“ и других националних организација које су се бориле за ослобођење и уједињење српског народа. Студирао је право у Београду, а од 1911. год. студије наставља у Бечу, а затим у Лозани. Сарађује у листовима „Српска ријеч“, „Народ“ и „Отаџбина“.

ВЛАДИМИР ЋОРОВИЋ – Рођен је 27. октобра 1885. године у Мостару, а погинуо је 12. априла 1941. године изнад Олимпа. Био је српски историчар и редовни члан Српске краљевске академије. У родном граду завршио је основну школу и гимназију. Године 1904. Владимир Ћоровић се уписао на Бечки универзитет, гдје је студирао словенску филологију, археологију и историју. Тезом о Лукијану Мушицком, докторирао је у Бечу, 1908. године. Специјалистичке студије наставио је у Минхену. Боравио је у Паризу и Болоњи, гдје је истраживао старе словенске рукописе. Живио је у Сарајеву и радио као кустос, а потом као управник библиотеке у Земаљском музеју. Био је сарадник значајних српских часописа: „Босанске виле“, „Српског књижевног гласника“ и „Летописа Матице српске“ (у коме је објавио и своју дисертацију о Лукијану Мушицком). У Сарајеву је био секретар Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ и приређивач „Календара“ за 1911. годину. Био је ректор Београдског универзитета.

ВЛАДИСЛАВ ПЕТКОВИЋ ДИС – Рођен је 10. марта 1880. год. у Заблаћу код Чачка, а умро је 16. маја 1917. год. код Крфа. Радио је као учитељ и царински службеник. Био је извјештач са фронта у балканским ратовима. За вријеме Првог свјетског рата, преживио је повлачење преко Албаније, одакле је пребачен на Крф, а затим транспортован у Француску гдје пише своју последњу збирку пјесама „Недовршене песме“. При повратку у Грчку брод на коме је пловио пресеће и потапа њемачка подморница код Крфа.

ВОЈИСЛАВ БЕСАРОВИЋ – Први старјешина српске соколске Босанско-херцеговачке жупе и сарадник Стевана Жакуле.

ВОЈИСЛАВ ИЛИЋ – Рођен је у Београду, 14. априла 1862. год., а умро је у Београду, 21. јануара 1894. године. Био је болешљив од дјетињства. Школу је напустио послје трећег разреда гимназије. Касније је похађао предавања у Великој школи, активно учествовао у књижевном и политичком животу студентске омладине. Учествовао је као добровољац

у бугарском рату 1885. год. У Турну Северину ради као учитељ од 1892. год. Исте године постао је писар министарства унутрашњих дјела, а 1893. вицеконзул у Приштини.

ВУК ВРЧЕВИЋ – Рођен је 26. фебруара 1811. год. у Рисану, а умро је 25. августа 1882. у Дубровнику. Био је сакупљач народних лирских пјесама и сарадник Вука Караџића. Прво образовање Вук је добио од свог оца. У почетку је помагао оцу у општинској писарници. Када је прешао у Будву почео се бавити трговином и научио је њемачки језик. Са Вуком Караџићем упознао се 1835. године. Био је трговац, општински писар и учитељ у Будви, Грбљу, родном Рисну и Котору. Своје прво дјело Вук Врчевић је штампао 1839. год. у „Српско-далматинском магазину“. Од 1885. до 1861. радио је у Задру. Од 1861. год. постављен је за аустријског вицеконзула у Требињу.

ГИ ДЕ МОПАСАН – Рођен је у мјесту Шато де Мироменил, код Дјепа у Француској, 5. августа 1850. год., а умро је 6. јула 1893. год. Био је француски реалистички писац. Писао је приповијетке и романе. Његове приповијетке одликују економичан стил и вјештина којом су заплети у њима разрјешавани. Данас се неке његове приповијетке сврставају у жанр хорора. Мопасан је дјетињство проводио на обали океана, или на океану, у рибарским чамцима, са рибарима, морнарима и њиховом дјецом, или у пољима, међу сељацима, или на улицама, међу грађанима, и то ће у великој мјери постати свијет његове прозе.

По завршеном школовању учествовао је у Француско-пруском рату, осјетио је горчину пораза, али стекао сурово животно искуство и непосредно упознао ужас рата. Рат ће постати значајно тематско извориште доброг дијела његове прозе.

ДИМИТРИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ – МИТА – Рођен је у Крагујевцу, 18. децембра 1879. год., а умро је у Београду, 4. новембра 1952. год. Псеудоним: Иван Косанчић, *Balkanicus Veritas*. Основну школу и гимназију завршио је у Крагујевцу 1896. год., а Велику школу у Београду 1900., Правни факултет у Паризу 1904. год. Радио је као наставник гимназије у Београду. Био је чиновник Министарства спољних послова. Радио је по конзулатима у Отоманској империји до 1913. год. Пензионисан је 1923. год. Био је помоћник министра просвјете 1941. године.

ЂОРЂЕ ПЕЈАНОВИЋ – Рођен је у Мостару, 27. августа 1878. год. Основну школу завршио је у Мостару. У јесен 1890. год. уписао је Прву гимназију у Сарајеву. Као даровит ученик добио је стипендију Земаљске владе у Сарајеву у износу од 15 форинти мјесечно. Године 1896. постаје члан тајног друштва „Српска свијест“. Пејановић се уписао на Математичко-филозофски одсјек Филозофског факултета Царско-краљевског Универзитета у Бечу 10. октобра 1898. год. Године 1901. прелази из Беча на загребачко Свеучилиште. Те године постао је предсједник Српског академског потпорног друштва у Загребу. Службовао је у српским гимназијама у Солуну и Скопљу. Ноћу, 25. јуна 1914. год. ухапшен је и спроведен у војни затвор, који се налазио у саставу војног логора у Сарајеву.

ЋУЗЕПЕ ГАРИБАЛДИ – Рођен је 4. јула 1807. год., а умро је на отоку Капрера, 2. јуна 1882. год. Познат је као италијански револуционар и борац за уједињење и слободу Италије. У младости је био морнар. Долази под утицај Ћузепе Мацинија, предводника италијанског национализма. Постао је припадник друштва „Млада Италија“. Пошто је 1834. год. био осуђен на смрт, бјежи у Јужну Америку и бори се за независност Бразила. У домовину се враћа 1848. год. и учествује у борби за независност Италије и рату против Аустрије. Уточиште је тражио у сјеверној Африци, САД и у Перуу. У Италију се враћа 1854. године.

ЋУЗЕПЕ МАЦИНИ – Рођен је 22. јуна 1805. год. у Ћенови, а умро је 10. марта 1872. год. у Пизи. Био је италијански родољуб, револуционар, филозоф и политичар. Идеолог је покрета за уједињење Италије, за који се борио политички и оружаном. Основао је организацију „Млада Италија“. Основни принцип је био уједињење неколико држава и краљевина на Апенинском полуострву у јединствену републику. Основао је још неколико организација са сличним циљем уједињења или ослобођења других народа: „Млада Њемачка“, „Млада Пољска“ и „Млада Европа“.

ЋУРА ЈАКШИЋ – Рођен је у Српској Црњи, 27. јула 1832. год., а умро је у Београду, 16. новембра 1878. год. Био је српски сликар, пјесник, приповједач, драмски писац, учитељ и боем. Послије завршене основне школе у Српској Црњи и ниже гимназије у Сегедину (данас Мађарска), одлази у Темишвар (данас Румунија) да учи сликање. Уочи револуције 1848. год. био је студент Умјетничке академије у Пешти, али је због револуционарних догађаја морао да је напусти. Наставља да учи сликарство у Бечкерек у код Константина Данила, чувеног сликара тог времена.

ЕЗОП – Живио је у 6. вијеку прије Христа. Био је старогрчки баснописац чије су једноставне басне прожете хумором и проткане алегоријама о међуљудским односима и карактерима. Као могуће мјесто Езопова рођења наводи се Фригија у Малој Азији или грчка Тракија. Једна је од претпоставки да је био роб који је служио код многих господара и да је добио слободу као резултат своје мудрости. Управо због његове мудрости претпоставља се да је био савјетник краља Ликурга у Вавилону.

ЕМИЛ СУВЕСТР – Рођен је 15. априла 1806. Године, а умро је 5. јула 1854. године у Паризу. Био је француски писац и драматург. Писао је романе, драме, а касније је и скупљао, обрађивао и објављивао бретонске народне приче. У романима је истицао степен филозофског рјешења везаног за питање човјечијег морала.

ЖАН ЖАК РУСО – Рођен је у Женеви, 28. јуна 1712. год., а умро је у Ерменонвилу, 2. јула 1778. год. Био је швајцарско-француски филозоф, писац, политички теоретичар и самоуки композитор из доба просвјетитељства. Сматрао је да је савремена култура негација природе и зато је говорио људима да се врате природи, слободи и једнакости. За њега је васпитање било темељ друштва. За Русоа неједнакост је настала са приватном имовином.

ИВАН ВАЗОВ – Рођен је 9. јула 1850. год. у Сопоту. Школу је похађао прво у свом родном граду, а касније у Калоферу код учитеља Ботја Петкова. Упознао се са руском и француском литературом, а 1866. прешао је у пловдивску гимназију гдје је учио грчки, турски и француски. У Румунију је отишао 1870. год. Радио је као учитељ и преводилац. Прве пјесничке збирке објављује 1875. год., а након ослободилачког Руско-турског рата 1878. год. изашла је његова збирка „Избављење“. У Пловдиву је издавао књижевно-научни часопис „Наука“, а заједно са Константином Величковом и књижевни часопис „Зора“. Објавио је пјесничку збирку „Епопеја заборављених (1881–1884) и приповијести „Немили-недраги“ (1839) и „Стричеви“ (1849). Због политичких разлога од 1886. до 1889. год. живи у Одеси и пише роман „Под јармом“. Умро је у Софији, 22. септембра 1921. године.

ИВО ЋИПИКО – Рођен је у Каштел Новом близу Сплита, 13. јануара 1869. год., а умро је 23. септембра 1923. год. Ћипико је истакнути српски приповједач кога је у прошлом вијеку дала Далмација. По низу својих књижевних обиљежја и тежњи веома је близак Сими Матавуљу. Нарочито их везује наклоност према простом свијету и величање природне снаге коју откривају у малом човјеку. Након неког времена у фратарској гимназији у Сињу опредјељује се за шумарски позив. Касније се опредјељује за српску књижевност и прелази у Србију, гдје као ратни дописник учествује у балканским ратовима.

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ – Рођена је 1877. год. у Мошорину, у Бачкој, а умрла је 1958. год. Дјетињство је провела у Земуну. Школовала се у Сомбору и Пешти. Студирала је природне науке и филозофију. Дипломирала је у Пешти 1892. год. на Вишој школи, а докторирала у Њемачкој 1922. год. Била је зналац више језика. Прва њена објављена књига је „Сапутници“, објављена 1913. год. Ова збирка прича је означила почетак српске модерне прозе. Писала је критике, есеје о многим писцима и дјелима, о култури, о проблему језика и традиције.

ЈОВО ВАРАГИЋ – Рођен је у Сарајеву, 1888. год. Основну и средњу школу завршио је у родном граду гдје је још као ђак почео да пише и издаје илегалне, руком писане књижевне свеске под именом „Зоља“. Боравио је у Београду и Власеници. Редовно је своје прилоге слао „Босанској вили“. Нередовно је студирао права у Загребу. Након балканских ратова радио је као уредник књижевног подлистка у сарајевском листу „Српска ријеч“. Послије сарајевског атентата на Франца Фердинанда, ухапшен је и депортован у логор у Араду, одакле је 1916. год. присилно мобилисан и као политички непоуздан резервни официр послат на фронт у Румунију, гдје је и погинуо.

ЈОВАН АДАМОВИЋ – Рођен је 1871. год., а умро је 1913. год. Радио је као новинар. Сарађивао је у „Народу“ и „Одјеку“. Био је једно вријеме уредник „Србобрана“ у Загребу, затим до смрти сарадник и директор „Правде“. По политичком убјеђењу био је напредњак. Радови: „Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора“ (1861), „Листови с правдина дрвета“ (1906).

ЈОВАН ДУЧИЋ – Рођен је 17. фебруара 1871. год. у Требињу. По завршетку трговачке школе у Мостару, уписује учитељску школу у Сарајеву и Сомбору. Дипломирао је 1893. год. и радио је као учитељ у Бијељини и Мостару. Преокрет у његовом животу настаје 1899. год., када одлази у Швајцарску и Француску гдје студира право. Уређивао је часопис „Зора“. Био је дуго у дипломатији и као амбасадор живио је у многим европским градовима: Софији, Атини, Риму, Мадриду, Женеви, Будимпешти. Када је избио Други свјетски рат, отишао је у Америку и тамо је умро 07. априла 1943. год. У његовом раду могу се издвојити три главне фазе: војиславовска до одласка у Женеву, парнасо-симболистичка до Првог свјетског рата, постсимболистичка фаза од првог свјетског рата па надаље.

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ – Рођен је 1875. год., а умро је 1952. год. Био је професор учитељске школе и педагошки писац. Нарочито се бавио методичком наставом. Дјела: „Методика рачунске наставе у основној школи“, „Методика матерњег језика у народној школи“. Превео је „Основе физиолошке психологије“ Теодора Цијена.

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ – Рођен је у Новом Саду, 24. новембра 1833. год., а умро је у Сремској Каменици, 03. јуна 1904. год. Гимназију је похађао у Новом Саду и Пожуну, а право у Пешти, Прагу и Бечу. Студира медицину и издаје сатирични лист „Змај“. Двије најбоље збирке његових пјесама су „Ђулићи“ и „Ђулићи увеоци“. Посљедње су штампане збирке: „Снохватице“ и „Девесиље“. У прози је написао једну пјесничку легенду „Видосава Бранковић“ и један шаљиви позоришни комад „Шаран“. Најбољи су му преводи мађарског пјесника Шандора Петефија.

ЈОВАН ПРОТИЋ – Био је члан и Правитељствујућег совјета за пожаревачку нахију и први вршилац дужности предсједника Правитељствујућег совјета, члан више дипломатских мисија. Јован Протић говорио је грчки и турски језик.

ЈОВАН СКЕРЛИЋ – Рођен је у Београду, 20. августа 1877. год., а умро је 15. маја 1914. год. Био је српски књижевник и књижевни сатиричар. Основну школу, гимназију и студије филозофије је завршио у Београду. На Великој школи је дипломирао из француског језика са књижевношћу и теорије књижевности, као ђак Богдана Поповића. Потом одлази у Лозану, гдје је положио докторат из француске књижевности. Радио је као гимназијски наставник у Београду, а потом као наставник Универзитета у Београду, прво за француски језик и књижевност, а затим за српску књижевност.

ЈОВАН ЦВИЈИЋ – Рођен је у Лозници, 11. октобра 1865. год., а умро је у Београду, 16. јануара 1927. год. Био је српски научник, оснивач Српског земљорадничког друштва, предсједник Српске краљевске академије, професор и ректор Београдског свеучилишта, почасни доктор Свеучилишта Сорбоне и Карловог свеучилишта у Прагу. Бавио се подједнако друштвеном и физичком географијом, геоморфологијом, етнографијом, геологијом, антропологијом и историјом. Након завршене гимназије у Лозници и Шапцу уписао је Природно-математички одсјек Велике школе у Београду. Завршио је 1888. год.,

а 1889. год. уписао је студије физичке географије и геологије на Бечком универзитету као државни стипендист. Цвијић је докторирао 1893. год. на Универзитету у Бечу.

КАМИЛО БЕНСО – КАВУР – Рођен је 10. октобра 1810. год., а умро је 6. јуна 1861. год. Био је италијански политичар и државник. Школовао се на Војној академији у Торину, али 1831. год. иступа из војске и проучава политичко-економске проблеме. Под утицајем енглеске и француске конституционалне монархије развија свој политички циљ, а то је уједињење Италије на челу са Пијемонтом. Залагао се за уставне реформе и ослобођење од аустријске доминације. Постао је први премијер 1861. год. када је проглашено уједињење Италије.

КОСТА СТОЈАНОВИЋ – Рођен је 2. октобра 1867. године у Алексинцу, а умро је 3. јануара 1921. године у Београду. Био је научник из области математике, физике, механике, социологије и економије. У Паризу је Коста Стојановић постао члан Историјског друштва, као и Астрономског друштва Француске. У Лајпциг одлази 1897. године, на докторске студије. Године 1900. постао је народни посланик Нишког округа. Академску каријеру прекида 1906. године, када је изабран за министра народне привреде Србије.

ЛАЗО ПОПОВИЋ – Рођен је у Сремским Карловцима, 1878. год. Оснивач је „Српског сокола“ у Војводини 1904. год. Ради као универзитетски професор у Загребу. Издавао је лист „Српски соко“ и радио је на уједињењу српског соколства у Аустрији и Србији, што му је и успјело. Његовом иницијативом уједињено је све соколство у Југословенски соколски савез 1919. год. Написао је више расправа из радиологије која је била његова струка.

ЛУКА ГРЋИЋ БЈЕЛОКОСИЋ – Рођен је у Мостару 1857. год. Основну школу завршава 1868. год. Породица се сели у Метохију. Требало је да настави школовање у Русији, али због смрти брата и сестре остаје у домовини. Учитељи су му били Алекса Чокорило, Васо Ивеза и Јово Перовић. Касније се бавио трговином. Лука Грђић Бјелокосић писао је о својој породици:

Наша породица је из Домрка у Гацку... Наше најстарије презиме је Бјелокосић, али како у Херцеговини многа породица има надимак, који се послије усвоји, тако је и наша породица мијењала своје презиме, те је данас позната под презименом Буве, изузев наше куће који се зовемо Грђићи. (Мандић 2000: 387)

ЉУБОМИР ДАВИДОВИЋ – председник је самосталне радикалне странке све од 1919. год. до 1940. год. У политичким играма је од 1919. год. до фебруара 1920. године, када је на челу Владе са демократском већином. У марту 1924. год. Давидовић настоји срушити Владу Николе Пашића.

ЉУБОМИР ЈОВАНОВИЋ – Рођен је у Котору, 14. фебруара 1865. год., а умро је у Београду, 10. фебруара 1928. год. Био је српски историчар и политичар, редовни

професор Универзитета у Београду од оснивања 1905. год., академик САНУ-а, министар просвјете, министар унутрашњих дјела, члан Државног савјета. Послије Кривошијског устанка (1881–1889) прелази у Србију. Изабран је за секретара Српске књижевне задруге 1892. год. Заједно са професором Љубомиром Ковачевићем написао је „Историју српског народа“ (у двије књиге, 1893. и 1894.) за период до 1020. год.

ЉУБОМИР СТОЈАНОВИЋ – Рођен је у Ужицу, 18. августа 1860. год., а умро је у Прагу, 16. јуна 1930. год. Био је српски државник, политичар и филолог, редовни члан Српске краљевске академије. Филолог и историчар по образовању, Љубомир Стојановић је завршио Филозофски факултет Велике школе у Београду, а усавршавао се у Бечу, Петрограду и Лајпцигу. Био је професор на Великој школи у Београду и више пута министар просвјете и црквених дјела. У два наврата био је предсједник самосталне Владе. Стојановић је објавио издања великог броја старих споменика, рукописа, родослова, докумената, записа, натписа и писама.

Р. М. МАКГВАЕР – Ратни дописник „Дејли Телеграфа“ једини је новинар који се налазио у Драчу у тренутку када је српска војска улазила у тај град. Први је јавио вијест о заузимању Драча.

МАРКО ЦАР – Познати Бокелј рођен је 1859. год., а умро је 1953. год. У својој дугој књижевној каријери, а писао је и објављивао пуних 75 година, највише је радио на есеју из страних књижевности, посебно романских, а писао је и о многим домаћим писцима као и општим питањима умјетности и естетике. Био је аматер, на старински начин одушевљен књижевношћу, без дубине и изворности, просвјетитељ и популаризатор који је утицао на књижевно образовање читалаца, на подстицање њиховог занимања за стране и домаће писце.

МИЛАН Ђ. МИЛИЋЕВИЋ – Рођен је у Рипњу, 4. јуна 1831. год., а умро је у Београду, 17. новембра 1908. год. Био је књижевник, политичар, етнограф, библиотекар Народне библиотеке у Београду и државни савјетник. Именован је за редовног члана Одсјека за науку државне и историјске и Одсјека за науку филозофске и филолошке, 29. јула 1864. године. Био је редовни члан Српског ученог друштва, члан Академије наука у Петрограду, Југословенске академије знаности и умјестности у Загребу, члан Српске краљевске академије у Београду, предсједник Српског археолошког друштва и један од оснивача Српске књижевне задруге.

МИЛАН РАКИЋ – Рођен је у Београду, 30. септембра 1876. год., а умро је у Загребу, 30. јуна 1938. год. По завршетку гимназије почео је студирати филозофију на Великој школи, а затим прелази на право, које је наставио у Паризу у периоду од 1898. год. до 1902. год. Када се јавио као пјесник, 1902. године, већ је имао зрео приступ поезији. Пјеснички узори су му били француски парнасовци и симболисти.

МИЛЕНКО Р. ВЕСНИЋ – Рођен је 13. фебруара 1863. год. у Дунишићу, Кнежевина Србија. Докторирао је право у Минхену 1888. год. Придружио се дипломатској служби

1891. год. Био је секретар у српском посланству у Цариграду. Од 1893. год., професор је међународног права на Високој школи у Београду, посланик у Народној Скупштини и министар просвјете. Био је српски дипломата у Цариграду, Риму, Паризу и Вашингтону и представник Краљевине Србије на мировним преговорима у Лондону и Версају. Основао је периодични часопис „Правник“ 1892. год. Умро је 15. маја 1921. године у Паризу.

МИЛОВАН ГАВРИЛОВИЋ – Као изузетан официр Милован Гавриловић 1903. године одлази у Париз на Академију. Тамо упознаје Полу, жени се и стиче шесторо дјеце. Пред почетак Првог балканског рата 1912. године, враћа се и ставља на располагање врховној команди.

МИЛОШ ВИДАКОВИЋ – Рођен је 26. децембра 1891. год. у Штрпцима, а умро је у Битољу, 2. октобра 1915. год. У основну школу пошао је 1898. год. у Прњавору, да би други разред завршио у Бијељини, а остатак основне школе у Сарајеву, гдје је, 1910. године, завршио класичну гимназију. Одатле је кренуо у Беч на студије романистике и славистике. Године 1911. и 1912. борави у Женеви, одакле се враћа у Сарајево. Највише сарађује у „Народу“ као стални књижевни критичар. Наставља студије у Фиренци, одакле у прољеће 1914. одлази на лијечење у Вијаређо. Послије сарајевског атентата кришом одлази у Србију. Био је пјесник и критичар, а и један од вођа „Младе Босне“. Извјесно вријеме провео је у Велесу гдје је радио као наставник. Након пјесникове смрти, његов отац Никола, сакупио је објављене и необјављене пјесме и штампао их у Сарајеву под насловом „Царски сонети“.

МИЛУТИН БОЈИЋ – Рођен је 19. маја 1892. год., а умро је 8. новембра 1917. год. Био је српски пјесник, драмски писац, књижевни драматичар и позоришни рецезент. Рођен је у Београду. Учесник је балканских ратова 1912. и 1913. год. као и Првог свјетског рата. Дрму „Урошева женидба“, коју је пренио преко Албаније 1915. год., штампао је на Крфу, а збирку пјесама „Песме бола и поноса“ објавио је у Солуну. Из ове збирке је и пјесма „Плава гробница“, посвећена страдању српских ратника. Крајем лjeta 1922. год. су посмртни остаци Милутина Бојића пренесени у Београд.

МИЛУТИН УСКОКОВИЋ – Рођен је 16. јуна 1884. године у Ужицу, а умро је 28. октобра 1915. године у Куршумлији. Милутин Ускоковић завршио је основну школу у Ужицу, а гимназију у Београду. Студирао је права у Београду. У Женеви је 1910. одбранио дисертацију о царинској унији и међународном праву и стекао титулу доктора правних наука. Запослио се 1906. године у Царинској управи у Београду, а 1907. године је постављен за дипломатског службеника у Српском конзулату у Скопљу. Радио је као секретар у Одјељењу за трговину, радиност и саобраћај Министарства народне привреде у Скопљу. Повлачећи се испред бугарске војске из Скопља, стигао је преко Приштине у Куршумлију. Потресен трагедијом свог народа 1915. године извршио је самоубиство. Коло српских сестара из Ужица 1936. године поставило је спомен-плочу на кућу у којој је живио Милутин Ускоковић. Писао је цртице, приповијетке и романе. Био сарадник и члан редакције „Политике“, од њеног оснивања 1904. године. Књижевне текстове је

објављивао у часописима: „Српски књижевни гласник“, „Бранково коло“, „Београдске новине“, „Босанска вила“, „Летопис Матице српске“ и др. Његов лирски темперамент био је испуњен приличном дозом сентименталности. Припадао је генерацији младих српских писаца који су почетком XX вијека смјело напуштали традиције српске реалистичке прозе и угледали се на модерну европску литературу. Сматран је представником тзв. београдског друштвеног морала. У његовој литератури осјетна је противрјечност између старинског романтизма и модерног схватања живота и свијета. Он је новелист по узору на модерне француске писце. Умије да изабере занимљив предмет и да изведе ситуацију. Написао је двије збирке цртица „Под животом“ и „Вите фрагмента“, два романа „Дошљаци“ и „Чедомир Илић“, те једну збирку приповједака „Кад руже цветају...“

МИХАИЛО ГАВРИЛОВИЋ – Рођен је 8. маја 1868. год. у Алексинцу, а умро је 1. новембра 1924. год. Био је српски историчар, архивиста и дипломата. Бавио се претежно истраживањем српске историје 19. вијека. Према ријечима Слободана Јовановића, са Михаилом Гавриловићем почиње научно обрађивање српске историје 19. вијека. Његов рад је значајан за успостављање архивске службе у Краљевини Србији. Школовао се у Књажевцу и Нишу, гдје је положио матуру 1887. год. Студирао је на Великој школи у Београду на Историјско-филолошком одсјеку Филозофског факултета. Радио је као професор у Нишу. Студије наставља у Француској. Бави се изучавањем средњовјековне историје. Докторирао је у Паризу. Посљедњих година живота радио је у дипломатији. Најзначајније његово дјело је монографија „Милош Обреновић“.

НИКОЛА ПАШИЋ – Рођен је у Зајечару, 18. децембра 1845. год., а умро је у Београду, 10. децембра 1926. год. Био је политичар, дугогодишњи председник Владе Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, оснивач и вођа Народне радикалне странке. Бугарски извори редовно спомињу да је Пашић био Бугарин, јер му је мајка била Бугарка из Видина, а отац Бугарин из Габрова. Тек је мајчином преудајом за господина Пашића мали Никола био усвојен и добио презиме Пашић. Током школовања боравио је у Неготину и Крагујевцу. Послије завршене гимназије уписао је 1866. год. Технички факултет Велике школе у Београду. Српска Влада га је као изврсног студента 1868. год. упутила у Цирих. Политичку каријеру отпочео је 1878. год. као народни посланик, изабран у Зајечару. У младости је био социјалист и револуционар, у зрелим годинама је борац за парламентарну демократију, док је у касним годинама конзервативац.

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ – Рођен је 16. априла 1868. године у Београду, а умро је 4. јуна 1939. године у Београду. Био је српски историчар књижевности, професор и ректор Универзитета у Београду, академик, уредник Српског књижевног гласника од 1905. године до 1906. године, оснивач Друштва за српски језик и књижевност 1910. године, оснивач часописа Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 1921. године, председник Српске књижевне задруге од 1928. године до 1937. године. Професор Павле Поповић је предавао на Филозофском факултету у Београду више од 30 година (1904–1938). За вријеме Првог свјетског рата Павле Поповић се ангажовао и политички. Био је

члан Југословенског одбора. Павле Поповић је на Београдском универзитету предавао народну, стару, односно, средњовјековну и средњу, односно дубровачку књижевност.

ПЕТАР АРШИНОВ – Рођен је 1887., а умро је око 1937. године. Био је металски радник из Украјине. Придружио се бољшевичкој партији 1904. год. и почео да уређује „Чекић“. Да би избјегао пажњу полиције 1906. год. бјежи у Јекатеринослав. Ухапшен је 9. марта 1907. год. и био је осуђен на смрт. Успио је побјећи и пронаћи уточиште у Француској. Аршинов се 1909. год. враћа у Русију, а 1921. год. је емигрирао. Враћа се 1930. год. у СССР и нестаје у чисткама 1937. године.

ПЕРО СЛИЈЕПЧЕВИЋ – Рођен је у Самобору код Гацка, 12. јуна 1888. год., а умро је у Београду, 13. децембра 1964. год. Био је српски књижевни историчар. Гимназију је завршио у Мостару, а у Бечу, Женеви и Фрибургу студирао је германистику и филозофију. Докторирао је 1917. год. у Фрибургу дисертацијом о будизму у њемачкој књижевности. Године 1916. боравио је са Владимиром Гађиновићем у САД радећи на прикупљању помоћи за породице пострадалих родољуба. Послије рата био је секретар у Министарству иностраних послова и секретар „Просвјете“ у Сарајеву. Писао је студије и есеје.

ПЕТАР КАРАЂОРЂЕВИЋ – Рођен је као пето дијете кнеза Александра и кнегиње Персиде из чувене породице Ненадовићи из Бранковине, 11. јула 1844. год. Убиством краља Александра и краљице Драге, војска је извршила државни удар, и прогласила кнежевића Петра за краља Србије. Крунисан је 21. септембра 1904. год. Због лошег здравственог стања 24. јуна 1914. год. пренио је краљевска овлашћења на престолонаследника Александра. Умро је 16. августа 1921. год. у Београду, а сахрањен је у својој задужбини на Опленцу.

ПЕТАР КОЧИЋ – Рођен је у Стричићима код Бање Луке, 29. јуна 1877. год., а умро је у Београду, 27. августа 1916. год. Био је српски пјесник, писац и политичар. Кочић је написао три збирке приповједака, од којих су и „С планине и испод планине“, „Јауци са Змијања“ и двије политичко-социјалне сатире: „Јазавац пред судом“ (позоришни комад), и „Суданија“ (дијалог). Снимљен је 1988. год. филм „Јазавац пред судом“ по његовом сценарију.

ПЕТАР ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ – Рођен је 1813. год. у Његушима, под Ловћеном. Док га владика Петар I није одредио за свог насљедника, Радивоје, Раде, је живио у селу Ераковићима. Основну писменост Раде добија код калуђера на Цетињу, а онда га стриц шаље у Топлу, близу Херцег Новог, калуђеру Јосипу Троповићу. Ту је научио и италијански језик. Шире образовање Његош добија од Симе Милутиновића Сарајлије. Прва Његошева збирка пјесама је „Глас каменштака“, слиједи „Пустињак цетињски“, „Лијек јарости турске“, спјев „Свободијада“. Најзрелији период Његошевог књижевног стваралаштва пада у вријеме између 1845. и 1847. год., када је написао своја велика дјела: „Луча микрокозма“ (1845), „Горски вијенац“ (1847), и „Лажни цар Шћепан Мали“ (1851). Умро је 1851. године.

РАДОЈЕ ЈАНКОВИЋ – Рођен је у Чачку, 8. октобра 1879. год., а умро је у Београду, 29. новембра 1943. год. Познат је под псеудонимом Моравац. Основну школу и шест разреда гимназије похађао је у Чачку, Војну академију у Београду од 1888. до 1902., Вишу интендантску школу у Француској. Учествовао је у балканским ратовима и у Првом свјетском рату. Осуђен је у Солунском процесу на 18 год. затвора. Био је у Русији, Француској и Бечу. Амнестиран је 1925. год. и враћен у државну службу. Био је конзул у Чикагу, генерални конзул у Њујорку, посланик у Албанији. Сатире, приповијетке, путописе, полемике и чланке објављивао је у листовима, часописима и публикацијама: „Одјек“, „Пијемонт“, „Балкон“, „Цетињски вјесник“, „Србобран“, „Просвјета“ календар за 1914. годину.

РИСТО РАДУЛОВИЋ – Рођен је 1880. год., а умро је 1915. год. Био је публицист, национални радник из Мостара, уредник листа „Народ“. Аустроугарске власти су га прогањале и хапсиле, па је преминуо у тамници у Араду.

САВА КОСАНОВИЋ – Рођен је 27. јануара 1839. год., а умро је 23. фебруара 1903. год. Био је митрополит дабробосански од 1881. до 1885. год. Био је српски теолог и учитељ. Бавио се научно-истраживачким радом. Своје радове објављивао је у „Јавору“, „Источнику“, „Гласнику српског ученог друштва“, листу „Словинац“ и „Босанској вили“. Често је објављивао под псеудонимом, да би избјегао неугодности аустријских власти. Значајни су његови описи старих ћириличких књига и рукописа. Објавио је путопис: „Пут на Синај“.

САВО СКАРИЋ – ЗЕМБИЉ – Родио се исте године када је извршена окупација Босне од стране Аустро-Угарске, 27. јануара 1878. године у Сарајеву. У Сарајеву је завршио гимназију, а потом фармацију у Загребу. Мада је био слабог здравља, имао је смисао за хумор и сатиру. Оштрица његовог пера била је углавном намијењена аустријским властима и њиховим изасланицима у Босни. Као ученик, Скарић се бавио и сакупљањем народних пјесама, које је биљежио од сељака из сарајевске околине и слао Академији у Београд. На студијама је оболио од реуматизма зглобова, па се 1904. године, пред дипломски испит, вратио у Сарајево. У августу 1906. године, већ тешко болестан, први пут се јавно огласио у сарајевском политичком дневнику „Српска ријеч“ својом сатиричном репортажом „Зембиљ“ под називом „Политички зерзеват“.

Умро је у Сарајеву 8. септембра 1909. године.

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ – рођен је у Мостару, 29. маја 1875. год., а умро је у истом граду, 17. априла 1919. год. Приповједач из Херцеговине који је за вријеме анексионе кризе избјегао у Италију и ставио се на располагање српској Влади. По повратку изабран је за народног посланика у Босански сабор. У току Првог свјетског рата био је, као талац интерниран. Са Алексом Шантићем покреће књижевни лист „Зору“ 1896–1901., у којем развија плодан приповједачки и уреднички рад. Књижевни рад је отпочео пјесмама. Писао је приповијетке, романе и више позоришних комада. У његовом стилу се истиче

жива наратија, једноставан и сугестиван народски тон и благи хумор којим је прожимао суморну патетику национално и социјално обесправљених ликова.

СИЛВИЈО ПЕЛИКО – Рођен је 24. јуна 1789. год. у Салузу, а умро је 31. јануара 1854. год. у Турину. Био је италијански писац, пјесник и патриота. Из Лиона се враћа у Милано 1810. год. као професор француског језика. Пише трагедије, али се супротставља и аустријском режиму. Због тога је често хапшен и одвођен у затвор. У фебруару 1822. год. био је осуђен на смрт, али коначна пресуда је била 15 година затвора. Из Спилберга је премјештен у Брно, а потом у Удине и Љубљану. Док борави у затвору он пише инспирисан трагичном судбином. Његова трагедија „Томас Мор“ објављена је 1833. год. Биографски фрагменти су објављени на италијанском и енглеском послје његове смрти.

СИМА ПАНДУРОВИЋ – Рођен је у Београду, 14. априла 1883. год, а умро је у Београду, 27. августа 1960. год. Био је пјесник, естетичар, есејиста, критичар, драматург и преводилац. Другу мушку гимназију и Филозофске студије завршио је у Београду. Учествовао је у Првом свјетском рату, али је због болести отпуштен кући. Због говора на једном збору 1917. год. интерниран је у логор Болдогасоњ, а потом у Нежидер. Послије Првог свјетског рата био је секретар Министарства просвјете и помоћник управника Народне библиотеке. Радио је на издавању и уређивању часописа. Послије Другог свјетског рата, ухапшен је и осуђен на пет година губитка српске националне части због објављивања текстова у вријеме окупације.

СИМО МАТАВУЉ – Рођен је у Шибенику, 12. септембра 1852. год., а умро је у Београду, 20. фебруара 1908. год. У Шибенику је завршио основну школу на италијанском и српском језику, као и нижу гимназију. Одлази у манастир Крупу код свог стрица, а потом одлази у задарску Учитељску школу, коју завршава 1871. год. У Црној Гори је био наставник гимназије, надзорник школа, уредник службених новина и наставник кнежеве дјеце. У Србију прелази 1887. год. Био је редовни члан Српске краљевске академије од 30. јануара 1904. године.

СТАНОЈЕ СТАНОЈЕВИЋ – Рођен је у Новом Саду, 24. августа 1874. год., а умро је у Бечу, 30. јула 1937. год. Био је српски историчар, први српски енциклопедиста, члан Српске краљевске академије и редовни професор Београдског универзитета. У Новом Саду се школовао до велике матуре. Студирао је у Бечу, а међу професорима су му били чувени научници Ватрослав Јагић и Константин Јиречек. Докторирао је 1896. год. По завршеним студијама у Бечу усавршавао се у Њемачкој, Русији и Турској. Током 1898. год. и 1899. год. ради у руском археолошком институту у Цариграду гдје је био и професор у српској гимназији.

СТЕВАН ЖАКУЛА – Рођен је 1875. год. у Перушићу, а умро је 1939. год. Био је соколски функционер и професор. Гимназију је завршио у Сарајеву, а Филозофски факултет у Гацку. Службовао је као гимназијски професор у Мостару, Тузли и Сарајеву. Био је један од оснивача, вјежбач и вођа Гимнастичког друштва „Обилић“ у Мостару; покретач и

четовођа „Српског сокола“ у Тузли. Године 1914. осуђен је због велеиздаје на 10 година затвора. Написао је бројне чланке о књижевности, народном језику и историји соколства.

СТЕВАН СРЕМАЦ – Рођен је у Сенти, 1855. године, а умро је у Сокобањи, 1906. год. Након студија језика и историје у Београду, радио је као средњошколски професор у Пироту, Нишу и Београду. Био је изабран за члана Српске краљевске академије. Сремац је добар опаљач животних тривијалности и питорескности. Описао је у својим дјелима три регионална типа српског друштва: београдско-варошки, војвођанско-банатски и јужносрбијанско-нишки.

СТОЈАН НОВАКОВИЋ – Рођен је у Шапцу, 1842. године, а умро је у Нишу, 1915. год. Био је српски историчар, политичар, филолог и историчар књижевности. Ученик истакнутог језикословца Ђуре Даничића, под крај шездесетих и почетком седамдесетих постаје истакнута личност у српском друштвеном животу. Радио је као уредник часописа „Вила“, професор Велике школе, министар унутрашњих послова, министар вањских послова и предсједник српске Владе. Био је члан Српског ученог друштва, члан и предсједник Српске краљевске академије, члан ЈАЗУ, Руске академије и дописни члан Академије у Паризу.

ТОМО БРАТИЋ – Рођен је 6. октобра 1871. године у Фојници код Гацка, а умро је 11. новембра 1929. год. у Мостару. Био је етнограф. Богословију је завршио у Рељеву, Богословски факултет у Сарајеву, а службовао је у Благају и Мостару. Бавио се књижевним, публицистичким и етнографским радом. У Гласнику Земаљског музеја објавио је обимну и значајну етнографску грађу коју је скупљао у Херцеговини.

ФУНК ФРАНЦ БРЕНТАНО – након дипломирања, 1885. године, постаје кустос библиотеке Арсенал. Његово истраживање фокусирао се на историју старог режима – институције, посебности, личности и познати догађаји. Од 1900 год. постаје замјеник професора на Колеџу де Франс. Године 1905. именован је за предавача у Сједињеним Државама. Ради на ширењу француске литературе у САД, Канади и Куби. Радио је као предавач у Холандији, Енглеској, Данској, Шведској, Норвешкој, Румунији и Русији. Изабран је за члана Академије наука 1928. год. Поред академског рада, бавио се и књижевношћу и новинарством. Писао је драме и популарне историјске радове.

ХУГО БЕТАУЕР – Максимилијан Хуго Бетауер са 16 година побјегао је од куће у Александрију, одакле је послат назад. Послије рата Бетауер је радио као дописник за њујоршке новине. Од 1920. год. он је писао романе у великој продукцији. Писао је популарне романе који су обрађивали тематику криминалне фантастике и друштвених обавеза. Најпознатији роман је „Град без Јевреја“ из 1922. год. Од 1924. год. издаје часопис. Због своје контраверзности често је био предмет јавне дебате.

ШАРЛ СЕЊОБОС – Рођен је 1854. год., а умро је 1942. год. Био је француски грађански историчар. Бавио се упоредном историјом европских народа, националном историјом

Француске и историјом цивилизације. Главна дјела: „Историја савремене цивилизације“ и „Упоредна историја европских народа“.

ШЋЕПАН ГРЋИЋ – Рођен је 1873. год. у Гацку. Гимназију је завршио у Сарајеву, а Филозофски факултет (Математичко-физикални одсјек) у Гацку. Један је од покретача „Просвјете“. Четири године био је секретар Друштва, а предсједник главног одбора 1906/07. и 1907/08. године. Након тога био је главни покретач и организатор Српских земљорадничких задруга. Као члан босанско-херцеговачког Сабора, припадао је непомирљивој опозиционој групи тзв. Народаваца.

9 ЛИТЕРАТУРА

9.1 ИЗВОРИ

Грђић 1905: *Просвјета, српски народни календар за годину 1906.* Сарајево, Просвјета

Радуловић 1911: **Ристо Радуловић.** *Календар Просвјета за преступну годину 1912.* Сарајево: Просвјета.

Радуловић 1912: **Ристо Радуловић.** *Календар Просвјета за просту годину 1913.* Сарајево: Просвјета.

Радуловић 1913: **Ристо Радуловић.** *Календар Просвјета за просту годину 1914.* Сарајево: Просвјета.

Ђоровић 1910: **Владимир Ђоровић.** *Календар Просвјета за годину 1911.* Сарајево: Просвјета.

Ђоровић 1904: **Светозар Ђоровић.** *Просвјета, српски народни календар за годину 1905.* Сремски Карловци: Просвјета.

Чокорило 1909: **Ђорђе А. Чокорило.** *Календар Просвјета за годину 1910.* Сарајево: Просвјета.

9.2 ОПШТА ЛИТЕРАТУРА

Божих, Ћирковић, Екмечић, Дедијер 1972: **Иван Божих, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер.** *Историја Југославије*. Београд: Просвета.

Васиљевић Илић 2007: **Славица Васиљевић Илић.** *Српска средњовјековна књижевност и култура у дјелу Владимира Ћоровића*. Бања Лука: Филозофски факултет.

Група аутора 1972: *О књижевности и језику II*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Српска књижевна задруга.

Група аутора 1994: *Историја српског народа од најстаријих времена до маричке битке (1371)*. Прва књига, друго издање. Београд: Српска књижевна задруга.

Група аутора 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Група аутора 1984: *Српска књижевна периодика 1768-1941*. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Деретић 1983: **Јован Деретић.** *Историја српске књижевности*. Београд: Нолит.

Ђуричковић 1975: **Дејан Ђуричковић.** *Босанска вила 1885-1914*. Сарајево: Свјетлости.

Зборник изабраних радова 2002: *Стотину година друштва „Просвјета“ 1902-2002*. Српско Сарајево: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.

Јиречек 1952: **Константин Јиречек.** *Историја Срба*, (превео Јован Радоњић). Прва књига до 1537. године (политичка историја). Београд: Друго исправљено и допуњено издање. Београд: Научна књига.

Клајн, Шипка 2007: **Иван Клан, Милан Шипка.** *Велики речник страних речи и израза*. III издање. Нови Сад: Прометеј.

Максимовић 1994: **Војислав Максимовић.** *Календар Просвјета за 1994. и 1995. годину*. Србиње: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“ у Сарајеву.

Максимовић 2007: **Милена Максимовић.** *Ђорђе Пејановић*. Живот и дјело. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.

Мандић 2000: **Новак Мандић.** *Српске породице војводства Светог Саве*. Гацко.

Матицки 1997: **Миодраг Матицки.** *Летопис српског народа*. Три велика алманаха и календара. Београд: Институт за књижевност и уметност, Библиотека Матице српске.

Маџар 2001: **Божидар Маџар.** *Просвјета српско просвјетно и културно друштво 1902-1949*. Бања Лука. Српско Сарајево: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Српско Сарајево – Пале: Општински одбори у Билећи и Гацку.

Микић 2009: Ђорђе Микић. *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета у Бањалуци 1902-1949.* Бањалука: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Градски одбор Бања Лука.

Михаљчић 1995: Раде Михаљчић. *Прошлост и народно сећање.* Београд: Гутенбергова галаксија.

Нешковић 2004: Симо Нешковић. *Васпитно-образовни рад и културни значај „Просвјете“ (1902-1941).* Коло пето. Књига 13. Сарајево: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.

Нешковић 2004: Симо Нешковић. *Руковође „Просвјете“.* Сарајево: Просвјета.

Палавестра 1965: Предраг Палавестра. *Књижевност Младе Босне I.* Сарајево: Свјетлост.

Палавестра 1965: Предраг Палавестра. *Књижевност Младе Босне II.* Сарајево: Свјетлост.

Пешић, Милошевић Ђорђевић 1997: Радмила Пешић, Нада Милошевић Ђорђевић. *Народна књижевност.* Београд: Требник.

Поповић 1869: Ђорђе Поповић. *Даница.* Лист за забаву и књижевност за годину 1869. Десета година. Нови Сад: Печата Игњат Фукс.

Поповић 1972: Миодраг Поповић. *Историја српске књижевности.* Романтизам. III. Београд: Нолит.

Радојчић 1994: Јован С. Радојчић. *Српска Крајина, Славонија, Далмација, Хрватска.* Биографски лексикон. Београд: Матица Срба и исељеника Србије. Фонд истине о Србима.

Ранковић 1998: Милан Ранковић. *Историја српске естетике.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Саџак 2010: Младенко Саџак. *Преглед српске књижевности у Босни и Херцеговини у 19. вијеку.* Бања Лука: Арт принт.

СПКД Просвјета 1927. *Двадесет и пет година рада Просвјете 1902-1927.* Сарајево: Издање друштва Просвјете. 1927.

Станојевић 1926: Станоје Станојевић. *Историја српског народа.* III издање. Београд: Напредак.

Ћирковић 1964: Сима Ћирковић. *Историја средњовековне босанске државе.* Београд: СКЗ.

Ћоровић 1997: Владимир Ћоровић. *Историја српског народа.* Прва књига. Бања Лука, Београд: Глас српски, Арс Либри.

Ћоровић 2009: Владимир Ћоровић. *Историја Срба*. Београд: Логос арт.

Ћоровић 2009: Владимир Ћоровић. *Борба за независност Балкана*. Београд: Логос арт.

Ћоровић 1925: Владимир Ћоровић. *Босна и Херцеговина*. Београд: Српска књижевна задруга.

Ћоровић 1936: Владимир Ћоровић. *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.

Ћоровић 1936: Владимир Ћоровић. *Политичке прилике у Босни и Херцеговини*. Београд: Политика.

Ћоровић 1940: Владимир Ћоровић. *Хисторија Босне*. Београд: Српска краљевска академија.

Ћоровић 1923: Владимир Ћоровић. *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници од 1852-1862 године*. Београд: Српска краљевска академија.

Ћоровић 1924: Владимир Ћоровић. *Велика Србија*. Београд: Народно дело.

Библиографија књижевних прилога у листовима и часописима БиХ 1850—1918. I. Сарајево: Институт за књижевност. 1991.

Југословенски књижевни лексикон. Матица српска. 1971.

Календар Просвјета за 1993. годину. Сарајево, Фоча: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“. 1992.

Мала енциклопедија Просвета. Општа енциклопедија I. А-Љутомер. Београд: Издавачко предузеће Просвета. 1959.

Мала енциклопедија Просвета. I. А-Ј. Београд: Просвета. 1978.

Мала енциклопедија Просвета. III. Р-Ш. Београд: Просвета. 1978.

Нова енциклопедија. Вук Караџић Larousse I. А-К. Београд: Вук Караџић. 1977.

Просвјетни лист. Година I, бр. 1. Сарајево: Издаје Министарство просвјете. 1945.

Речник књижевних термина. Бања Лука: Институт за књижевност и уметност у Београду. Фототипско издање – Романов. 2001.

Споменица Васиља Грђића. Сарајево: Издање друштва Просвете. 1935.

Споменица о прослави десетогодишњице Просвјете. Сарајево. 1912.

Српска православна епархија зворничко-тузланска. Шематизам. Тузла: Издање Епархијског-управног одбора Српске православне епархије зворничко-тузланске. 1977.

РЕЗИМЕ

Магистарски рад под насловом „Књижевност, култура и идеологија у календарима 'Просвјета' (1905-1914)“ истакао је значај излажења календара у том периоду у виду просвјеђивања, буђења националне свијести те уједињења православних Срба на простору Босне и Херцеговине.

Историјском методом, аналитичко-компаративном методом и текстуалном методом покушало се приказати дјеловање „Просвјетиних“ календара (1905-1914) на културни препород српског народа на територији Босне и Херцеговине.

Овај магистарски рад састоји се из девет дијелова. Указано је на положај Срба под аустроугарском владавином (1878-1914), те њихово организовање и видови борбе на културном пољу. Уређивачка политика уредника „Просвјетиних“ календара зависила је у многоме од политичке ситуације која је владала у том тренутку, као и од најактуелнијег питања тог периода. Уредници „Просвјетиних“ календара (1905-1914) у садржај су уносили народну и умјетничку поезију и прозу којима су привлачили пажњу читалаца јер су у њима, с једне стране, будили жељу за напретком, а са друге стране подстицали су свијест да се просвјеђивањем економски брже напредује, а напредак уз јединство ослобађа народ од страног завојевача. Књижнице, покретне библиотеке, разна савјетовања утицали су на просвијећеност српског народа.

Библиографски преглед „Просвјетиних“ календара (1905-1914) омогућава увид у све области којима су се „Календари“ бавили. П осебан значај заузимају фотографије које вјеродостојно говоре о времену у ком је живио српски народ. О великим страдањима српског народа говоре фотографије везане за Први и Други балкански рат.

У раду су наведени и биографски подаци о ауторима који су својим прилозима говорили о свим животним ситуацијама у којима се могао наћи појединац, породица или цјелокупан народ једне земље.

Магистарски рад „Књижевност, култура и идеологија у календарима 'Просвјета' (1905-1914)“ може послужити будућим истраживачима да детаљније проуче прилоге који су груписани по тематској сродности.

Кључне ријечи: идеологија, календар, просвјеђивање, национална свијест, културни препород, уређивачка политика уредника, библиографски преглед, фотографије, биографски подаци аутора, сродни прилози, аналитичка метода.

ABSTRACT

The master thesis under the title “Literature, culture and ideology in ‘Prosvjeta’ calendars (1905–1914)” emphasized the importance of publishing of calendars in that period as a form of education, wakening of national awareness, and integration of Orthodox Serbs on the territory of Bosnia and Herzegovina.

Historical method, analytical-comparative method, and textual method showed influence of “Prosvjeta” calendars (1905–1914) on the cultural revival of the Serb people on the territory of Bosnia and Herzegovina.

This master thesis is composed of nine parts. They are portraying the position of Serbs under the Austro-Hungarian rule (1878–1914), their organization, and forms of their struggle in the field of culture. The editorial policy of editors of “Prosvjeta” calendars to a great extent depended on political developments in that period. Editors of “Prosvjeta” calendars (1905–1914) introduced national and artistic fiction in their contents and in that way attracted readers’ attention because, on the one hand, they were increasing willingness for progress, and, on the other, were raising awareness on the need for faster educational and economic progress, which is one of prerequisites for liberation from a foreign conqueror. At that time, bookshops, mobile libraries, various consultations had an influence on education of the Serb people.

The bibliographic overview of “Prosvjeta” calendars (1905–1914) enabled introspective in all the fields “Prosvjeta” calendars dealt with. The photographs which authentically speak about the time which the Serb people lived in are especially significant. The photographs related to the First and Second Balkan Wars demonstrate immense suffering of the Serb people.

The paper mentioned biographic data of authors which in their contributions were speaking about all life situations in which an individual, a family, or entire nation could be.

The master thesis “Literature, culture and ideology in ‘Prosvjeta’ calendars (1905–1914)” can help future researchers to more thoroughly examine contributions which have been grouped on the basis of their thematic connection.

Key words: *ideology, calendars, education, national awareness, cultural revival, editorial policy, bio-bibliographic reviews, photographs.*

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Славојка Продановић рођена је 7. 12. 1965. године у Доњој Остружњи, општина Добој. Од 1970. године живи у Станарима, гдје је завршила основну школу. У Добоју завршава Гимназију, односно, Грађевинску школу, струка језичко-преводачка.

У Сарајеву, 1987. године, завршава Педагошку академију, а 2000. године на Филозофском факултету у Бањој Луци стиче звање професора српског језика и књижевности. У Бањој Луци, 2008. године, на Филозофском факултету завршава ванредни двогодишњи студиј енглеског језика.

Од 1988. године ради у основним школама у: Руданци, Матузићима, Доњем Брестову, Станарима. Школске 2011/2012. године радила је у Медицинској школи у Добоју. У периоду 2007–2012 радила је као помоћник директора у Основној школи „Десанка Максимовић“ Станари, гдје тренутно ради као наставник српског језика и књижевности.